

socialno delo

letnik 41 - april 2002 - št. 2

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vse pravice pridržane

Uredniški svet

Vika Bevc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (01) 43-77-615, faks 43-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si
www.vssd.uni-lj.si/sd

Uredniški svet (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Renner
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja dvomesečno, razen v primeru združenih števil, ki pa sledijo istemu dvomesečnemu ritmu izhajanja.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (2001).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts, Linguistics & Language Behavior Abstracts, Social Planning/Policy & Development Abstracts, Mental Health Abstracts, Studies on Women Abstracts*.

Časopis finančno podpira Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Tisk: Collegium graphicum, Ljubljana

Srečo Dragoš

SOCIALNI KAPITAL

DRAGOCENA, NEJASNA IN NEVIDNA DOBRINA

UVOD

Ni se mogoče izogniti vtisu, da modnim trendom podlegajo tudi tako suhoparna področja, kot je npr. družboslovna terminologija. Pred desetletjem pri nas skorajda ni bilo resnejše sociološke študije, novinarske okrogle mize ali družboslovnega zbornika, kjer se ne bi intenzivno sklicevali na »civilno družbo«. Danes ta sintagma ostaja v ozadju, vse bolj frekventen pa postaja izraz »socialni kapital«. Gre za še en modni vpliv iz zahodne publicistike ali za kaj resnejšega?

Spomnimo se časa pred letom 1990, ko se je legitimnost bivšega sistema začela razkrajati z aktivacijo civilne družbe na Slovenskem. Že takrat je bilo jasno, da socializma niso spodkopali le napačni ukrepi oblasti, saj so se ti ponavljali v celotnem obdobju po drugi svetovni vojni. Zares usodna za sistem je bila rastoča moč alternativnih gibanj, ki jih ni bilo več mogoče zadušiti z državno represijo in tudi ne pomiriti z relativno demokratizacijo znotraj okvirov bivše SZDL (Socialistične zveze delovnega ljudstva). Po letu 1990 pa se je tudi pri nas pokazalo, da sklicevanje na civilno družbo – na ta najpomembnejši dejavnik osamosvojitve na Slovenskem – ni več zadostno za nadaljnjo demokratizacijo in regulacijo družbenih razmer. Pokazalo se je, da je pojem civilne družbe preširok, analitično preveč nedorečen in da nikakor ne predstavlja samo demokratičnih, ampak tudi nedemokratične tendence. S pluralizacijo družbenih razmer postaja civilna družba vse bolj interesno raznolika, nepregledna, nepredvidljiva in preveč heterogena kategorija, da bi bilo sklicevanje nanjo v družboslovnih analizah analitično produktivno in zadostno. Zato je postalo vse bolj moteče, da nikoli ni bilo niti teoretskega konsenza o tem, kaj sploh zaobjeti s terminom civilna družba in kaj ostaja dvoumno na meji oziroma zunaj

tega pojma (gl. Dragoš 1999). To je postalo glavna ovira pri uporabi tega izraza ravno takrat, ko smo se od splošnih in načelnih vprašanj začeli usmerjati k analizi konkretnjših problemov družbene regulacije. Torej ni naključje, da tudi v našem prostoru doživlja konjunkturo v novejših družboslovnih razpravah drugačna sintagma: socialni kapital. Upravičeno nastaja vtis, da skoraj ni družbene pojava, ki ne bi bil povezan z evidenco, rastjo ali upadom socialnega kapitala v celotni družbi, na posameznih sektorjih ter celo v konkretnih skupinah malega obsega, ki jih proučujemo. Kaj je torej mišljeno s socialnim kapitalom in kaj v tej zvezi pomeni socialna (de)kapitalizacija?

POMEN

Gre za enega najpogostejših izrazov v zadnjem desetletju, ki postaja vse bolj uporaben (popularen) v različnih družboslovnih vedah, označuje pa enake procese, s katerimi se socialno delo ukvarja tako rekoč že od vsega začetka, čeprav uporablja drugačno terminologijo. Naraščajoč interes družbenih ved za socialni kapital je odraz težnje, ko se posamezne znanstvene vede – sicer specializirane vsaka v svojo smer – vse pogosteje odločajo za proučevanje istih procesov, seveda še vedno z različnih vidikov. In to je dobro. Z usmeritvijo k problematiki socialnega kapitala se namreč klasični makro-teoretski družboslovni pristopi senzibilizirajo za mikro socialna vprašanja, hkrati pa prav to dodatno izziva teorijo socialnega dela, da svoja spoznanja intenzivneje poveže z makro družbenim horizontom ter jih tudi razumljiveje »prevaja« v terminologijo drugih ved. S tem postajajo jasnejši socialni pojavi in poudarki, katerih ignoranca je dolgo časa marginalizirala celotno socialno delo, ki se je kot profesija

pač specializiralo okrog problemov, ki so bili nezanimivi za druge. Na ta način problemi, ki so bili po tradicionalni (institucionalni) delitvi dela rezervirani za socialno profesijo, stopajo vse bolj v središče zanimanja ostalih ved, tako v sociologiji, politologiji, ekonomiji, psihologiji, socialni antropologiji in celo v geografiji (glej npr. Bebbington, Perreault 1999). V sociologiji je vse do zadnjih desetletij izstopal nasproten trend, ki je težil predvsem k makro razlagalnim konstruktom, pri tem pa prevečkrat ignoriral teoretske poudarke, navzoče že pri samih začetnikih sociologije, s katerimi bi lahko ohranjali senzibiliteto za mišljenje socialnega kapitala. Enega takih poudarkov je npr. že pred skoraj sto leti razvil Georg Simmel (1993: 42 ss).

Mikro pristop in koncepti, kakršen je socialni kapital, opozarjajo, da lahko imajo tako »drobne« lastnosti, kot je, denimo, kohezivnost posameznikov v majhnih skupinah (med prijatelji, sosedi itn.), naravnost usodne makro učinke za celotno družbo na najširši ravni. To pomeni, da bo ves nacionalni, politični in ekonomski sistem zelo verjetno funkcioniral drugače, če bo večina prebivalstva določene družbe odgovorila pritrdilno oziroma nikalno na taka vprašanja:

- »Poznate osebo, ki jo lahko brez zadržkov kadar koli pokličete in povabite s sabo na pivo, kadar se vam zahoče?«
- »Odpravljate se na daljše potovanje. Boste dali ključ poštne nabiralnika sosеду, da vam v tem času pobira pošto?«
- »Na okencu občinske službe vložite zahtevek za nov osebni dokument. Uradnica vam rutinsko odgovori, da je čakalna doba dva dni. Ji verjamete, da boste čez dva dni res dobili naročen dokument?«
- »Vas je strah zvečer peljati otroka na sprehod v park?«
- »Nakazali ste prispevek humanitarni organizaciji. Ali verjamete, da bo vaš denar res dodeljen tistim, katerim ste ga namenili?«

Predpostavka teh in podobnih evidentiranj stališč je v tej tezi: pričakujemo, da so odgovori na ta enostavna vprašanja iz vsakdanjega življenja zelo pomemben indikator za gospodarsko, politično, socialno in kulturno prosperiteto vse družbe. To smo sicer slutili že prej, a dolgo podcenjevali. V zadnjih dveh desetletjih pa to tezo obravnavajo z vso resnostjo in njej v prid kopičijo podatke, dobljene z rigorozno metodologijo na obsežnih raziskovalnih vzorcih. Z uporabo impre-

sivno obsežnih podatkov za področje Italije Robert D. Putnam (1993) dokazuje, na primer, da je ključni razlagalni dejavnik, s katerim lahko pojasnimo razlike v regionalnem razvoju, razlike v vladni učinkovitosti in ekonomski (ne)uspešnosti posameznih teritorijev, povezan s socialnimi strukturami, z omrežji in z načinom organiziranja. Za področja, kjer prevladujejo bolj vertikalno urejene socialne strukture, temelječe na avtoritarnih odnosih in vzdrževane z vzorci »*patron-client*«, je značilen tudi nizek nivo zaupanja, nizek nivo civilnih iniciativ in posledično težji dostop do državnih in tržnih mehanizmov in šibkejši nadzor nad njimi. Drugače pa je s področji, kjer so socialne vezi bolj horizontalne (v smislu večjega zaupanja in skupnih vrednot). Tam najdemo večjo stopnjo participacije v različnih organizacijah, večjo verjetnost prekrivanja oz. kombiniranja različnih socialnih omrežij (njihov izkoristek), večjo prepustnost med organizacijami in socialnimi skupinami, večji nadzor civilne družbe nad trgom in državo ter manjše transakcijske stroške pri aktiviranju pomembnih virov. Na enak način se je Putnam lotil tudi Amerike, kjer je z enakim pristopom analiziral možnosti »kolapsa in oživitve ameriške skupnosti«; s podatki dokazuje krepitev trendov, ki naj bi peljali v krizo tamkajšnje demokracije, v povečevanje apatičnosti volivcev in v upad civilnega udejstvovanja. Zdi se, da so najresnejše ta svarila na ravni nacionalne strategije prevzele politične strukture v Veliki Britaniji z nastopom laburistov (gl. Hunt 2001).

Na uporabnost socialnega kapitala opozarjajo tudi povsem ekonomistične študije. Področja z nizko stopnjo zaupanja med prebivalstvom, kakršna opazajo npr. na Kitajskem, v Hong Kongu, v Franciji ali v južni Italiji, zmanjšujejo učinkovitost tržnih podjetij in posledično sprožajo druge ekonomske in politične probleme (gl. Fukuyama 1996). To je lep primer, kako lahko z nivojem obstoječega zaupanja v posamezni deželi pojasnujemo dinamiko njenega ekonomskega razvoja. Na podoben način se Richard Whitley sprašuje o glavnih razlogih ekonomske rasti štirih azijskih ekonomskih sistemov, Japonske, Južne Koreje, Tajvana in Hong Konga. Avtor se sicer nagiba k previdnosti pri enotni razlagi ekonomskih uspehov na tej izrazito makro internacionalni ravni in zato svari pred posplošitvami, saj so ključni dejavniki rasti lokalni, tj. »globoko ukoreninjeni v preteklosti teh področij in jih ni mogoče zlahka spremeniti«. Whitley poudarja, da je vsaka

od omenjenih ekonomij »vpeta v lastno preteklost z lastnim specifičnim vzorcem razvoja« (več o tem gl. Casson, Lundan 1999). Ob tem pa se vseeno pokažejo tri skupne značilnosti teh vzorcev. Prva značilnost se nanaša na prevladujoč tip gospodarskih organizacij, druga na njihovo prepletenost z omrežji visoke stopnje zaupnosti (*»high-trust network-type«*), tretja pa na vir in profil avtoritete znotraj organizacij, zlasti med menedžerji in delavci; zadnji dve značilnosti sta neposredno povezani s socialnim kapitalom.

Pomen stopnje zaupljivosti in interpersonalnih vezi je odločilen celo pri povsem tržnih transakcijah, kakršna je npr. preprodajanje zemljišč in višina doseženih cen med kupci in prodajalci. Ta primer so podrobno preučevali pri zemljiških transakcijah v Oregonu v intervalu petih let (Perry, Robison 2001) in po sledi ekonomske logike odkrili, da je najpomembnejši pojasnjevalni dejavnik pri celotni zadevi socialni kapital: dokazali so, da dinamike tovrstne trgovine nikakor ne moremo razumeti brez upoštevanja družinskih, sorodstvenih in sosedskih odnosov.

Socialni kapital ima odločilno vlogo tudi pri interkulturalnih stikih, katerih kompleksnosti ne moremo več pojasnjevati s klasičnimi teorijami o asimilaciji. Študija petih različnih skupin migrantskih družin – italijanskih, grških in turških delovnih migrantov, nemških povratnikov iz Rusije in rusko-judovskih emigrantov v Izrael – je pokazala, da izstopata dva ključna dejavnika njihove integracijske usode v priseljenem okolju: (1) socialni in kulturni kapital, s katerim razpolagajo migrantske družine in (2) intergeneracijski procesi, kjer igrajo ključno vlogo mrežne značilnosti odnosov med starši in otroci. Predvsem od teh dveh dejavnikov je bila odvisna narašča interkulturalnih stikov, ki je šla v eno od štirih smeri: integracijo, asimilacijo, segregacijo ali marginalizacijo (Nauck 2001). Podobne povezave potrjujejo tudi študije v zvezi z revščino, socialno izključenostjo in zdravjem, kjer se je spet pokazala ključna vloga socialnih vezi in socialnega kapitala. S kvalitativno analizo (uporaba globinskih intervjujev) dveh depriviranih področij so potrdili, da je za socialni kapital in blaginjo ljudi odločilna prav kvaliteta omrežij, kjer nikakor ni vseeno, ali gre za čvrste ali šibke, homogene ali heterogene vezi, saj te učinkujejo precej različno (Cattell 2001). Ta poudarek je pomemben zlasti danes, ko se v zvezi s socialno izključenostjo v Evropi in pri nas opozarja predvsem na dostop

do virov, ta pa se prevečkrat reducira zgolj na dostopnost institucij, na pravice, kvaliteto storitev in na krepitev moči uporabnikov. Pri tem je lahko usodno, če pozabimo na področje, ki je za socialno delo odločilno, namreč to, kar se dogaja na neformalnih ravneh in še daleč pred pragom institucij, t. j. v mikro okolju vsakdanjih družinskih, sosedskih in lokalnih stikov. Prav tu se generirajo razmerja, ki so najtežje vidna in najmanj dosegljiva institucionalnim mehanizmom in vladnim ukrepom, so pa odločilna za količino socialnega kapitala, ker producirajo učinke bodisi v eno ali drugo smer. Na tej mikro ravni je lahko, kot opozarjajo avtorji, že sama »percepcija neenakosti izvor socialnega kapitala kot tudi demoralizacije« (*ibid.*; več o povezavi produkcije socialnega kapitala z vrsto socialnih omrežij glej v Rus 1999: 17–30).

Iz tega izhajajo resni izzivi tudi za strokovno delo, denimo, kako lahko v težko razpoznavnih, spremenljivih in raznoličnih mikro vezeh interveniramo v smeri spodbujanja ustreznih povezovalnih mrež (*bridging ties*), zlasti v okoljih s povečanim socialnim tveganjem, s kulturno utrjeno deprivacijo in nizko stopnjo zaupanja med posamezniki in skupinami. Tudi na tej ravni se kreira ali pa uničuje potencial, ki posledično vpliva na višjo makro raven in ga lahko merimo celo pri mednarodnih primerjavah. Pokazalo se je namreč, da v družbah z nizkim zaupanjem med prebivalstvom – kjer visok delež ljudi izjavlja, da »večini ljudi ne moremo zaupati« – opažajo visoko stopnjo smrtnosti na nacionalnem nivoju in nizko stopnjo zadovoljstva z lastnim zdravjem (in narobe). Enaka zveza je tudi med dohodkovno neenakostjo in socialnim zaupanjem: če izmerjeno zaupanje prebivalstva primerjamo z odstotkom bruto plače oz. družinskih dohodkov, ki bi ga morali preusmeriti od bogatih k revnejšim družinam, da bi vzpostavili enakost dohodkov (t. i. indeks »Robin Hood«), potem vidimo, da je korelacija premošorazmerna. Kjer je nezaupanje večje, je tudi indeks Robin Hood večji in narobe, večje zaupanje med prebivalstvom sovпада z nižjo stopnjo dohodkovne neenakosti (gl. Kawachi *et al.* 1997).

Skratka, vse kaže, da je socialni kapital dragocena dobrina prav zaradi svoje produktivnosti, ki je razumljena precej podobno kot pri drugih oblikah kapitala, torej v analogiji npr. z naravnim, denarnim, proizvodnim, blagovnim, človeškim ali duševnim kapitalom. Podrobneje o tem, kaj se

uvršča v socialni kapital, bomo videli v naslednjem razdelku. Tu pa naj zaradi razlikovanja terminov spomnim na vsebino ostalih kapitalskih oblik:

- *naravni kapital* zajema vse naravno razpoložljive fizične potenciale, ki jih lahko uporabimo v produktivne namene, npr. rodovitnost zemlje, rudninska bogastva, vodne vire, lego in izgled pokrajine (npr. za turistične ali obrambne namene);

- *denarni kapital* pomeni tisto količino denarja, ki je namenjena vlaganju v proizvodnjo z motivom, da se doseže večja vrednost od začetne naložbe;

- *proizvodni kapital* označuje vrednost proizvodnih sredstev (surovin, strojev), skupaj s tistimi človekovimi zmožnostmi, ki so aktivirane v procesu produkcije;

- *blagovni kapital* je tisti del kapitala v proizvodnem in trgovskem procesu, ki je v obliki zalog izdelkov namenjen prodaji;

- *človeški kapital* pomeni koncentracijo vseh lastnosti oz. zmožnosti v individualnih telesih in zlasti v glavah posameznikov, ki jih je mogoče produktivno uporabiti, npr. pridobljene izkušnje, obvladovanje tehničnih in socialnih veščin, stopnja izobrazbe, psihična kondicija, genske predispozicije in večkrat tudi atributi, kot so starost, spol ali videz;

- posebej velja omeniti tudi *duševni kapital*, ki označuje (kot del človeškega kapitala) psihične potenciale posameznikov (talente), ki se lahko realizirajo le skozi ustrezno socializacijo in v naklonjenih socialnih razmerah, sicer pa ne pridejo do izraza. Na Slovenskem je na ta problem z istim terminom opozarjalo že feministično gibanje pred sedemdesetimi leti skoz kritiko spolne podrejenosti. Že takrat so v reviji *Ženski svet* razvili tezo, da problematičnost moške dominacije ni le zaradi neenakopravnosti, omejevanja ali nepriznavanja pravic žensk, ampak tudi zaradi osebnih in družbenih stroškov, povzročenih z nerealiziranim »ženskim duševnim kapitalom« (Mirska 1930: 381). V poznejšem komunističnem režimu so poskušali afirmirati duševni kapital skoz Marxove kalkulacije o »vsestransko razvitem individu« (Marx 1961: 549-550), kar je bil projekt z dobrimi in slabimi učinki. Dobri so bili v spoznanju, da se individualni potenciali ne morejo uresničiti brez ustrezne reorganizacije celotne družbe, kajti nosilci duševnega kapitala so posamezniki iz vseh socialnih kategorij, tako iz zgornjih kot iz spodnjih slojev, medtem ko so zmožnosti za realizacijo tega

kapitala koncentrirane le pri privilegiranih, ne pa pri deprivilegiranih. Zato je makro redukcija družbenih neenakosti odločilna za deblokado duševnega kapitala na mikro ravneh. Seveda ni vseeno, kako to počnemo. Slabost projekta »vsestransko razvitih individuov« je bila v dveh idejnih predpostavkah: da je zmanjševanje neenakosti z makro regulacijo zadosten pogoj sproščanja socialnega kapitala in da lahko z nadzorom od zgoraj vzgojimo ustvarjalne in hkrati politično in nazor-sko enakomisleče ljudi (poskusi z »usmerjenim izobraževanjem« in omejevanje avtonomije družbenih področij, skupin in posameznikov). Še večja škoda pa je v tem, da je s propadom tega zgrešene-ga projekta splahnela tudi občutljivost do tega vprašanja v današnjih razmerah. Ni se mogoče izogniti občutku, da je pri zadnji šolski reformi bolj v ospredju uspešnost (nabiranje točk) in manj učinkovitost (človeški stroški). Recimo, koliko smo premislili vprašanje, ali je že prekoračen prag, kjer imajo od tekmovalnega sistema, ki je sicer prilagojen najsposobnejšim, korist tudi manj sposobni; ali pa smo ta prag že prestopili in tekmovalnost potencirali tako, da koristi le najbolj sposobnim in škodi vsem ostalim, ker na njih deluje frustrirajoče ali pa jih celo izvrže iz sistema. Podobni problemi so tudi z dostopnostjo do izobraževanja kot odločilnega vira družbene mobilnosti, saj se pogoji te dostopnosti po osamosvojitvi zaostrejuje, kar je empirično dokazljivo (povečevanje regionalnih neenakosti, zmanjševanje socialnih štipendij, vpeljevanje elementov samoplačništva v javno šolstvo). Vse to je neposredno povezano z duševnim kapitalom posameznic in posameznikov in s socialno blaginjo celotne družbe. Ne pozabimo, da je značilnost duševnega kapitala prav v tem, da se manjša že, če ga ignoriramo.

Socialni kapital ima štiri podobne lastnosti kot druge kapitalске oblike: odnosnost, učinkovitost, manifestnost in uspešnost. Prva lastnost pomeni, da je treba tudi socialni kapital – tako kot vsak drug – razumeti kot *družbeni odnos* in ne kot stvar. Tako kot velja za sestavine ostalih oblik kapitala (zemljo, denar, stroje, človekove potenciale), velja tudi za sestavine socialnega kapitala: kapitalске postanejo šele s pogojem, da jih aktiviramo in uporabimo, kar je mogoče le v relacijah z drugimi posamezniki in skupinami. Dokler take relacije niso vzpostavljene, je mogoče o socialnem kapitalu govoriti le pogojno kot o »potencialu« in se pri tem zavedati, da ta potencial v resnici ni nič drugega kot le drugačen izraz za predvide-

vanje oz. oceno tega, kolikšno težo bi določene lastnosti *utegnile* imeti v odnosih med akterji, če bi do njih prišlo. Brez odnosov ni kapitala, ne socialnega ne drugega. Zato je treba domnevni potencial socialnega kapitala v skupnosti razumeti zelo hipotetično in ne kot stvar, ki bi nekako »tičala« v ljudeh oz. organizacijah in bi jo lahko vzeli v roke ter aktivirali vselej, ko bi želeli. Navadno so ekonomisti pri takih izrazih natančnejši od sociologov, saj npr. v zvezi z ocenjevanjem še nerealizirane donosnosti določenega kapitala tega dosledno označujejo kot fiktivnega in ne potencialnega; tak »kapital« je fiktiven zato, ker je navidezen in v resnici (še) ne obstaja.

Druga lastnost – učinkovitost – označuje bilanco med vložki in učinki, torej primerjavo razmerij med ključnimi sestavinami ob začetku in koncu aktivacije socialnega kapitala. Podobno kot pri drugih kapitalskih oblikah tudi tu velja, da se nekateri elementi socialnega kapitala lahko pomnožijo ali pa obrabijo, odvisno od načina uporabe. Na primer, zaupanje kot osnovna sestavina socialnega kapitala neke skupnosti se lahko skozi konkretno akcijo poglobi in utrdi ali pa splahni, če so učinki bistveno drugačni od pričakovanih (če npr. donatorska sredstva končajo v žepu tistih, ki jim niso bila namenjena, znižajo zaupanje v organizacijo, ki jih je zbirala, in zmanjša se tudi naklonjenost prebivalstva do podobnih akcij).

Tretja lastnost – manifestnost – pomeni sposobnost, da kapital obnavlja samega sebe in to najbolj takrat, ko je navzven viden in očiten. Vaščani, ki uspejo z lastno skupnostno akcijo zgraditi vodovod, bodo še okrepili medsebojno zaupanje in tudi postali spodbuden zgled za sosednjo vas, ki le pasivno čaka in naseda nerealiziranim obljubam občine, da bo to uredila namesto njih. Pojavno bistvo socialne in vsake druge oblike kapitala je ravno v tem, da bolj ko je viden, večji je, in ko je večji, je tudi bolj viden. Navsezadnje je na ta paradoks že pred dobrim stoletjem opozoril Karl Marx: »Kapital se manifestira kot kapital zato, ker se večja njegova vrednost« (Marx 1973: 397).

Naslednja lastnost socialnega kapitala – uspešnost – pa se nanaša na tisto, kar z njim dosežemo. Podobno kot za druge kapitalske oblike tudi za to velja, da je z njeno uporabo mogoče realizirati določene cilje, ki jih brez socialnega kapitala ne bi mogli uresničiti. Oziroma, kot pravi Coleman: »skupina, katere člani izražajo zaupanje in med katerimi je razširjeno mnenje, da se eni lahko zanesejo na druge, bo zmožna uresničiti veliko

več od primerljive skupine, v kateri primanjkuje zanesljivosti in zaupanja« (cf. Putnam 1993: 167).

Prednost prve skupine pred drugo je torej v razpoložljivi količini socialnega kapitala (in ta ključni Colemanov poudarek je Putnam inteligentno povezal z analizo na makro nivoju). Tu pa se začnejo zadrege: kako sploh razumeti socialni kapital, kako ga evidentirati in aktivirati. Zato si v naslednjih razdelkih pogledjmo nekaj najbolj tipičnih problemov, povezanih z tem terminom.

PROBLEMI Z RAZUMEVANJEM

Podobno kot s pojmom civilne družbe so težave tudi z opredelitvijo tega, kaj socialni kapital sploh je. Tudi tu gre za enak paradoks: vsi se strinjajo, da je zelo pomemben, manj pa se strinjajo okrog tega, kaj pomeni. Po eni strani velja, da naj bi definicija socialnega kapitala odražala *bistvene* lastnosti, ki jih označujemo s tem pojmom, odvisna naj bi bila od razumevanja potrebne (kritične) *količine* oz. obsega ključnih lastnosti, ki so navzoče v tolikšni meri, da jih lahko zajamemo z omenjenim terminom, naprej, od *umeščenosti* teh lastnosti (kje jih najdemo: pri posameznikih ali v njihovih interakcijah, koliko v neformalnih in koliko v formalnih strukturah, predvsem na mikro, mezo ali makro ravni) in seveda od dostopnosti oz. zmožnosti *aktiviranja* tega, kar označujemo s sintagmo socialni kapital. Po drugi strani pa je jasno, da način definiranja potegne za sabo način merjenja, torej *evidentiranje* tega, kje in v kakšni obliki socialni kapital sploh obstaja. Za ilustracijo navedenih problemov si pogledjmo nekaj najpogostejše uporabljenih opredelitev socialnega kapitala:

- Gre za (a) »lastnosti socialne organizacije, kot so zaupanje, norme in omrežja, ki lahko zvečajo učinkovitost družbe, ker olajšujejo oz. pospešujejo usklajenost delovanj« (Putnam 1993), oziroma, kot se glasi druga varianta ključnega dela zgornje definicije istega avtorja (b): »ki lahko pospešijo usklajevanje in sodelovanje pri realizaciji vzajemnih koristi« (Putnam 1995: 67). In še tretja varianta definicije istega avtorja (c): »omrežja, norme in zaupanje ..., ki usposobijo udeležence za učinkovitejše delovanje pri sledenju skupnih ciljev« (Putnam; cf. Baer et al. 2001)

- »V nasprotju z ostalimi oblikami kapitala je socialni kapital umeščen v odnosnih strukturah med akterji. Ni spravljen ne v samih akterjih niti

v fizičnih izpeljavah tega, kar počnejo.« (Greeley 1997.)

- »Socialni kapital je ideja o tem, da lahko posamezniki in skupine izdatneje aktivirajo svoje vire skozi medsebojne povezave (in s tipom teh povezav). (Paxton 1999.)

- »Socialni kapital je agregat aktualnih ali potencialnih virov, s katerimi razpolagajo trajnejša omrežja bolj ali manj institucionaliziranih razmerij, osnovanih na vzajemnih poznanstvih in prepoznavah – oziroma, z drugimi besedami, s članstvom v skupini.« (Bourdieu, po *ibid.*)

- »Koncept socialnega kapitala ponazarja, kako lahko socialna struktura določene skupine deluje kot pripomoček za posameznike te skupine.« (Coleman, po *ibid.*)

- »Socialni kapital je utelešenje kumulativnih učinkov človeške aktivnosti; ko se kombinira z ostalimi oblikami kapitala, pospešuje ustvarjalne dejavnosti.« (Bebbington, Perreault 1999.)

- »Socialni kapital – podobno kot druge oblike kapitala – pomeni oboje, tako input kot output razvojnih procesov; lahko ima negativne kot tudi pozitivne učinke na druge oblike kapitala.« (*Ibid.*)

- Gre za »zalogo socialnega kapitala, ki se lahko krepí ali izčrpa in katerega razpoložljivost je (tako kot pri ostalih oblikah kapitala) neenako porazdeljena v geografskem in socialnem smislu.« (*Ibid.*)

- Vsebinska socialnega kapitala so taki »odnosi med posamezniki, skupinami in skupnostmi, ki spodbujajo zaupanje in/ali medsebojne obveznosti ... Ta dobrina pa ni enaka privatni lastnini, saj odnosov in norm, ki nastanejo na tej osnovi, nikoli ne more popolnoma kontrolirati noben posamičen akter.« (Callahan 1996.)

- Gre za »nevidno lepilo, ki družbo drži skupaj ... socialni kapital je najpomembnejši dejavnik ekonomske rasti.« (Kawachi *et al.* 1997.)

- »Posamezniki si z upoštevanjem kooperativnih pravil, ki regulirajo svobodnost izbir, zvečajo svoje lastne zmožnosti in sposobnosti, ker jim to omogoča povezovanje z ostalimi ter usklajevanje njihovih delovanj.« (Fukuyama 1999: 14.)

- »Socialni kapital lahko opredelimo preprosto kot sklop neformalnih vrednot oz. norm, ki so skupne članom skupine in omogočajo sodelovanje med njimi.« (*Op. cit.*: 16.)

- »Zaradi posebne narave socialnega kapitala sta dostopnost do virov in njihovo aktiviranje dva različna problema. Bistvo socialnega kapitala je v ideji, da so socialne vezi med ljudmi tiste, ki

omogočajo razpoložljivost njihovih virov za posameznike ... V primerjavi s finančnim ali človeškim kapitalom je posebnost socialnega kapitala v pomanjkanju jasne opredelitve lastninskih pravic.« (Rus 1999: 17.)

Kljub jasnosti in uglasenosti teh definicij socialnega kapitala lahko že s hitro primerjavo za slutimo nekatere ključne zadrege pri opredelitvi tega pojma (celo pri istem avtorju, npr. pri Putnamu – glej prvo alinejo). Ni vseeno:

- (a) ali s socialnim kapitalom opisujemo vse tisto, kar povečuje kooperativne potenciale na ravni »celotne družbe«,

- (b) ali to kapitalsko lastnost omejimo zgolj na realizacijo »vzajemnih koristi«,

- (c) ali pa jo razumemo še ožje, t. j., kot kooperativno sposobnost tistih akterjev, ki sledijo »skupne cilje«, ki so si jih zadali.

V skladu s prvo, širšo opredelitvijo (a) bi lahko namreč k socialnemu kapitalu šteli celo zakonske dekrete, ki jih sprejema parlament, npr. zakon o ustanovitvi kakšne vladne agencije za regionalno samoupravo, vladnega telesa za enotni nastop na tujih trgih, državnega urada za turistično promocijo itd., saj je obstoj in dejavnost takih institucij posledica normativnih vzrokov, sproženih z namenom, da prispevajo k učinkovitosti celotne »družbe, ker olajšujejo oz. pospešujejo usklajenost delovanj« na omenjenih področjih.

V primeru (b), ko predpostavimo, da je za socialni kapital značilna »realizacija vzajemnih koristi«, pa se zaostri vprašanje

- *koristnosti* v smislu pričakovanih in nepričakovanih učinkov

- in tudi problem njihove *vzajemnosti*.

Primer vprašljivih učinkov lahko ponazorimo s temle dogodkom: spomnimo se prireditve, ko so se pred nekaj meseci v Ljubljani pod Cekinovicim gradom zbrali trije verski predstavniki (muslimanski mufti Osman Dogić, jogijski učitelj Paramhans Swami Maheshwaran in neimenovan frančiškanski pater) ter pred množico opravili molitev za svetovni mir. To bi bil po Putnamu vzorčni primer zaupanja, sodelovanja in manifestiranja skupnih norm in vrednot med različnimi verniki (na temo mirovnosti, tolerance itn.). Vprašljiv pa je sprožen učinek. Če se pokaže, da pozitivna, iskrena in dobronamerna manifestacija ni proizvedla prav nikakršnih učinkov, ker niti svetovni niti lokalni mir zaradi nje ni nič trdnjši, in da se tudi vrednote strpnosti in sožitja med prebivalstvom zaradi tega niso nič bolj okrepile, kaj je v

tem primeru s socialnim kapitalom? Ga je manifestacija kljub temu okrepila (kako, v čem?) ali pa ga je le razkrila, ker je bila sama zgolj izraz že obstoječe količine socialnega kapitala (med pripadniki različnih verskih skupnosti)? Mogoče pa ni šlo ne za eno ne za drugo in je, denimo, vse skupaj nastalo in izpadlo le kot tržni učinek (reklama)? V zvezi z učinki je na podoben način vprašljiva tudi njihova »vzajemnost« kot predpostavka socialnega kapitala. Na primer, če sosedu negujeta medsebojne sosedske odnose in se v dolgoročni bilanci pokaže, da ima prvi akter večjo korist od drugega (ali pa da drugi celo nima nikakršnih koristi, ampak zgolj stroške, čeprav zavestno in prostovoljno vzdržuje tak odnos), ali lahko imamo tak primer še vedno za manifestacijo socialnega kapitala, če pa je merilo zanj »vzajemna« korist?

Po tretji, najožji varianti (c), kjer gre za koooperacijo pri »sledenju skupnih ciljev«, pa se problematizirajo situacije, v katerih imajo korist tudi tisti udeleženci, ki so zaradi vpetosti v isto normativno in socialno okolje deležni enakih dobrin kot ostali – kljub temu, da imajo npr. drugačne cilje (ne nujno nasprotni) od drugih akterjev. Recimo, da kdo prostovoljno prispeva k izgradnji vaškega vodovoda s svojim konkretnim delovnim oz. finančnim prispevkom, a s povsem egoistično motivacijo, ki je bistveno drugačna od ostalih udeležencev. Ali sebično ravnanje tega akterja še lahko prištevamo k dejavnosti, s katero se izgrajuje socialni kapital skupnosti? Predpostavimo, da je akter brezbržen do potreb drugih krajanov, ker sam vodovoda dejansko sploh ne potrebuje (saj ima že od prej lasten vodni vir), hkrati pa ima kot podjetnik močan interes, da se prikupe občinskim oblastem zaradi večje možnosti lobiiranja, in je to edini razlog njegove udeležbe v skupnostni akciji. Kakšen je njegov socialni prispevek? Se je zaradi njegovega sodelovanja socialni kapital te skupnosti okrepil – kajti ne gre za nemariti neizpodbitnega (izmerljivega) dejstva, da je njegov prispevek pripomogel k realizaciji projekta, čeprav je nastal iz čistega egoizma. Ali pa velja narobe, da se je kapital celotne akcije zmanjšal, ker akterjeva participacija odstopa od skupnih ciljev v povsem nasprotno (sebično) smer? Navsezadnje pa je to mogoče primer, ki ga sploh ne smemo mešati s terminom socialni kapital, saj gre za bistveno drugačno vrsto vpletenosti, podobno kot pri drugih materialnih prilivih za izgradnjo vodovoda (npr. iz občinskega ali dr-

žavnega proračuna, iz mednarodnih projektov, iz angažmajev na profitno tržni osnovi), ki so sicer odločilni za realizacijo, a nimajo nič skupnega s tisto vrsto mrežnih povezav med udeleženci, ki jim pripisujemo generiranje socialnega kapitala. Po tej logiki bi bila odločilna šele socialna kakovost participacije, ki jo lahko razpoznamo po dveh kriterijih: ali akter deli z drugimi skupn(ostn)e cilje, in če jih ne, ali jim nasprotuje. Če je odgovor na obe vprašanji negativen, potem akterjevo ravnanje ni povezano s socialnim kapitalom kot mrežnim potencialom, saj tega potenciala (že po definiciji) ne smemo enačiti z materialno količino aktiviranih virov, pa tudi ne reducirati zgolj na osebne kalkulacije udeležencev.

Kljub navedenim ugovorom je treba priznati, da vseeno ni mogoče ignorirati kriterija o »sledenju skupnih ciljev« kot pomembne opredelilne dimenzije socialnega kapitala. Primer: zamislimo si sorodstveno skupnost več razširjenih družin, pri katerih lahko v vsaki izmerimo čvrste vezi podpore in kooperacije med člani, od katerih vsak verjame v enake vrednote in sledi istim družinskim normam. Zdaj pa predpostavimo, da vsaka od teh družin brezkompromisno tekmuje z ostalimi za oblast (ali npr. za dediščino). V tem primeru je jasno, da je socialni kapital celotne sorodstvene skupnosti ničten, kljub temu, da vsaka družina zase (navznoter) velja za zgleden primer socialnega kapitala v smislu vseh zgornjih definicij.

Taka, navidez puristična vprašanja postanejo usodna, ko uporabimo izbrano definicijo pri koncipiranju raziskav in pri zajemanju in presoji podatkov. Če te dileme zanemarimo, nenadoma ni več jasno, kaj naj bi sploh merili in kaj smo dobili, ko smo nekaj izmerili. Torej so tudi s terminom »socialni kapital« podobne težave, kot sem jih na začetku omenil v zvezi s »civilno družbo«. Tako kot drugi je tudi prvi izraz zelo splošen in ga uporabljajo večpomensko. A zdi se, da je njegova prednost v tem, da že sama operacionalizacija pojma, kaj socialni kapital sploh je, občutno manj podlega političnim in nazorskim kriterijem. To že na izhodišču nekoliko olajšuje nejasnosti in otežuje zamegljevanje (čeprav ga seveda ne odpravlja). Mogoče nesporazume pri razumevanju socialnega kapitala analitiki največkrat reducirajo s kombinacijo dveh preprostih terminoloških prijemov:

- prvič, s čim bolj jasno in konkretno definicijo tega, kaj posamezna raziskava uvršča v socialni kapital (zlasti pri meritvah),

• drugič, z vpeljavo dodatnih, sorodnih, čeprav različnih razlagalnih pojmov.

Za razumevanje socialnega kapitala kot zelo splošne in pomembne sintagme tudi ti dve rešitvi nista povsem elegantni. Cena prvega prijema (t. j., prizadevanja v smeri preciznejših in konkretnjših definicij) je v tem, da prevečkrat omeji spoznavni interes le na nekatere dimenzije kompleksnega fenomena, zanemari pa druge. Možna posledica je redukcija socialnega kapitala zgolj na ozko število izbranih indikatorjev, navadno na tiste, ki so najlažje merljivi, ali celo na enega samega, npr. na stopnjo dosežene formalne izobrazbe prebivalstva. Naslednji prijem (vpeljava dodatnih pojmov) pa pelje v paradoks, ko se ravno zaradi potrebe po večji eksaktnosti oz. preverljivosti poveča verjetnost terminoloških dvoumnosti, saj kmalu začnemo iste dimenzije pri različnih avtorjih označevati z različnimi termini in narobe. Posledica je vprašljivost indikatorjev, s katerimi merimo socialni kapital.

PROBLEMI S KAVZALNOSTJO

Problemi, podobni prejšnjim, se odprejo tudi v zvezi z zaupanjem, brez katerega ni nobene definicije socialnega kapitala. Če je namreč zaupanje sestavina socialnega kapitala – torej razmerij, ki omogočajo večjo usklajenost medsebojnih prizadevanj in lažje aktiviranje skupnostnih virov ter doseganje zadanih ciljev – in če velja, da imamo s socialnim kapitalom opraviti povsod, kjer gre za kooperativne odnose, kaj je potem vzrok in kaj učinek? Zdi se smiselno, če predpostavimo, da je zaupanje »mazivo kooperacije«, kot pravi Putnam, saj velja: »večji ko je nivo zaupanja v določeni skupnosti, večja je verjetnost kooperacije. In kooperacija sama po sebi množi zaupanje« (Putnam 1993: 171).

Toda kakšno je potem razmerje med socialnim kapitalom, kooperativnimi vezmi in zaupanjem? Jasno je, da je vse troje povezano, a iz opredelitve bi moralo biti tudi jasno, *kako* je povezano. Ali zaupanje učinkuje (kot sestavina socialnega kapitala) kooperativno ali pa je, narobe, zaupanje šele učinek socialnega kapitala, ki naprej omogoča oz. pospešuje kooperacijo? Ali pa je ravno kooperacija izvor zaupanja (v smislu poligona za testiranje odzivov drugih) in šele pozneje oboje skupaj ustvari dobroto, kakršna je socialni kapital? In nazadnje, koristno je premisliti, ali je Putnamova

predpostavka, da zaupanje deluje kot vsemogočno »mazivo kooperacije«, ker spodbuja sodelovanje v vseh primerih in na vseh ravneh, sploh upravičena. Ali ni res prav narobe, da odnosi zaupljivosti na različnih ravneh sprožajo različne učinke? Ni vseeno, kakšno je zaupanje med posamezniki na medosebni ravni, kjer lahko npr. močna znotrajskupinska zaupljivost vzbuja nezaupanje navzven, do drugih skupin. Nekaj drugega je zaupanje v formalne organizacije ali v vladne predstavnike in nikakor ni nujno skladno z zaupljivostjo v medosebnih povezavah. Zato nekateri izrecno opozarjajo na različno genezo zaupanja, ki lahko vznikne in učinkuje v socialnih strukturah na treh ravneh: zaupanje v izoliranih diadah med dvema posameznikoma, zaupanje med posamezniki ob navzočnosti tretje strani (t. j., v kontekstu manjše ali večje skupine) in posameznikovo zaupanje do kolektivitet drugih posameznikov, npr. do organizacije, države, naroda (Paxton 1999). Lahko se seveda zgodi, da se zaupanje na vseh treh strukturnih nivojih vzajemno krepi v smislu vezne posode, recimo v izrednih razmerah, v vojni, ob terorističnih akcijah ali naravnih katastrofah, vsekakor pa to ni nujno in se praviloma tudi ne dogaja. Mogoče ni naključje, da ravno pri Putnamu pogrešamo koncizno definicijo zaupanja, saj mu ta poenostavitev olajšuje posploševanje; zato lahko tam, kjer imamo zaupanje na nižjih skupinskih ravneh, predpostavljamo, da se ta kohezija prenaša tudi na makropolitnično raven. Ravno ta posplošitev pa je zavajajoča v primeru, ko ignoriramo druge definicije zaupanja, ki so ravno tako mogoče. Ni namreč vseeno, ali zaupanje opredelimo preprosto kot *verjetje*, *da bodo* (še nerealizirani) *odzivi drugih skladni z našimi željami o tem, kako naj bi se ti drugi odzvali na naše ravnanje*. Tudi če predpostavimo, da gre za povsem poljubno terminološko odločitev, ali bomo tako relacijo definirali kot zaupanje ali kot naivnost, ali pa bomo oba izraza enostavno izenačili, tudi v tem primeru ne smemo pozabiti na vsebinski in posledični vidik definicije. S posledičnim mislimo na merjenje, ki je precej odvisno od začetne definicije, z vsebinskim pa na bistvo pojava. Ta je v primeru zaupanja v načinu vzpostavljanja razlike med bolj in manj verjetnimi izidi, kar pa se vselej dogaja le v obstoječem kontekstu (dejstev, vrednot, zaloge izkustva), ki je že dan. Enostavneje rečeno: zaupanje do drugih je monitoring akterjev v težko predvidljivih pogojih. Zato mora definicija zaupanja (vsaj) nakazati,

kako se ta tvegana interakcija dogaja. Kaj torej dobimo, če pojem zaupljivosti opredelimo drugače? Za ilustracijo navajam mogočo definicijo zaupanja, ki ima naslednje lastnosti: da poskuša biti formulacija čim bolj koncizna, da je definicija nasprotna Putnamovi in da onemogoča posploševanje pozitivnih učinkov na makro raven. Primer take definicije: »oseba je zaupljiva takrat, ko vzpostavlja mrežne povezave z drugimi v nerazvidnih pogojih sankcij in nagrad in z nizko sposobnostjo personalne presoje mogočih odzivov tistih, s katerimi se povezuje«.

Če zaupljivost razumemo v tem smislu, ni zaupanje nič drugega kot strategija delovanja, ki kompenzira presojo tveganj z nečim drugim (npr. z vrednotami, apriornimi predstavami, neznanjem). Uporabnost stikov, nastalih iz takega zaupanja, je že po definiciji obratnosorazmerna s kontingenčnostjo kompleksnih situacij, ki so značilne za sodobne razmere. Če izhajamo iz te definicije, potem posploševanje z mikro struktur na makro razmere seveda ni več mogoče brez natančne evalvacije učinkov takih povezav in tudi nivojev, na katerih se te povezave vzdržujejo. Skratka, če v socialnih mrežah na mikro ravni odkrijemo akterje, ki so zaupljivi, potem moramo najprej izslediti stvarne učinke takih interakcij in potem preučiti njihovo (dis)funkcionalnost na ostalih ravneh, na nivoju celotne lokalne skupnosti, delovne organizacije, naroda itn. (o podrobnejših kritikah Putnamovega pristopa gl. Levi 1996).

Podobne težave z vzročno-posledičnimi relacijami imamo tudi pri razumevanju skupnosti in izvajanju državljanskih aktivnosti. Oboje navadno postavljajo v tesno zvezo s socialnim kapitalom. Veliko avtorjev se strinja s Putnamom, da je stopnja udeležbe državljanek in državljanov na volitvah zelo pomemben indikator socialnega kapitala določene družbe. Predpostavljajo, da je tam, kjer je kohezija med ljudmi večja, kjer je sodelovanje med posamezniki in med skupinami pogostejše, tudi brezbržnost do skupnih vprašanj celotne družbe manjša. In narobe: kjer se interes in aktivnost osnovnih skupin končata pri plotu, s katerim so te mikro skupine razmejene od drugih (npr. pri hišnem pragu, vrtni ograji, pri meji vasi, znotraj sorodstvenih, verskih, kulturnih, poklicnih, statusnih, elitnih skupin), takrat se poveča ignoranca do širših okoljskih vprašanj, ki so že po definiciji taka, da presegajo razmejitev, s katerimi se vzdržuje identiteta osnovnih skupin. Pri tem ne smemo pozabiti, da se s tem problemom ne

srečujemo le v nerazvitih družbah, ampak tudi v hiper razvitih (ekstremno diferenciranih) okoljih. Postmoderne razmere niso postmoderne zato, ker takih vase zazrtih (predmodernih) skupin ne bi več bilo. Prevečkrat zanemarjamo, da je postmodernizem zgolj radikalizacija tipičnih modernih problemov, a na način, ki ni več rešljiv z modernističnimi recepti, s katerimi nas je oskrbovala moderna epoha pri zavračanju predmodernih, tradicionalno inertnih struktur. In to velja tako za ekonomsko, umetnostno, politično, urbanistično kakor za vojaško ali socialno področje. Torej ne gre za to, da tradicionalizmi ne bi bili več mogoči ali da so anahronistični ali nujno škodljivi; narobe, tradicionalizmi vztrajajo tudi v sodobnosti, se obnavljajo in lahko so celo koristni (npr. pri kreipitvi solidarnostnih vezi). Problem pa je s tradicionalno zaprtimi skupinami v postmodernih razmerah, ki so zdaj soočene z drugačnimi življenjskimi pogoji. Ko ne morejo več ostati socialno izolirane in ko hkrati še niso presegle starih (tradicionalnih) mentalnih struktur, se njihovi učinki na celotno družbeno strukturo spremenijo. Kar je bilo včasih funkcionalno, je zdaj disfunkcionalno. Ko se take skupine soočajo z neizbežno dinamiko nepredvidljivih sprememb, se v njih okrepijo mehanizmi statusnega zapiranja, ki lahko prevzamejo vlogo osnovnega regulatorja transakcij med njimi in vsemi ostalimi. Ta identitetni mehanizem statusnega zapiranja je mogoče variirati na različne načine: v bolj ali manj rigidni obliki, bolj na makro ali bolj na mikro nivoju, tako pri skupinah z vrha družbene lestvice kot pri marginaliziranih skupinah, npr. s pravili kastnega sistema, s pravili pripustitve oz. posvetitve v tradicionalno uglednejše poklice, s privatno-klanskimi pravili družjenja pripadnikov (npr. v imigrantskih družinah), s pravili včlanitve v golf klub itn. Kar je za take skupine smiselno navznoter, je navzven problematično zaradi dveh razlogov. Prvi je v tem, ker so tradicionalno strukturirane družbe premo sorazmerne z mehanizmi statusnega zapiranja in obratnosorazmerne s horizontalno in vertikalno mobilnostjo, medtem ko prav slednja rabi hkrati za legitimnostno predpostavko sodobnim (parlamentarno-demokratskim) političnim sistemom. Naslednji problem pa je, ker so spremembe družbene strukture predvsem evolucijske, politično sistemske spremembe pa revolucijske. Dejstvo, da so sistemi spremenljivi že na kratek rok (celo z dekretom), družbe pa ne, izziva diskrepanco med enim in drugim nivojem regulacije odnosov,

odraz tega pa je tudi volilna abstinenca. Ta je namreč v tesni zvezi z (ne)zaupanjem v politične stranke, v državne institucije in v legalne mehanizme političnega predstavnštva. Zato ni naključje, da je v zahodni politološki literaturi postala zelo živa ravno problematika socialnega kapitala. Kajti abstinenca v političnih zadevah – če je ta nenavadno visoka ali se nenehno povečuje – lahko ogrozi legitimnost celotnega političnega sistema. Vprašanje pa je, ali lahko razumemo stopnjo (ne)udeležbe na volitvah kot samo sestavino socialnega kapitala, se pravi, njegov del, ali pa gre zgolj za posledico socialnega kapitala, torej za neželeni učinek, sprožen z njegovo obstoječo (kritično) količino med prebivalstvom. Celó pri tem enostavnem vprašanju o tako pomembni temi še vedno ni dosežen konsenz (gl. Paxton 1999).

Skratka, koncept socialnega kapitala je problematičen v nekaterih ključnih poudarkih, kjer teoretsko ni dovolj premišljeno, kaj je vzrok socialnega kapitala in kaj njegova posledica. Po mojem mnenju to nikakor ne kaže na zgrešenost koncepta, ampak na slabost definicij in izpeljav, ki se uporabljajo. In bolj ko so izpeljave daljnosežne, očitnejše so omenjene težave. Zato se tudi v tej zvezi pojavlja vrsta kritik na Putnamovo tezo o upadanju socialnega kapitala v Ameriki in o posledični grožnji za demokracijo. Idealiziranje kohezivnih skupnosti (zlasti prek teorije komunitarizma), prehitro posploševanje z mikro na makro raven, zamenjava vzrokov z učinki – vse to so pogoste pasti, ki peljejo v pristransko interpretiranje in selekcioniranje empirije. Številni podatki namreč kažejo ravno nasprotno od Putnamove zaskrbljenosti, npr.:

- delež ljudi, ki v ZDA aktivno sodeluje v raznih prostovoljnih socialnih in neprofitnih organizacijah, se je podvojil ravno v novem času, t. j., v letih med 1977 in 1990;
- prav tako narašča tudi število članstva v etnično obarvanih organizacijah;
- z izjemno obsežno in poglobljeno raziskavo so v različnih intervalih (v letih 1972, 1974, 1976, 1979 in 1986) in na vzorcu 22.652 intervjuvancev nedvoumno potrdili, da gre v ZDA za »vzorec naraščajočega skupnostnega udejstvovanja« (cf. Rich 1999);
- v ameriških raziskavah se kopičijo tudi podatki o izjemno vitalnem volonterskem sektorju, v katerem je aktivnih kar 52% odraslih Američanov, med mladostniki pa je ta delež celo nekoliko večji, 54%;

• tudi sicer so ZDA znane kot najbolj religiozna družba razvitega sveta in nič ne kaže, da bi se sekularizacijski tokovi krepili (v nasprotju z Evropo), vse to pa se odraža tudi v vitalnosti volonterskega sektorja (podrobneje o tem gl. Greeley 1997).

PROBLEMI Z LOKACIJO

Problemi so tudi z (re)generiranjem socialnega kapitala. Kje socialni kapital sploh nastaja in kako se obnavlja, kateri »medij« je odločilen za krepitev oz. slabitev tovrstnega potenciala? So to predvsem posamezniki ali predvsem socialne strukture, v katerih se posamezniki gibljejo? Nekateri avtorji, npr. James Coleman in Pierre Bourdieu, trdijo, da socialni kapital *ne* izvira iz posameznikov oz. njihovih individualnih sposobnosti, nagnjenj, interesov. Avtorja opozarjata, da je socialni kapital lociran »v strukturi vezi med akterji in da izhaja iz te strukture« (*ibid.*), saj je ta odločilna za obstoj socialnega kapitala skozi lastnosti, kot so: zaupanje, uporabnost informacij ter dostop do njih, veljavnost norm in učinkovitost sankcij, nadzorstvena razmerja in vezi odgovornosti v skupini. Individualne lastnosti posameznikov seveda iz tega niso izključene, saj jih akterji v socialnem delovanju (ko vstopajo v razmerja z drugimi akterji znotraj iste strukture) uporabljajo za produkcijo lastnih in kolektivnih ciljev. A v kolikšni meri lahko to počnejo, če sploh lahko, s kolikšnim uspehom in s kakšnim učinkom na druge, pri tem je odločilna struktura in ne posameznik(i). Že iz tega poudarka lahko zaslutimo, da se tu z vso ostrino odprejo načelne dileme, s katerimi se sociološka teorija ukvarja že od vsega začetka pa do danes, ne da bi jih dokončno razrešila (Durkheim: ali posameznikova zavest usmerja njegovo delovanje v družbi ali pa »družbena dejstva« določajo posameznikovo delovanje, ko oblikujejo njegovo zavest; Simmel: kaj je vsebina in kaj forma družbenosti, kaj so procesi in kaj odnosi; Weber: kaj je individualno in kaj socialno ravnanje, katero je odločilno in kako ga sploh razumeti; Giddens: kako spojiti strukturne pristope s teorijami družbenega delovanja; Baudrillard: če velja, da je družbena resničnost »simulakrum« v smislu dokončne zameglitve med znakom in realnostjo, kaj je potem res in kaj ni in ali je sploh res, da ni nič več res, itn.).

Vprašanje, ali je socialni kapital predvsem

lastnost strukture (razmerij med posamezniki) ali pa je bolj lastnost posameznikov (kot elementov strukture), sodi v isto vrsto nerešljivih dilem. Toda to ne pomeni, da gre zgolj za abstraktna vprašanja, še manj, da se je o tem nesmiselno spraševati. Zamislimo si preprost primer, ki gre v prid razumevanja socialnega kapitala kot *strukturnih* lastnosti mrež in ne lastnosti posameznikov, ki bi jih ti le vnašali v omrežja (naslednja ponazoritev je variacija Colemanovega primera »trga diamantov«).

Situacija: recimo, da sem lastnik originalne umetniške slike vrhunskega slikarja, ki je tudi tržno zelo visoko ocenjena. Nato si jo moj znanec, zaljubljen v isto umetnino, želi sposoditi samo za nekaj dni k sebi domov, da bi lahko ob njej sam užival v svoji sobi (ali se postavljaj pred kolegi, ki jih povabi na obisk).

Problem: kako naj reagiram na njegovo prošnjo in zakaj?

Dilema: če ugodim njegovi prošnji, kar me pravzaprav nič ne stane, bom utrdil prijateljstvo in navezadnje lahko računam tudi na povračilo, na to, da mi bo storil primerljivo uslugo. Težava pa je, kako to izposojam dragocenosti, če se odločim za to možnost, »tehnično« izpeljati – »tehnično« pišem v narekovajih, ker tu ne gre le za transport (slika ni velika niti težka), ampak je v igri socialni kapital (v razmerju med mano in znancem), in sicer na dveh različnih dimenzijah. Prvo dimenzijo socialnega kapitala določa intenzivnost vezi med mano in znancem, drugo pa njena kvaliteta. Ker lahko ima vsaka dimenzija (vsaj) dve bistveno različni vrednosti – visoko in nizko – je od njihove kombinacije odvisno, kako se bo socialni kapital z omenjeno izposojajo realiziral (če se sploh bo). Govorim namreč o teh dimenzijah:

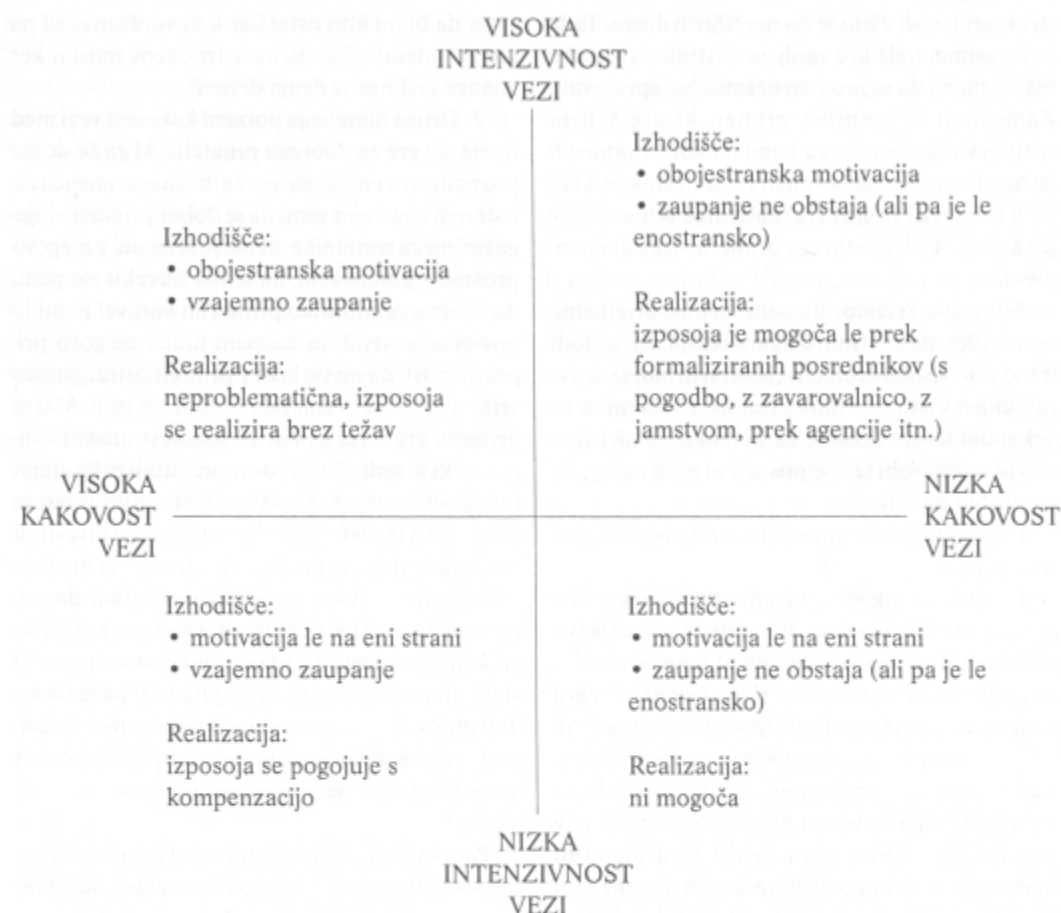
1. S prvo dimenzijo mislim na *intenzivnost* vezi med mano in znancem, ki je odvisna od obojestranskih motivov za izposojajo slike, t. j., od tega, ali si znanec močno želi izposojati in ali sem jaz dovolj motiviran, da prošnji ugodim (ker sem motiviran, recimo, z interesom, da utrdim prijateljstvo z bežnim znancem, ki me je prijetno presenetil z enakim ljubiteljskim okusom, kot ga imam sam, ali pa zato, ker vem, da je koristno narediti uslugo – še zlasti, če me nič ne stane – saj si s tem ustvarim možnost, da bom nekoč verjetno sam deležen njegove usluge, poleg tega pa nova zveza vedno prav pride). Naslednja možnost pa je, da je intenzivnost povezave med nama

majhna zaradi kakšnih ovir (recimo, da je interes le enostranski, le njegov, medtem ko meni ni do tega, da bi mi kdo ostal kar koli »dolžan«; ali pa gre za interakcijske ovire v fizičnem smislu, ker znanec živi npr. v drugi državi).

2. Druga dimenzija pomeni *kakovost* vezi med nama: če gre za dobrega prijatelja, ki ga že dolgo poznam in cenim, ali pa za bežnega znanca, o katerem zagotovo vem, da je dober prijatelj moje bližnjega sorodnika, ki me je seznanil z njegovo prošnjo – potem vem, da lahko človeku zaupam, da bo dragoceno sliko primerno varoval in mi jo pravočasno vrnil; in zaupam tudi v njegovo pripravljenost, da mi bo kdaj v prihodnosti zagotovo vrnil uslugo, saj vem, da me tudi on ceni. V tem primeru gre torej za visoko (obojestransko) zaupanje, ki je tudi »jamstvo« morebitnih prihodnjih recipročnih uslug. Korist je lahko tudi povsem psihološka (satisfakcija): ker sem veliko investiral v nakup te slike, je prošnja za izposojajo zame tudi zadoščenje v smislu prijetnega občutka, da poznam nekoga, ki je očaran od iste stvari kot jaz in za katerega vem, da ve, da tudi jaz cenim isto vrsto umetnosti kot on. Kvaliteta vezi pa je lahko tudi nizka, če je najin odnos brez omenjenih lastnosti (nizka stopnja zaupanja, nepripravljenost na recipročnost, nezdržljivost vrednot, estetskih meril).

Poanta tega primera (izposoje) je tale: realizacija socialnega kapitala je odvisna zlasti od *strukture* vezi med lastnikom (slike) in prosilcem, ne pa od osebnostnih značilnosti partnerjev. Čeprav so seveda individualne lastnosti, npr. značaj, znanje, veščine, interesi, v polni meri udeležene v tej interakciji, kljub temu ostaja dejstvo, da njen končni izid oz. »iztržek« ni odvisen od individualnih lastnosti, ampak od interakcijske strukture, t. j., od kombinacije med (1) intenziteti in (2) kakovostjo obstoječe vezi med akterjema. Krajše rečeno: res sva akterja tista, ki delujeva drug na drugega in se odločava, kako bova to počela, a najino ravnanje ni povsem poljubno, saj sva omejena z izbiro med štirimi možnostmi, ki jih določa struktura najine vezi (te možnosti ponazarjam v shemi 1).

Iz primera lahko vidimo, da socialnega kapitala ni mogoče locirati v posameznike niti v skupine, saj je njegov izvor v *strukturi* odnosov med njimi. Od te strukture so odvisni dostopnost virov za posameznike in pogoji, pod katerimi jih ti lahko aktivirajo. Seveda pri tem ne smemo iti tako daleč, da bi ignorirali sam obstoj virov. Iz prejšnje

Shema 1: *Strukturna določenost socialnega kapitala* (v primeru izposoje umetniške slike)**Razlaga kvadrantov:**

A - količina socialnega kapitala je visoka in tudi struktura vezi je taka, da omogoča aktiviranje socialnega kapitala, zato je realizacija izposoje neproblematična in se zgodi brez vsakih stroškov,
B - količina socialnega kapitala je nizka, struktura vezi pa ugodna, zato pride do realizacije izposoje, a z večjimi stroški (posredništva),

C - količina socialnega kapitala je visoka, medtem ko je struktura vezi taka, da ovira njegovo aktiviranje, zato je realizacija izposoje mogoča le s kompenzacijo, kar ta tip storitve približa oz. izenači s trgovsko transakcijo,

D - količina socialnega kapitala je nizka in tudi struktura vezi je šibka, zato izposoja ni mogoča.

sheme je jasno, da celo takrat, ko imamo ugodno strukturo vezi, kakršna je npr. ponazorjena v kvadrantu A, ne more priti do realizacije namena (izposoje slike), če bi bil predmet transakcije obema partnerjema nedosegljiv. Jasno je, da je obstoj slike prvi pogoj vsakega posojanja. To banalno opozorilo je pomembno zlasti, ko razmišljamo o realnih problemih, recimo o povezavi med količino socialnega kapitala in socialno neenakostjo. Tudi tu velja, da je socialni kapital

na mikro ravneh zelo pomemben olajševalni ali zaviralni dejavnik družbene neenakosti, saj se nanaša na strukturo socialnih mrež, ki kreirajo dostopnost do virov in pogoje njihove uporabe (gl. Lin 2000). Ob tej povezavi s problemom neenakosti pa ne smemo zanemariti, da je po drugi strani tudi družbena makro regulativa tista, ki prek zgodovinskih in institucionalnih procesov ustvarja različnim skupinam različne priložnosti glede mobilnosti. Vemo, da so te priložnosti

navadno vezane na raso, spol, premoženjski, izobrazbeni status, na družinsko, etnični izvor itn. Učinki te makro družbene regulacije se na mikro ravneh kombinirajo s splošno (empirično potrjeno) tendenco tvorbe socialnih mrež, ki je v tem, da smo posamezniki bolj nagnjeni k interakcijam s tistimi drugimi, ki imajo podobne karakteristike kot mi, saj z njimi lažje delimo skupne vrednote, mnenja, občutke. In ko ta dva principa družbene regulacije – makro družbeni in mrežni na mikro ravni – delujeta v tandemu, se s tem ustvarjajo različni pogoji dostopnosti različnih skupin do socialnega kapitala. Pripadnikom, ki npr. gravitirajo k skupinam z relativno inferiornim socialno-ekonomskim položajem in se povezujejo z drugimi člani iz primerljivih socialnih skupin, se poveča verjetnost, da bodo opremljeni z revnejšimi socialnimi mrežami tako v smislu strukture kot obstoječih virov (materialnih in nematerialnih: manjša pestrost informacij, manjši vpliv itn.).

Iz tega izhaja, da so vprašanja lokacije socialnega kapitala (kje in kako nastaja) odločilnega pomena za njegovo razumevanje. Prejšnji primer z izposojeno sliko nas opozarja, da socialni kapital vključuje dve dimenziji. Prva zajema *stvarne* značilnosti mrežnih povezav, druga pa *subjektivne*. Med stvarne lahko uvrstimo tiste lastnosti mrež, ki se nanašajo na interese, mnenja, cilje akterjev in na način vzpostavljanja medsebojnih vezi. Način povezav je lahko bolj univerzalen ali bolj specializiran, čvrst ali ohlapen, pogost ali redkejši (občasen), bolj neposreden ali posreden (vzdrževan prek posrednikov), bližnji ali bolj oddaljen v časovnem in prostorskem smislu – vse to so lastnosti, iz katerih lahko razberemo stopnjo intenzivnosti povezovanja med akterji. S subjektivnimi značilnostmi mrež pa so mišljena njihova kakovostna obeležja (odnosov): pripravljenost akterjev na bolj ali manj recipročne odnose, vzajemnost ali enosmernost zaupanja, stopnja podobnosti v stališčih oz. prepričanjih, večja ali manjša čustvena bližina.

V tem smislu lahko socialni kapital opredelimo kot kombinacijo stvarnih in subjektivnih lastnosti socialnih omrežij. Torej je od načina obstoja te kombinacije odvisen potencial za mobiliziranje akterjev v smeri realizacije določenih ciljev. Zato lahko o socialnem kapitalu v določenem okolju govorimo kot o neizkoriščenem potencialu, ki ga je treba z ustreznimi mehanizmi le aktivirati. Takrat, ko je ta mrežni potencial aktiviran, pa govorimo o socialnem kapitalu kot dobrini oz.

pripomočku, ki akterjem olajšuje prakticirano dejavnost. Razlika med latentnim in manifestnim stanjem nas opozarja na verjetnost socialnega kapitala v obeh primerih, pa tudi na možnost, da niti v latentni obliki ne dosega kritične mase. S tem imamo pogosto opraviti v dolgotrajno marginaliziranih okoljih z visoko stopnjo deprivacije in demoralizacije (o tem govorijo npr. teoretske razlage revščine kot kulture, ki opozarjajo, da se lahko revščina tudi socializacijsko producira prek vrednot, kar je bistveno težja situacija kot v primerih, ko je ključni problem le v redistribuciji dobrin). Skratka, zaloga socialnega kapitala mora biti tudi v latentni fazi dovolj velika, če jo hočemo aktivirati. Na primer, med daljnimi sorodniki vzpostavimo ponovne stike in s tem omogočimo (re)aktiviranje naklonjenosti, ki med njimi še obstaja, kar poveča verjetnost konkretne pomoči, ko je potrebna. Podobno velja za družbeno raven, kjer lahko državna vlada z vzpostavitvijo raznih mediacijskih struktur ustvari pogoje za rast socialnega kapitala, npr. s podporo instituciji tripartitnega sistema za reševanje delovnosocialnih vprašanj (več o vlogi lokalnih in državnih struktur pri aktiviranju socialnega kapitala gl. Warner 1999; Adam *et al.* 2001).

PROBLEMI S FUNKCIONALNOSTJO

Iz prikazanega smo videli, da je socialni kapital pomembna dobrina. Vprašanje pa je, ali je vselej tudi koristna. Ali ne gre tudi tu za podobnost socialnega kapitala z drugimi kapitalskimi oblikami, ki lahko učinkujejo funkcionalno ali pa disfunkcionalno, odvisno od tega, na kakšne relacije mislimo in na katerem nivoju zaznavamo njihove učinke. Ni vseeno, ali se dana količina socialnega kapitala nahaja v zaprtih ali v odprtih socialnih mrežah. Mrežna zaprtost oz. odprtost se definira z deležem mrežnih povezav, ki jih njihovi akterji vzdržujejo s pripadniki iste skupine oz. z akterji, ki so člani drugih skupin (Stark, Bainbridge 1996: 61). Če je bolj verjetno, da se socialni kapital generira v skupnostih z močnim občutkom za interno identiteto (s katero se vzdržuje povezanost znotraj meja skupnosti), potem lahko upravičeno pričakujemo, da bodo tiste skupnosti, ki so bolj izolirane in ruralne, izkazovale večji socialno-kapitalski potencial od visoko urbaniziranih skupnosti. Vendar pa lahko ravno v takih segmentiranih, navznoter kohezivnih in navzven izoliranih

skupnostih, kjer so pogostejše zaprte mreže, pričakujemo tudi večje pomanjkanje tolerance med člani, večjo socialno distanco do drugih, ki ne pripadajo skupnosti, večjo nestrpnost do drugačnosti, večji odpor do neustaljenih navad, stališč, življenjskih stilov (npr. do manjšin znotraj skupnosti) in manjšo frustracijsko toleranco do nenadnih sprememb – ravno to pa so značilnosti, ki so povezane z nižjo stopnjo socialnega kapitala. Dodatna komplikacija so tudi sodobne razmere, v katerih – kot rečeno – običajna dihotomna tipologija med ruralnim in urbanim, tradicionalnim in modernim odpove. Postmoderne razmere so kompleksne zato, ker se tipični modernizacijski procesi kombinirajo s predmodernimi in narobe, medtem ko lahko nemodernizirane skupnosti ostajajo take kljub temu, da izdatno uporabljajo nekatere moderne dobrine. Najekstremnejši primer komplikacij te vrste so npr. teroristični fundamentalizmi, ki kombinirajo ultrakonservativno mentaliteto z najsodobnejšimi dosežki (internet, borzne špekulacije, najnovejše vrste orožij) in delujejo v hipermoderniziranih okoljih. Navsezadnje vemo, da je tudi fenomen teroristične mreže Al Kaida internacionalen in da ni nastal v Afganistanu; oziroma, kot pravi Osama bin Laden: »Povsod na Zemlji so območja, kjer so zelo močno navzoče sile džihada, od Indonezije do Alžirije, od Kabula do Čečenije, od Bosne do Sudana, od Burme do Kašmirja« (Delo 2001: 4). Prav tako je že dolgo znano, da najdemo socialni kapital močno prisoten tudi znotraj tradicionalnih mafijskih združb, ki so težko razpoznavne ravno zaradi načina povezav med pripadniki (zaprtost, zaupanje, recipročnost, neformalnost).

Kakšna je torej funkcija socialnega kapitala, vselej pozitivna ali tudi negativna in v katerih primerih? Tem težavam se nekateri teoretiki poskušajo izogniti z razlikovanjem dveh vrst socialnega kapitala:

- če socialni kapital ljudem olajšuje povezave navznoter in tudi izven okvirov dane skupnosti in če ima pozitiven vpliv na toleranco do različnih drugih, to obliko opredelijo kot povezovalni (*bridging*) socialni kapital;
 - kjer pa neformalne norme generirajo socialni kapital v močni zvezi s sankcijami (npr. v zaprtih skupnostih) in kjer je učinek takih povezav na okolje bolj negativen kot pozitiven, govorijo o utesnjujočem (*bonding*) socialnem kapitalu.
- Ideja je torej v tem, da ne moremo avtomatično vnaprej predpostavljati pozitivne posledice,

ko v nekem okolju izsledimo socialni kapital. Narobe, najprej moramo preučiti njegove dejanske vplive na notranje in zunanje okolje, šele potem lahko sklepamo, ali je funkcija socialnega kapitala povezujoča ali razdvajajoča. Če tega ne upoštevamo in sledimo rigidnemu funkcionalističnemu avtomatizmu, ki so ga v sociologiji že pred dobrega pol stoletja zavrgli sami funkcionalisti (najprej z Robertom K. Mertonom), potem lahko sprožamo usodne in dolgoročne zaplete. Tipična neumnost te vrste je npr. tista okrog vračila fevdalne lastnine rimskokatoliški cerkvi na Slovenskem. Spomnimo se, da je v tej odločitvi ustavnega sodišča prevladalo stališče, da je Cerkev do te lastnine upravičena zato, ker da je »obče koristna ustanova«, kot pravi odločba ustavnega sodišča, kar je problematično vsaj zaradi šestih razlogov:

- ker ni dorečen izvor, kaj naj bi sploh spadalo pod to vrsto lastnine (za gozdove, ki se uvrščajo v »fevdalni« fond, nikakor ni povsem jasno, od kdaj naprej se jih lahko šteje za cerkveno last in kolikokrat jih je Cerkev že preprodala; tu so zgodovinski argumenti pokojnega akademika Boga Grafenauerja povsem različni od argumentov ustavnega sodišča in interesov cerkvenih funkcionarjev);
- ker fevdalne lastnine ni odpravil komunistični režim, ampak že meščanski pred njim, zakon o denacionalizaciji pa popravlja krivice komunistične nacionalizacije;
- ker ni logično, da država, ki mora biti »socialna država« (ustavno določilo), rehabilitira lastnino fevdalnega izvora;
- ker je diskriminatorno, če se ta fevdalna pravica podeljuje samo eni civilnodružbeni instituciji, drugim pa ne;
- ker je realizacija take pravice prepovedana celo po samih cerkvenih dokumentih (gl. Dragoš 2001: 27);
- ker ni *nobene* institucije, ki bi ji lahko vnaprej (avtomatično, za vse čase, z dekretom) priznali »občo koristnost«: nobena ustanova ne more biti *apriori* obče koristna niti *apriori* obče škodljiva, niti parlament niti gasilsko društvo niti univerza niti društvo zbirateljev znamk niti Akademija znanosti in umetnosti niti nobena verska organizacija. Sleherni obliki organiziranja je lahko bodisi eno ali drugo ali pa najprej eno in potem drugo ali pa oboje hkrati, odvisno od različnih dejavnosti, ki jih izvaja in kakor jih izvaja. Vedno je treba najprej konkretno preučiti, kakšne učinke

ima neka dejavnost in jih potem kvalificirati, nikoli pa jih posploševati na prihodnost in jih predpostaviti kot nespremenljive.

Zadnje opozorilo je v neposredni zvezi s ponostavljenim razumevanjem tega, kar tu označujemo za socialni kapital organizacije ali skupnosti. Ustavno sodišče je očitno nasledlo predpostavki (uveljavljeni s tesnim preglasovanjem), da je socialni kapital RKC na Slovenskem samoumevna in trajna dobrina, ki naj bi vselej imela, ima in bo imela vedno samo pozitivne učinke tako navznoter med samimi verniki kot navzven do celotne družbe. To je funkcionalistična dogma najslabše vrste, pred katero svarijo vsi osnovni sociološki učbeniki, tako tuji kot domači. In posledice te odločitve bomo še dolgo čutili, medtem ko jo Cerkev plačuje že zdaj (z nižanjem ugleda in zaupanja v to institucijo, kar je bistven vidik njenega socialnega kapitala).

S kakšno količino socialnega kapitala razpolagajo posamezna okolja in v katero smer gredo njegovi učinki, ni nazorski, temveč je empirični in teoretski problem, ki ga je treba najprej raziskati, da bi ga lahko ovrednotili. Zadnja temeljitejša raziskava, ki je poskušala konkretno preveriti zgornje dileme, prihaja iz Avstralije (Onyx 2000). Šlo je za primerjavo 1.211 odraslih respondentov iz petih različnih lokalnih skupnosti, ki so jih testirali z vprašalnikom, sestavljenim iz 68 vprašanj, o katerih so menili, da utegnejo biti pomembno povezana s socialnim kapitalom. Odgovore so merili s štiristopenjsko Likertovo lestvico. Osrednji problem raziskave se je nanašal na samo *razpoznavanje* socialnega kapitala (preveriti, kaj konkretno sploh pomeni oz. kaj ga spodbuja), na njegovo *lokacijo* (je večji v bolj ruralnih ali v bolj urbanih okoljih) in na *funkcionalnost* (dilema o učinkih *bonding/bridging*). Anketiranje so izvedli v dveh ruralnih in dveh primernih skupnostih in v eni močno urbanizirani skupnosti (osrednje območje Sydneya). Poglejmo ključne ugotovitve.

Prva zanimivost je že sam seznam vprašanj, za katere se je potrdilo, da so povezana s socialnim kapitalom. Iz začetnega vprašalnika, sestavljenega na podlagi literature in predpostavk raziskovalcev (prvotnih 68 vprašanj), je po obdelavi rezultatov izpadla polovica vprašanj, ker se je pokazalo, da niso imela razvidne povezave s socialnim kapitalom. Odgovori na ostala vprašanja pa so se razvrstili v osem splošnih neodvisnih sklopov, ki so se potrdili kot indikatorji socialnega

kapitala. Najprej si pogledjmo ta reducirani seznam vprašanj, ker so nazorna ilustracija različnih aktivnosti, ki pomembno vplivajo na količino socialnega kapitala (splošnejše sklope označujem s črkami, vprašanja znotraj njih pa s številkami):

A. Sodelovanje v lokalni skupnosti

1. Ali pomagata v kakšni lokalni skupini kot prostovoljec/ka?
2. Ste se v preteklih šestih mesecih udeležili kakšnega dogodka v lokalni skupnosti (npr. cerkvene slovesnosti, šolskega koncerta, rokodelske razstave)?
3. Ste aktiven član, aktivna članica kakšne lokalne organizacije ali kluba (npr. športnega, rokodelskega, družabnega)?
4. Ste član, članica upravnega odbora ali organizacijskega odbora kakšne lokalne skupine ali organizacije?
5. Ste v preteklih 3 letih kdaj sodelovali v akciji lokalne skupnosti za reševanje kakšnega nujnega primera?
6. Ste v preteklih 3 letih kdaj sodelovali v projektu ali delovnem krožku lokalne skupnosti?
7. Ste kdaj sodelovali v projektu za organizacijo nove dejavnosti v svoji soseski (npr. mladinskega kluba, tabornikov, otroškega varstva, rekreacije za invalide)?

B. Družbena (pro)aktivnost v socialnem kontekstu

8. Ste kdaj pobrali smeti za drugimi na javnem kraju?
9. Grete kdaj na obisk k svoji družini zunaj lokalne skupnosti?
10. Če potrebujete informacije za življenjsko odločitev, ali veste, kje jih boste našli?
11. Si upate glasno izraziti svoje mnenje, če se ne strinjate s tistim, s čimer se strinjajo drugi?
12. Ste se pripravljali pogajati prek posrednika, če se sprete s sosedi (npr. glede ograje ali psa)?
13. V službi kdaj prevzamete pobudo in naredite, kar je potrebno, tudi če tega nihče ne zahteva od vas? (Vprašanje se zastavi samo tistim s plačano zaposlitvijo.)
14. Ste v preteklem tednu v službi pomagali sodelavcu, sodelavki, čeprav tega ni v opisu del in nalog za vaše delovno mesto? (Vprašanje se zastavi samo tistim s plačano zaposlitvijo.)

C. Občutki zaupanja in varnosti

15. Se počutite varne, ko ponoči hodite po ulici?
16. Se strinjate, da lahko zaupate večini ljudem?
17. Če se neznani osebi pokvari avto pred vašo hišo, ji ponudite, da lahko uporabi vaš telefon?
18. Je soseska, kjer stanujete, znana po tem, da je varna?
19. Se v svoji lokalni skupnosti počutite doma?

D. Medsosedska povezanost

20. Lahko dobite pomoč od prijateljev, prijateljic, kadar jo potrebujete?
21. Če bi skrbeli za otroka in bi morali za trenutek skočiti ven, bi prosili soseda ali sosedo za pomoč?
22. Ste v prejšnjem tednu obiskali kakšnega soseda ali sosedo?
23. Ali velikokrat srečate prijatelje, prijateljice in znanke, znanke, ko greste po nakupih v lokalni soseski?
24. Ste v preteklih 6 mesecih naredili uslugo bolnemu sosеду ali bolni sosedu?

E. Povezanost z družino in prijatelji

25. Kolikokrat ste se v preteklem tednu po telefonu pogovarjali s prijatelji, prijateljicami?
26. S koliko ljudmi ste se pogovarjali včeraj?
27. Imate med vikendi kosilo/večerjo z drugimi zunaj vašega gospodinjstva?

F. Strpnost do drugačnih

28. Menite, da multikulturalnost izboljšuje življenje v vaši soseski?
29. Radi živite med ljudmi z različnimi življenjskimi slogi?

G. Vrednost življenja

30. Se vam zdi, da vas družba ceni?
31. Če bi jutri umrli, bi menili, da je bilo vredno živeti?

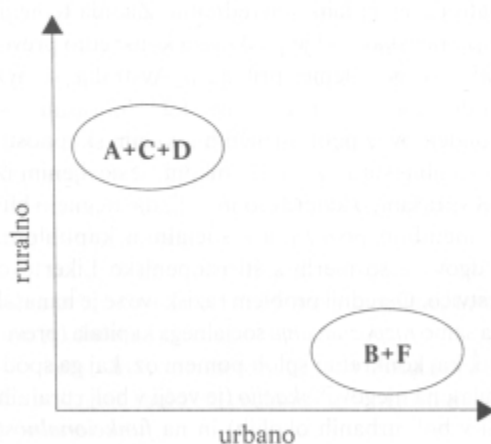
H. Povezanost na delu

(Vprašanja so zastavili samo ljudem s plačano zaposlitvijo.)

32. Se v soseski, kjer delate, čutite del lokalne geografske skupnosti?
33. So vaši sodelavci, sodelavke tudi vaši prijatelji, prijateljice?
34. Ali čutite, da ste del delovnega tima?

Ugotovljeno je, da so aktivnosti, povezane z zgornjimi vprašanji, ustvarile različno količino socialnega kapitala v proučevanih skupnostih. Nobena od njih ni bila brez socialnega kapitala, a ta ni bil enak v vseh okoljih. Potrdilo se je, da je – splošno rečeno – več socialnega kapitala v ruralnih skupnostih in manj v urbanih. To pomeni, da so ruralne skupnosti v primerjavi z urbanimi izstopale po višjih vrednostih (odgovorov) na vprašanja iz treh sklopov: iz sklopa A (večje sodelovanje v lokalni skupnosti), iz sklopa C (močnejši občutki zaupanja in varnosti) in iz sklopa D (večja medsosedska povezanost). Po drugi strani pa so bile v urbanih področjih ter zlasti v visoko urbanizirani mestni metropoli izmerjene večje vrednosti kakor v ruralnih skupnostih na dveh sklopih: B (družbena aktivnost v socialnem kontekstu) in na sklopu F (večja strpnost do drugačnih). Ta primerjava je shematsko pokazana v shemi 2.

Shema 2: Glavne razlike v socialnem kapitalu posameznih skupnosti (po sklopih)

Kot vidimo, se je potrdila predpostavka, da so tradicionalne skupnosti pomemben generator socialnega kapitala: njihovi pripadniki so bolj pripravljeni participirati v skupnostnih projektih, bolj si zaupajo, bolj se počutijo varne in v večji meri vzdržujejo medsebojne mreže. Po drugi strani pa se z večjo urbanizacijo krepijo avtonomija posameznikov, njihova samoiniciativnost, pogoji multikulturalnega sožitja in naklonjenost oz. (vsaj) toleranca do različnih življenjskih stilov. Naslednja zanimivost raziskave pa je, da je kljub empirični evidenci ostalo odprto vprašanje, katero od teh dveh oblik skupnostnih vezi je smiselno

kvalificirati za povezovalni (*bridging*) in katero za utesnjujoč (*bonding*) socialni kapital. Torej:

- Katera oblika socialnega kapitala je bolj utesnjujoča in katera bolj povezujoča: ruralna oblika $A+C+D$ (brez $B+F$) ali urbana oblika $B+F$ (brez $A+C+D$)?

- Je razlikovanje med utesnjujočim in povezujočim kapitalom sploh teoretsko uporabno, če pa odpove takoj, ko od blizu pogledamo konkretne podatke o tako kompleksni temi?

- Mogoče pa je ta zadrega zgolj še ena potrditev znane neizbrisne razlike med empirično evidenco in njenim vrednotenjem, kjer lahko iste podatke ocenjujemo različno, odvisno od hierarhije naših vrednot, ki je ključna tudi pri osebnih izbirah o tem, kje želimo živeti, ali v pogojih večje avtonomije in zato v bolj »razsutih«, ozko specializiranih, fleksibilnih, negotovih mrežah, ali pa v ozračju večje zanesljivosti, enostavnosti, predvidljivosti, varnosti, kjer je cena za to prilagajanje in izpostavljenost neformalnemu nadzoru.

- Je mogoče v skupnostih z utesnjujočim socialnim kapitalom kreirati tudi povezujočo obliko tega kapitala ali pa se lahko druga oblika okrepi samo na račun prve? In narobe, ali se z morebitnim izginevanjem povezujočega socialnega kapitala v istem okolju krepijo značilnosti utesnjujočega kapitala (npr. ko v dominantnih ali pa v marginaliziranih etničnih skupnostih poraste ksenofobija)?

- Kako lahko oblastne strukture na formalnih, lokalnih, državnih ravneh kreirajo skupnostni socialni kapital z ustrežno politiko, če pa smo videli, da so iz končnega merskega instrumenta (vprašalnika) v omenjeni raziskavi izpadla vsa tista vprašanja, ki sprašujejo o splošnem zaupanju do vladnih institucij, saj se je pokazalo, da niso pomembna? Lahko iz tega sklepamo, da so za socialni kapital odločilna bolj neposredna in osebna razmerja med ljudmi in dogodki, ne pa formalne relacije do institucionalnih struktur in mehanizmov? In če je to res, se ni smiselno vprašati, ali so za skupnostni socialni kapital pomembnejše npr. intervencije socialnega dela kot pa socialne politike, saj se slednja v manjši meri odraža v vsakdanjem življenju ljudi, medtem ko socialna profesija neposredno posega v mikro razmerja?

- Ali pa je omenjena dilema o utesnjujočem in povezujočem kapitalu zgolj dokaz, kako lahko na podlagi abstraktnih terminov (kjer je empirična evidenca skrajno posplošena ali odmišljena) produciramo irelevantna vprašanja?

Socialni kapital je dragocena, premalo jasna in težko vidna dobrina. Dragocena zato, ker so s količino te dobrine povezane mnoge spremembe na najrazličnejših področjih in nivojih družbene strukture. Od socialnega kapitala so odvisni dogodki na socialnem, civilnodružbenem, političnem, ekonomskem področju, pa tudi trendi na vseh ravneh, od mikro in mezo do makro družbene in internacionalne ravni. Z množico raziskav, ki odkrivajo te povezave, se kopčijo tudi zadrege. Te so pogoste že pri samem razumevanju socialnega kapitala (kaj spada vanj in kaj sploh pomeni), pri opredelitvi ključnih terminov (definicije!), pri razlikovanju vzrokov od učinkov (so uporabnejši kavzalni ali hermenevtični pristopi?), pri lokaciji ključnih dejavnikov socialnega kapitala (kje in kako nastaja?) in pri evalvaciji njegove koristnosti (kdaj je dis/funkcionalen in za koga?). Mislim, da so prav to ključni razlogi za meglenost oz. premajhno jasnost socialnega kapitala, ki ga je zato težko razlikovati od drugih družbenih pojavov. Dodatna težava pa je z njegovo vidnostjo (transparentnostjo), ki bo ostala resen metodološki izziv tudi v primeru, če bomo razrešili druge našete probleme. Ker socialni kapital nastaja in se obnavlja v socialnih omrežjih, je njegova količina zelo težko ugotovljiva že zaradi kompleksnosti tega interakcijskega medija.

Kljub omenjenim zadregam na teoretski in empirični ravni, ki se množijo z neprimerljivostjo raziskav, pa velja poudariti, da večina kritikov ne zavrača koncepta socialnega kapitala, ampak le pomanjkljivosti tega koncepta. V tem smislu gre razumeti tudi ta prispevek: na slabosti je treba opozarjati zato, da bodo prednosti koncepta bolj preverljive. Socialni kapital je namreč pomemben zlasti za profesijo socialnega dela, ki ima – še bolj kot druge vede – neposredno opraviti s horizontalnimi in vertikalnimi vezmi, z razmerji recipročnosti, z (ne)zaupanjem med ljudmi in z regulacijo omrežij po neformalnih socialnih normah. To pa so hkrati najpomembnejši dejavniki socialnega kapitala. Kjer omrežja nastajajo s prevlado vertikalnih (subordinacijskih) relacij, se priložnost za aktiviranje posameznikov nadomesti z dolžnostjo reagiranja, kar sproža pomembne učinke na vseh ravneh in znotraj vsake stopnje formaliziranosti odnosov. Tudi recipročnost lahko pomembno krepi ali pa slabi socialni kapital, a ne zaradi bilance tega, kaj kdo dá in kaj dobi nazaj, ampak zaradi

kombinacije kratkoročnega altruizma z dolgoročno sebičnostjo, kar se lahko preigrava na vseh ravneh in na različne načine. Podobno je z zaupanjem. Prej sem opozoril na težave z definicijami in učinki zaupljivosti, a ne glede na te probleme lahko trdimo, da je zaupanje osrednjega pomena za socialni kapital. Kakor koli ga opredelimo, gre pri zaupanju vselej za načrtovanje odnosov na način, ki v večji meri od vseh drugih mogočih načinov ohranja nam in drugim svobodo odzivanja na sproženo ravnanje – to pa je zelo pomembna okoliščina, od katere je odvisno sodelovanje ravno takrat, ko nimamo nobene druge garancije za njegovo uspešnost in smiselnost. Enako težo

imajo za socialni kapital tudi neformalne norme in vrednote: te lahko v socialnih mrežah posameznikom bodisi olajšujejo ali pa otežujejo svobodo in dostopnost do življenjsko pomembnih virov, v vsakem primeru pa jih socializirajo. Neformalne vrednote in norme posamezniku sugerirajo hierarhijo med individualnimi in skupinskimi cilji, določajo razmerja moči med njimi ter s tem krepijo ali pa dušijo socialni kapital vsega omrežja; po njihovi zaslugi se ohranjajo in izginjajo celotne skupnosti.

Prav to pa so ključni poudarki, brez katerih ne moremo razumeti niti koncepta socialnega kapitala niti koncepta socialnega dela.

LITERATURA

- F. ADAM *et al.* (2001), *Socio-kulturni dejavniki razvojne uspešnosti: Slovenija v evropski perspektivi*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- D. BAER, J. CURTIS, E. GRABB (2001), Has voluntary association activity declined? Cross-national analyses for fifteen countries. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 38, 3: 249-274.
- A. BEBBINGTON, T. PERREAULT (1999), Social capital, development, and access to resources in highland Ecuador. *Economic Geography*, 75, 4: 395-418.
- S. CALLAHAN (1996), The capital that counts. *Commonweal*, 123, 20: 7-8.
- A. CASPI, B. R. E. WRIGHT, T. E. MOFFITT (1998), Early failure in the labor market: childhood and adolescent predictors of unemployment in the transition to adulthood. *American Sociological Review*, 63, 3: 424-451.
- M. CASSON, S. M. LUNDAN (1999), Explaining international differences in economic institutions. *International Studies of Management & Organization*, 29, 2: 25-42.
- V. CATTELL (2001), Poor people, poor places, and poor health: the mediating role of social networks and social capital. *Social Science & Medicine*, 52, 10: 1501-1516.

Delo (2001), 15. novembra: 4.

- S. DRAGOŠ (1999), Zgolj družba in država – je mera res prava? *Časopis za kritiko znanosti*, XXVII, 195/196: 255-264.
- (2000), Staranje v luči socialnega kapitala (na Slovenskem). *Socialno delo*, 39, 4/5: 241-252.
- (2000), Socialne mreže in starost. *Socialno delo*, 39, 4-5: 293-314.
- (2001), Politizacija Rimskokatoliške cerkve (poročilo o raziskavi). *Socialno delo* 40, 1: 13-28.
- F. FUKUYAMA (1996), Trust: social capital and the global economy. *Current*, 379: 12-18.
- (1999), *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. New York: The Free Press.
- A. GREELEY (1997), Coleman revisited: religious structures as a source of social capital. *The American Behavioral Scientist*, 40, 5: 587-594.
- T. HUNT (2001), Robert Putnam: his firm belief that bowling leagues can save democracy has taken America by storm. *New Statesman*, 130, 12: 18-19.
- I. KAWACHI, B. P. KENNEDY, K. LOCHNER (1997), Long live community, social capital as public health. *American Prospect*, 35: 56-59.
- M. LEVI (1996), Social and unsocial capital: A review essay of Robert Putnam's »Making Democracy Work«. *Politics & Society*, 24, 1: 45-55.
- N. LIN (2000), Inequality in social capital. *Contemporary Sociology*, 29, 6: 785-795.
- K. MARX (1961), *Kapital, kritika politične ekonomije*. I. del. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- (1973), *Kapital, kritika politične ekonomije*; III. del. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MIRSKA (1930), Mož umetnice. *Ženski svet*, VII, 12: 380-383.
- B. NAUCK (2001), Social capital, intergenerational transmission and intercultural contact in immigrant families. *Journal of Comparative Family Studies*, 32, 4: 465-488.
- J. ONYX, P. BULLEN (2000), Measuring social capital in five communities. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 36, 1: 23-42.
- P. PAXTON (1999), Is social capital declining in the United States? A multiple indicator assessment. *The American Journal of Sociology*, 105, 1: 88-127.
- G. M. PERRY, L. J. ROBISON (2001), Evaluating the influence of personal relationships on land sale prices: a case study in Oregon. *Land Economics*, 77, 3: 385-398.
- R. D. PUTNAM (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- (1995), Bowling alone: America's declining social capital (An interview with Robert Putnam). *Journal of Democracy*, 6, 1: 65-78.
- P. RICH (1999), American voluntarism, social capital, and political culture. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 565: 15-34.
- R. ROSENFELD, S. F. MESSNER, E. P. BAUMER (2001), Social capital and homicide. *Social Forces*, 80, 1: 283-310.
- A. RUS (1999), *Social Capital, Corporate Governance and Managerial Discretion*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- G. SIMMEL (1993), *Temeljna vprašanja sociologije (Individuum in družba)*. Ljubljana: ŠKUC, FF.
- R. STARK, W. S. BAINBRIDGE (1996), *A Theory of Religion*. New Jersey: Rutgers University Press.
- M. WARNER (1999), Social capital construction and the role of the local state. *Rural Sociology*, 64, 3: 373-393.

Gabi Čačinovič Vogrinčič

KONCEPT DELOVNEGA ODNOSA V SOCIALNEM DELU

DEFINICIJA KONCEPTA

V pričujočem članku pojasnujem odnos med strokovnjakom in uporabniki ali udeleženi v problemu v procesu reševanja kompleksnih socialnih problemov kot *delovni odnos*. Gre za dogovor o delu, ki ga je treba opraviti skupaj. V praksi zadnjih let zelo skrbno ravnam s konceptom delovnega odnosa: uporabljam ga, da bi opredelila posebnost koncepta pomoči v socialnem delu, sogovornike povabim, da vzpostavim delovni odnos. Vedno znova ugotavljam, da delovni odnos olajša sodelovanje, nas definira kot *sodelavce* v skupnem projektu, postavi nam naloge, da določimo deleže v rešitvi. Delovni odnos potrjuje, da iskanje rešitev za kompleksne probleme ljudi ni nič drugega kot delovni projekt in tako vedno znova omogoči in olajšanje in mobilizacijo moči.

Predmet socialnega dela je reševanje kompleksnih socialnih problemov. Ključni pojmi so pomoč, reševanje problema, iskanje novih rešitev v socialnodelavskem delovnem odnosu, s katerim se lahko mobilizira moč, ki jo ima družina ali posameznik. V temelju gre vedno za projekt sodelovanja, ki se ustvari na sporazumevanju, dogovarjanju in skupnem iskanju rešitev, da bi udeleženci v problemu postali udeleženci pri rešitvi, kot pravi Peter Lussi (1991).

Odnos med socialnim delavcem in stranko je torej delovni odnos in prva naloga socialnega delavca, socialne delavke je, da delovni odnos vzpostavi. Mislim, da sem v letnih »prevajanja« teoretskih konceptov v prakso in iz prakse v teorijo izbrala in zbrala elemente delovnega odnosa: to so dogovor, instrumentalna definicija problema (Lussi 1991) in osebno vodenje (Bouwkamp, de Vries 1995). Vendar tako opredeljen delovni odnos težko vzdržujemo in ohranimo, če se v praksi

ne opremo še na štiri pomembne sodobne koncepte v socialnem delu: to so perspektiva moči (Saleebey 1997), etika udeležnosti (Hoffman 1994), znanje za ravnanje (Rosenfeld 1993) in ravnanje s sedanostjo ali koncept so-prisotnosti (Anderson 1994).

Tako zastavljen koncept delovnega odnosa je v praksi uporabna opora za strokovno ravnanje, tako za strokovnjake kakor za uporabnike. Pri delu se mi vedno znova potrjuje, da vzpostavljen delovni odnos omogoča izkušnjo uspešne pomoči, ki je zelo podobna tisti, ki jo Garfield definira kot uspešno terapijo (citirano po Polkinhorne 1992: 161), ki jo povzemam in hkrati prevajam v jezik socialnega dela. To so izkušnja smiselnega odnosa s socialnim delavcem, socialno delavko, naraščanje samorazumevanja in razumevanja težav, izkušnja podpore socialnega delavca, delavke pozitivnemu vedenju, izkušnja o zmanjševanju težave, poimenovanje čustev in konfrontacija z lastnimi problemi.

Vse to so sestavine dobrih izidov v projektu iskanja rešitev. Socialnodelavska formulaciji pomoči, ki jo sodefinira stranka, zagotavlja soustvarjanje smiselnih ravnanj, ki so neposredno odvisna od novih izkušenj samorazumevanja in razumevanja težav. Instrumentalna definicija problema zahteva in omogoča oceno doseženega, da bi se načrtovali naslednji koraki.

Pa pojdimo po vrsti v razlagi posameznih elementov.

DOGOVOR

Prvi korak je nedvomno dogovor o sodelovanju. Projekta pomoči v socialnem delu ni mogoče začeti drugače kot z jasnimi in izrečenimi dogovorom o sodelovanju, ki šele omogoči vzpostavljanje

delovnega odnosa. Dobro je, če se dogovora udeležijo vsi udeleženi v problemu na začetku dela, če ne, je treba skrbno opraviti dogovor z vsakomer, ki se vključuje v projekt. Dogovor zahteva postanek, čas in prostor. Dogovor je dogovor o vzpostavljanju delovnega odnosa in se torej nadaljuje v *instrumentalno definicijo problema*.

INSTRUMENTALNA DEFINICIJA PROBLEMA

Socialnodelavski delovni odnos temelji na *instrumentalni definiciji problema* (Lussi 1991): prva naloga, za katero sta kvalificirana socialni delavec in socialna delavka, je, da vzpostavi pogoje za pogovor, da bi lahko vsak član družine vstopil s svojo definicijo problema, sama pa dodata strokovno interpretacijo in v prvem delovnem pogovoru začneta proces formuliranja delovne definicije mogočega, uresničljivega.

Koncept pomoči temelji na paradigmatski postavki, da morajo prav udeleženci pri problemu participirati tudi pri oblikovanju rešitve. Naloga socialnega dela je najprej ta, da omogoči sodelovanje oziroma izkušnjo sodelovanja.

Vsakokrat se mora proces pomoči začeti tam, kjer so ljudje s svojimi stiskami, težavami, nemočjo. V socialnodelavskem delovnem odnosu je bistveno zastaviti in načrtovati projekt rešitve. Ljudje, ki pridejo, imajo težave pri iskanju rešitev zase v svoji življenjski situaciji (spet Lussi) in v socialnem delu vzpostavimo projekt sodelovanja s ciljem, da bi se rešitve definirale, redefinirale, dogovorile in izpeljale.

Dennis Saleebey v knjigi *Perspektiva moči v praksi socialnega dela* (1997: 14) pravi, da je največja socialnodelavska usluga stranki, da vzpostavimo sodelovanje z njo, da bi ji pomagali.

Socialnodelavski delovni odnos ali pogovor, ki začenja nov projekt, zagotavlja: brezpogojno spoštovanje edinstvenosti osebne izkušnje, ustvarjanje pogojev, v katerih je edinstvenost samoumevna izhodiščna točka raziskovanja; temu dodajamo strokovno znanje, vpeljujemo in vzdržujemo procese razumevanja, da bi se dogovorili. Socialno delo se dogaja v sedanjosti srečanja in soočenja, prevajanja in mobilizacije.

OSEBNO VODENJE

De Vries (1995) imenuje nalogo socialne delavke, socialnega delavca *osebno vodenje*, saj je socialnodelavsko ravnanje vodenje k dogovorjenim ciljem, k rešitvam, k oblikam pomoči. Vendar je socialni delavec, socialna delavka v tej vlogi hkrati režiser in udeleženi opazovalec, ki se osebno odziva v odnosih, ki se vzpostavljajo, in ustvarja pogoje za nove izkušnje, alternativne pomeni.

V vlogi katalizatorja prispeva potrebne informacije, tehta preskušene rešitve, raziskuje nove poti. V vlogi udeleženega opazovalca pa v delovni proces vnaša izkušnjo iz odnosov, ki se oblikujejo, spreminjajo kot element delovnega procesa.

Kako vzpostaviti delovni odnos, kako začeti, na kaj se lahko socialne delavke, socialni delavci oprejo, da bi zastavili osebno vodenje tako, da bi pripeljalo k ugodnim razpletom, k dobrim rešitvam? Walter Kempler (1991) in S. de Vries (1995) pravita »osebno, konkretno, tukaj in zdaj« – tako označita ravnanje strokovnjaka.

Navodilo »tukaj in zdaj« nalaga socialnemu delavcu, da se loti problema v sedanjosti. V sedanjosti in za sedanjost se definirajo problemi in iščejo rešitve, v sedanjosti lahko načrtujemo prihodnost. Pomembno delo v tem procesu vzpostavljanja delovnega odnosa je refleksija svojega ravnanja.

»Konkretno« usmerja socialno delavke, delavce v to, da govorijo o konkretnih situacijah, dogodkih, načrtih tako, da se lahko med pogovorom o njih sporazumemo, da pojasnimo nepojasnjeno in odkrijemo nove priložnosti, ki so uresničljive.

»Osebno« poudari udeleženosť socialnega delavca, delavke v dialogu, razgovoru, sodelovanju. Osebno se kaže v zavzeti komunikaciji za iskanje rešitev, v udeleženi odzivu na dogajanje »tu in zdaj«, v skrbi za ohranjanje odprtih prostorov za pogovor, v osebnem prispevku k novim izkušnjam v procesu dela.

De Vriesovo in Kemplerjevo »osebno, konkretno, tukaj in zdaj« je mogoče uporabiti kot oporo za učinkovito ravnanje v socialnem delu. Omočja nam samorefleksijo in uporabno navodilo, ker nam omogoči, da najdemo okvir za nadaljevanje dela oziroma za nadaljevanje razgovora.

Pomembno je tudi, ker ga lahko podelimo s strankami in v razgovoru izdelamo dogovor, kar pomeni, da sodelujemo pri vzdrževanju ravnanja, ki je »osebno, konkretno in tukaj in zdaj«.

POSTMODERNO V KONCEPTU SOCIALNODELAVSKEGA DELOVNEGA ODNOSA

Razlaga koncepta delovnega odnosa je nepopolna, če se ne naučimo ravnati z njim znotraj nove, postmoderne paradigme socialnega dela. Postmodernizem v socialnem delu postavlja v ospredje vprašanje odnosa med udeleženi v terapiji in svetovanju, redefinira procese razgovora, sporazumevanja in dogovora. Koncepta etike udeležnosti (Hoffman 1994) in perspektiva moči (Salebeey 1997) pomembno dopolnita ravnanje v delovnem odnosu.

Zamislila sem se ob opozorilu kolega, ki ga zelo cenim, ki pravi, da sem preveč nekritična do koncepta »postmodernizem«, vendar sem v delih, kot so *The Social Construction of Therapy* urednikov S. McNamee in K. Gergen (1994), v poglavju »Postmodern Epistemology of Practice« Donalda E. Polkinghornea v izredno zanimivem zborniku Steinerja Kvale (ur.) *Psychology and Postmodernism* (1992) ali v poglavjih »A Constructionist Approach With Diverse Populations« (Blundo, Green, Gallant 1994) in »Postmodernism and discourse approaches in social work« (Parton, Marshall, 1998) našla jasno eksplicirane koncepte, ki jih sama potrebujem danes, da bi mogla učinkovito vzpostaviti in vzdrževati delovni odnos v projektih psihosocialne pomoči.

ETIKA UDELEŽENOSTI

Če paradigmsko formulacijo »skupaj s stranko« vzamemo resno, potem potrebujemo prispevek konstruktivizma: znanje za to, kar Hoffman (1994: 22) imenuje »etika udeležnosti«. Objektivnega opazovalca, socialnega delavca, nadomesti sodelovanje, v katerem nihče nima zadnje besede, sodelovanje, v katerem nihče ne potrebuje zadnje besede, temveč pogovor, ki se lahko nadaljuje. Konsenz, razumevanje, določa naslednji korak.

Etiki socialnega dela se dodaja etika udeležnosti v raziskovanju, ustvarjanju in interpretaciji zgodbe, ki nastaja.

Anderson in Goolishian (1999: 26) predstavi nekaj temeljnih izhodišč postmodernega, konstruktivističnega pojmovanja. Ta poseben premik poudarja, da posameznik ustvarja in izkusi pomen v razgovoru z drugim posameznikom.

Človeška akcija se umešča v resničnost razumevanja, ki se ustvarja skozi socialno konstrukcijo in dialog. *Narrative position*, kot imenujeta izhodiščni položaj, pomeni, da socialni delavec, socialna delavka in stranka raziskujeta in soustvarjata, spreminjata pomene zgodb in ustvarjata nove alternative v novih zgodbah.

Etika udeležnosti Lynn Hoffmanove nadomesti objektivnega opazovalca z idejo sodelovanja. Citiram: »kot nova osrednja vrednota socialne misli in akcije se pojavlja etika udeležnosti in ne več iskanje 'vzroka' ali 'resnice'« (Hoffman: 23).

V moji interpretaciji se pozornost docela usmeri na proces razgovora v vsakokratni sedanjosti, v soustvarjanje razgovora, v soustvarjanje interpretacij, v soustvarjanje razumevanja in v soustvarjanje rešitev. Gre za drugačno odgovornost, za odgovornost za soustvarjanje pomenov in za soustvarjanje sporazuma. Eksplorira se zgodba, soustvarja se nova. Uporabljene besede so sporazum, razumevanje, lokalni jezik, soustvarjanje realnosti, odkrivanje sveta drugega, dialoška produkcija diskurza, soustvarjanje življenjske zgodbe.

Dogaja se proces ustvarjanja in konfrontiranja pomenov in omogočanje alternativnih pomenov, ki dobijo smisel in uporabnost. Potrebni so spoštljiva radovednost, odprtost in sodelovanje za ustvarjanje novih interpretacij, novih razumevanj, novih dogovorov.

Pomembna je sedanjost »tukaj in zdaj«, v njej se soustvarjajo zgodbe za bodočnost, odkrivajo in poimenujejo možne spremembe.

Lynn Hoffman jasno opozori, da gre za to, da strokovnjak odstopi od moči, ki mu ne pripada: od moči, ki mu jo daje posedovanje resnic in rešitev. Nadomešča ga subtilno skupno iskanje, raziskovanje, sointerpretiranje. Strokovnjak zdaj mora zdržati negotovost iskanja in osebno udeležnost, ki ostaja osebna udeležnost strokovnjaka in soiskalca, sogovornika hkrati.

PERSPEKTIVA MOČI

Ponovimo doktrinarno premiso, da socialno delo pomeni strokovno pomoč s ciljem, da dobi družina več moči. Gre za filigransko odkrivanje moči, da se uresniči konkretna sprememba v konkretnem socialnem kontekstu. Tako smo spet pri težko prevedljivi besedi *empowerment*: dodajanje moči ali opolnomočenje sta najpogostejše rabljeni formulaciji.

Kako konkretno se dodaja moč družini? Vir moči je najprej izkušnja, da je kompetentna za svoje življenje, izkušnja o spoštovanju in dostojanstvu. To je strokovna naloga, ki je ne moremo odpraviti s trkanjem na dobroto in ljubezen. Dialog, ki raziskuje, odkriva uresničljive alternative, je vir moči. Jasno formuliran delež v skupnem projektu je vir moči.

Zdi se mi, da to še posebej velja za družine, ki so v bolečem procesu urejanja stikov ali, bolje rečeno, spreminjanja. V stroki moramo izpeljati premik, ki ga je doktrina že formulirala: premik od ugotavljanja problemov in nemoči k izvajanju strategij dodajanja moči.

Paradigmatski premik k perspektivi moči v socialnem delu se mi zdi pomemben, dobrodošel in uresničljiv, če se odločimo zanj. Tudi prevod *strength perspective* v slovenščino ni najbolj posrečen, zato je dobro, da vedno znova jasno formuliramo, da gre za nujno moč za spreminjanje, za notranjo moč, ki omogoči preživetje – in ne za moč nad drugimi.

Dennis Saleebey (1997: 3) pravi:

Praksa, ki temelji na perspektivi moči, pomeni, da bo vse, kar delaš kot socialni delavec, neka-ko utemeljeno s tem, da pomagaš odkriti, olepšati, raziskati in izkoristiti klientovo moč in vire, ko mu pomagaš, da doseže svoje cilje, uresniči svoje sanje in razbije okove oviranosti in nesreč.

Ravnati iz perspektive moči je najprej zelo osebna odločitev socialnega delavca, socialne delavke in omogoča sodelovanje v procesu, ki ga strokovnjak vodi v smeri moči. Fokus socialnega dela se premakne od problemov in rešitev zanje k novim možnostim v življenju. Ali kot pravi D. Saleebey (*op. cit.*: 4):

Formula je preprosta: mobiliziraj moč klientov (talente, znanja, sposobnosti, vire) s ciljem, da podpre njihova prizadevanja, da dosežejo svoje cilje in vizije, in stranke bodo imele boljšo kvaliteto življenja, tako, ki bo v skladu z njihovimi koncepti kvalitete. Čeprav je recept preprost, mu sledi trdo delo.

V tem kontekstu lahko samo zapišem nekaj temeljnih elementov koncepta moči, vendar sodim, da je premik k »perspektivi moči« dober in mogoč. Ko sem zapisala, da je mogoč, če se

odločimo zanj, sem mislila, da v stroki socialnega dela potrebujemo nov pogovor, nov v tem, da bo v ospredju klientova moč.

Prehodili smo pot od definiranja socialnih težav kot patologije prek usmerjenosti do definiranja problemov in pozneje, z Lussijem, do iskanja rešitev. Razvoj konceptov socialnega dela nas je pripeljal do perspektive moči. Perspektiva moči v delovnem odnosu je zdaj mogoča. Lussijev koncept instrumentalne definicije zajema ta produktiven deloven premik od definicije problema skupaj s stranko k definiciji deleža stranke k rešitvi. Premik k perspektivi moči nas usmeri, da v prispevku stranke spoštljivo iščemo njeno moč, njene vire.

RAVNANJE S SEDANJOSTJO

Delovni odnos, ki ga vzpostavljamo, usmeri strokovnjaka v *sedanjost*. Sedanjost, čas, ko smo v delovnem odnosu s strankami, čas, ki ga in ko ga uporabljamo za sodelovanje, je najbolj dragocen delovni čas v projektih pomoči.

Zdi se mi izredno pomembno poudariti sedanjost, usmeriti socialno delavko, socialnega delavca v delo z ljudmi, z družinami, ko so pri nas, ko so z nami, saj so zato prišli, da sodelujemo.

Pri delu s študenti in iz supervizijskih izkušenj vem, da je »ostati z ljudmi« v sedanjosti težka naloga, težja, kot se zdi. Hitro začnemo predlagati, prepričevati, dopovedovati, ali kot pogosto pravimo, »pripraviti človeka, da ...«.

Plediram za to, da si ohranimo čas, da se lahko razgovor zgodi, razvije in konča tako, da ga je mogoče nadaljevati. Za izkušnjo o spoštovanju in kompetentnosti si je treba zagotoviti čas, v katerem se dogovorimo o rešitvi šele potem, ko smo se razumeli in sporazumeli.

Sedanjost zagotavlja vsem udeleženi »postanek«, kot pravi Rosemarie Welter-Enderlin, in s tem možnost za novo zgodbo. Potrebujemo skrbno varovano sedanjost, da klient dobi izkušnjo o spoštovanju in kompetentnosti.

Odprt prostor za razgovor zagotavlja iskanje novih pomenov, celo novega jezika, da bi našli sebe.

Kemplerjevo »osebno, konkretno, tukaj in zdaj« kot navodilo za ravnanje strokovnjaku zagotavlja »postanek« v sedanjosti, ki jo reflektiramo, preokvirimo.

Sedanjost je pomembna, ker delamo v njej.

Poudarek na sedanosti nikakor ne zanika preteklosti, vendar nas preteklost zanima zaradi nalog sedanosti in projekta prihodnosti.

»Delati red«, kot pravi Stierlin, ali strukturiranje nasproti lebdenju, o katerem govori Lussi, opisujeta ravnanje s sedanostjo v delovnem odnosu.

Pripovedovanje zgodbe, pravita Anderson in Goolishian (1994: 37), je v dobesednem pomenu re-rezentacija izkustva in pomeni konstrukcijo zgodovine v sedanosti. Ponovna predstavitev vsebuje ponoven opis in ponovno razlago izkustva terapevtu ali svetovalcu. Njegova vprašanja in klientovi odgovori vplivajo drug na drugega. Citiram: »Človekov spomin je imaginativen. Pripoved o preteklih dogodkih odkriva neštete nove možnosti in tako ustvari novo zgodbo in novo zgodovino. Domišljijo oplaja inventivna moč jezika, ki jo udejanja razgovor in iskanje 'še neizrečenega'».

V dialogu sodelujeta klient, ki je kompetenten, da osmisli svojo zgodbo in opiše svojo resnico, na eni strani – in svetovalac, socialni delavec, ki išče poti, da bi ga razumel, na drugi. Nova, »so-avtorizirana« zgodba, ki smo jo so-ustvarili, da bi se razumeli, že vsebuje rešitev.

Koncept so-prisotnosti (*co-presence*) Toma Andersona (1994) sodi v pričujoči zagovor sedanosti. Po Andersonu je to prisotnost v poslušanju, ki pomeni hkrati tudi biti na razpolago za sočutje in za razgovor. »Poslušalec ni le sprejemnik zgodbe, temveč s svojo prisotnostjo tudi spodbujevalec za dejanje ustvarjanja zgodbe. In to dejanje je dejanje konstituiranja sebe.« (Anderson 1994:66).

EPILOG: ZNANJE ZA RAVNANJE

Koncept »znanje za ravnanje«, ki se je uveljavil v slovenskem socialnem delu, je razširjen in dodelan iz koncepta *actionable knowledge*, ki ga je izraelski profesor Iona Rosenfeld predstavil na evropskem seminarju šol in študijev socialnega dela v Torinu leta 1993. Za socialno delo ključni koncept govori o posebnostih v socialnem delu razvitega znanja in o posebnostih ravnanja z njim.

Iona Rosenfeld je mislil na znanje, ki ga je mogoče v procesu socialnega dela pretvoriti ali prevesti v akcijo. Lussi (1991) je mislil podobno, ko opozarja, da v socialnem delu ne smemo biti brez besed (*sprachlos*).

Socialni delavec, ki ni brez besed, ker ima znanje za ravnanje, zna dvojce: (a) vzpostaviti in

vzdrževati kontekst socialnega dela oziroma kontekst socialnodelavskega razgovora; (b) podeliti znanje s klienti v procesu soustvarjanja interpretacij v razgovoru in tako omogočiti »prevajanje« v osebni ali lokalni jezik in nazaj v jezik stroke za ustvarjanje nove zgodbe.

Znanje za ravnanje pojasni, kako je mogoče in potrebno hkrati odpreti prostor za razgovor in novo zgodbo in hkrati v dialogu vzdrževati osebno vodenje v ubesedene rešitve.

Znanje za ravnanje v socialnem delu razumem kot podpora eksplicitni rabi konceptov socialnega dela v razgovoru. Teza je, da je razgovor učinkovit, če je eksplicitno strukturiran kot socialnodelavski.

V praksi pa socialni delavci, socialne delavke v razgovoru praviloma ne uporabljajo konceptov socialnega dela, da bi skupaj z udeleženi in problemu definirali delovni odnos.

Mislmo konkretno na tiste koncepte, ki so se že uveljavili v slovenskem prostoru in smo jih v raziskavi zbrali, saj na poseben, socialnodelavski način, definirajo kontekst in del vsebine razgovora. To so Lussijeva metodična načela systemskega socialnega dela, na primer, ali koncept k rešitvi naravnane socialnega dela, kakor izhaja iz načela instrumentalne definicije problema. Lahko bi dodali uporabo klientovega osebnega jezika razumevanja oziroma lokalnega jezika; koncept perspektive moči sodi v ta okvir enako kot osebno vodenje. Gre za koncepte, ki definirajo način dela, odnose med udeleženi in omogočajo sooblikovanje rešitev.

Mislmo, da strokovnjaki v socialnem delu v razgovorih med seboj premalo dosledno in korektno skrbijo za vzpostavljanje in ohranjanje konteksta socialnega dela. Tako razgovor o strokovnem vedno znova, nekontrolirano in nehoti, zdrkne iz prepoznavnega socialnodelavskega delovnega odnosa in nič več ne sili, da bi se vrnil vanj.

Vendar ne gre le za prakticiranje strokovnega jezika v razgovoru strokonjakov med seboj.

Tu se zdi, da obstaja konsenz, da moramo v stroki bolje obvladati strokovni jezik v razgovoru zato, da bo ostal strokoven in socialnodelavski.

Odrpoto ostaja vprašanje jezika, ki ga uporabljamo v dialogu z udeleženi in problemu, z družino, s klienti. Ali in koliko eksplicitnih strokovnih konceptov, ki so pomembni za vzpostavljanje sodelovanja, strokovnjaki vnesemo kot svoj razviden delež v sooblikovanju razgovora?

Kaj dobrega se zgodi za razgovor, če podelimo s klientom koncept instrumentalne definicije problema ali interpozicije in tako vnesemo v sodelovanje hkrati tipično načelo stroke in soustvarimo način dela, ki ga potrebujemo?

Najprej to pomeni, da se klient uči prevzeti in tudi prevzame svoj del odgovornosti za sodelovanje. Zdaj tudi on zna uporabiti načelo in zna razpoznati, kaj prispeva v sodelovanje. Razgovor v socialnem delu nas zavezuje k sodelovanju.

Razvidnost delovnega odnosa stranko bolje opremi za sodelovanje in mu s tem (v dobrem) daje več moči. Lussi (1991) pokaže, da je socialno svetovanje vedno tudi socialno učenje novih načinov ravnanja s težavami, pa tudi učenje o rešitvah. Socialno svetovanje v vsakem primeru omogoča in zahteva učenje o socialnem delu.

LITERATURA

- BOUWKAMP, R. (1997), *Psihosocialna terapija pri spolni zlorabi v družini*. Logatec: Firis.
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G. (1991), *Socialno delo z družino*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (študijsko gradivo).
- (1998), *Psihologija družine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- (1999), *Svetovalno delo s starši, svetovalno delo z družinami*. V: RESMAN, M., et al., *Svetovalno delo v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, G., STRITI, B., ŠUGMAN BOHINC, L. (1998), *Evalvacija socialnega dela z družinami na centrih za socialno delo*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (poročilo o raziskavi).
- DUSS-VON WERDT, J., WELTER-ENDERLIN R. (1980), *Der Familienmensch*. Stuttgart: Klett - Cotta.
- GREENE, R., R. (1994), *Human Behavior Theory: A Diversity Framework*. New York: Aldine de Gruyter.
- LUSSI, P. (1991), *Systemische Sozialarbeit*. Bern, Stuttgart: Haupt.
- MCNAMEE, SH., GERGEN, J. K. (1994), *Therapy as Social Construction*. London: Sage.
- PFEIFFER-SCHAUPP, H.-U. (1995), *Jenseits der Familientherapie*. Freiburg im Breisgau: Lambertus.
- SATIR, V. (1995), *Družina za naš čas*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SALEEBEY, D. (1992), *The Strength Perspective in Social Work Practice*. New York, London: Longman.
- STRITI, B., MOŽINA, M. (1998), *Nova strategija pomoči v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo (študijsko gradivo).
- STIERLIN, H., et al. (1987), *Das erste Familiegespräch*. Stuttgart: Klett - Cotta.
- ŠUGMAN BOHINC, L. (1997), Epistemologija socialnega dela. *Socialno delo* 36, 4:289-308.
- VELIKONJA, V. et al. (1995), *Izkustvena družinska terapija na Slovenskem*. Ljubljana: Quatro.
- VRIES, S. De, BOUWKAMP, R. (1995), *Psihosocialna družinska terapija*. Logatec: Firis.

Miran Jurko, Mara Ovsenik

PROSTI ČAS IN MODERACIJA DELOVNE SKUPINE

PRIMER »DOMSKE SKUPNOSTI« V DIJAŠKEM DOMU

Če hočeš zgraditi ladjo, ne zbiraj mož le zato, da bi oskrbeli les, pripravili orodja, da bi jim naložil naloge in opravila, temveč predvsem zato, da v njih prebudiš hrepenenje po brezkončnih širjavah morja.

Antoine de Saint Exupery

UVOD

Randall (1988: 61) v razpravi o prostem času osvetljuje vprašanja organiziranih oblik delovanja mladih v prostem času in o vlogi prostega časa pri preprečevanju mladostniškega prestopništva ter o naravi organiziranih oblik preživljanja prostega časa trdi, da je pri obravnavi zveze med prostim časom in prestopništvom treba upoštevati, da vzrok odklonskih pojavov pri mladih ni v naravi prostega časa, temveč je treba vzroke iskati v »neprostem« in nadzorovanem času, ki ga mlad človek preživi v družbi, šoli in v dijaškem domu.

Vzroke odklonskosti je treba iskati v sami temeljni strukturi družbenih odnosov, ki se ohranjajo v vsakdanjih okoljih mladih. Gre za različne vrste neenakopravnih in represivnih odnosov v družini, šoli, dijaškem domu in drugod. Pri tem imajo značilnosti prostega časa bolj vlogo sprožilca in olajševalca odklonskih vedenj kot pa vlogo temeljnega vzročnega dejavnika.

Povsem drugačno vlogo pa ima prosti čas pri preprečevanju odklonskega vedenja. Ker je to čas zunaj institucionalnega nadzora in zahtev, je v njem dana možnost razvijanja enakopravnejših in svobodnejših odnosov med sodelujočimi. Življenje v nerepresivnih odnosih vodi do razstrukturiranja obrambnih vedenjskih vzorcev in notranjih prisil. Oblikuje avtonomno vedenje,

mladostnik se začne razvijati v smeri odgovorne, samodeterminirane osebnosti, ki povratno deluje na spreminjanje institucionalnih okolij.

Tak nazor o vlogi prostega časa pri preprečevanju odklonskosti nima nič opraviti s kompenzacijsko teorijo prostega časa, po kateri je prosti čas ventil za sproščanje napetosti, ki so se nakopičile v neprostem času, da bi se človek pomirjen vrnil v iste odnose, ki mu povzročajo te napetosti. Pri takem razmišljanju rabi prosti čas ohranjanju nespremenjenih odnosov v neprostem času. Ko pravimo, da je sredstvo spreminjanja odnosov v neprostem času, ne mislimo, da je prosti čas izključujoče podrejen temu smotru, ampak veliko bolj na to, da je tako spreminjanje naravni rezultat bolj sproščenega dogajanja v prostem času (doživljajska pedagogika).

Ljudje, ki so imeli priložnost doživeti bolj enakopravne, neposredne in svobodne odnose, bodo bolj občutljivi za odnose, ki niso taki, in jih bodo hoteli spremeniti. To seveda pomeni, da emancipacijsko delo z mladino ni nikakršno jamstvo, da se bodo mladostniki, ki jih je določen sistem označil kot odklonske, podredili zahtevam tega sistema, potem ko bodo »preventivno obravnavani v prostem času«. Narobe, še jasneje bodo videli njegove pomanjkljivosti. Hkrati pa bodo tudi svoj odnos do sistema spremenili iz neozaveščeno reaktivnega v bolj ozaveščenega, premišljenega in konstruktivnega. Lažje se bodo samostojno odločili, kam naj v prihodnje vlagajo svoje energije. Prosti čas lahko bolje rabi tem namenom kot institucionalno nadzorovan čas.

Sintagma »organizacija prostega časa« se zdi mnogim protislovna sama v sebi, ker jim je »organizacija« sinonim nesvobode in kontrole. Toda dosledno vztrajanje pri stališču, naj bodo odnosi in dejavnosti v prostem času spontani, enkratni, neponovljivi, je v protislovju s poskusi, da bi z

mladimi v prostem času kaj počeli in jim tako pomagali »priti k sebi«, v protislovju z vzgojo in konča pri pristajanju na *laissez-faire*. To pa pripelje k socialno-darwinistični tezi, po kateri v zmešnjavi sveta prežive sposobnejši. Ko se srečamo z odklonsko mladino, pomeni to, naj se »izvleče«, kdor ima dovolj moči, kdor pa ne, naj propade.

Vprašanje, ali naj organiziramo prosti čas ali ne, se torej umakne vprašanju, kako naj ga organiziramo, da ne bi zatrli svobode, ki jo nosi. Na spoznanjih o adolescenci kot razvojnem obdobju v človekovem obdobju temelji Maksimovićev (1991: 39) model psihološke primarne prevencije (model PPP), ki izhaja iz individualno-razvojnega razumevanja življenjske krize.

Najpomembnejša novost, ki nam jo prinaša ta način mišljenja, je nov vidik gledanja na problematiko, ki zadeva duševno zdravje, pa tudi na človekovo zdravje in bolezen nasploh. Njegovi zagovorniki menijo, da morajo ljudje, ki se ukvarjajo s tem področjem, nameniti pozornost in vso svojo dejavnost zlasti vprašanjem salutogeneze (latinsko: zdravje, dobrobit) v nasprotju s patogenezo (latinsko: bolezen), ali pa še bolje, na njen račun. Pod okriljem psihologije zdravja se razvija primarno preventivno delovanje, ki se imenuje »izobraževanje za zdravje« (Maksimović (1991: 39). Glavni namen tega delovanja je ohranjati in izboljševati zdravje posameznika, skupine in družbene skupnosti kot celote. Tako preventivno delo ni več samo preprečevanje duševne bolezni oziroma odklonskosti, temveč je boj za bolj kakovosten način življenja ljudi v skupnosti.

Individualno razvojno razumevanje življenjske krize pomeni poseben vidik gledanja na koncept življenjskih kriz. Kriza je eden najpomembnejših pojmov na področju duševnega zdravja. Krize ne razumemo kot bolezen, pač pa kot kratkotrajno stanje porušenega ravnotežja. Lahko jo razumemo kot stanje »med zdravjem in boleznijo«. To je stanje zvišane ranljivosti človeka, v katerem pa obstajajo enake možnosti za »skok v zdravje« in za »padec v bolezen«. Kriza vedno pomeni prekretnico, tveganje in možnost.

Vprašanje, ki je sedaj v ospredju pozornosti zagovornikov tega modela, je: »Kako biti bolj zdrav?« Gre za izboljšanje kakovosti življenja posameznika, skupine in družbene skupnosti kot celote. Pod »kakovostjo življenja« tu razumemo:

- Jasno doživljanje lastnih zmožnosti in sposobnosti, kar hkrati pomeni sprejemanje odgovornosti za lastno življenje in opiranje na lastne moči.

- Razširjeno paleto možnosti odzivanja na duševno zdravje, ogrožajoče okoliščine, pri čemer se posameznik ne le prilagaja, pač pa uporablja tudi način, ki je razvojno koristnejši. To dosežemo s strategijo »učenja za življenje«, kar pomeni predvsem dvoje: spodbuditi ljudi k (zase in za druge) boljšemu življenju in pomagati ljudem pri premagovanju zastoja lastne rasti in razvoja, pa tudi rasti in razvoja skupine in družbe v celoti. Pri strategiji »učenja za življenje« izobraževanja ne pojmujeemo zgolj kot učenje določenih dejstev in pridobivanje konkretnih spretnosti. Pojmujeemo jo predvsem kot emotivno, čustveno izkušnjo, ki s seboj nujno prinaša spremembo.

TIM

V vsaki skupini se srečujejo različni ljudje; vsak ima lastna nagnjenja, zmožnosti in interese. Skupinsko delovanje je lahko učinkovito, če znajo člani skupine uskladiti lastne potrebe in cilje, lastne interese in hotenja s potrebami, cilji, interesi in hotenji drugih. Pogosto je treba v skupini ali v širši skupnosti reševati probleme, ki zadevajo vse člane. Tedaj se mora skupina odločiti, kaj naj stori, kakšno naj bo delovanje njenih članov. Na splošno bi lahko razlikovali dva temeljna načina odločanja v skupini: dogovarjanje in vodenje. »O dogovarjanju govorimo tedaj, kadar imajo vsi člani skupine enake možnosti in enak vpliv na odločitve. Če so vsi enakega mnenja, odločitev in dogovor seveda nista težavna« (Musek 1994: 63). To se pa zgodi le redko. Zato se pri dogovarjanju zatekamo k večinskemu odločanju. Značilen primer takega odločanja je glasovanje: v skupini je sprejeta tista odločitev, za katero je največ »glasov«. V mnogih primerih, zlasti tedaj, ko želimo ohraniti skupinske pravice manjšin in posameznikov, pa je ustreznejša uporaba odločanja s soglasjem (konsenzom). Odločanje s soglasjem zahteva, da neko odločitev podprejo prav vsi člani skupine; dogovarjati se je treba tako dolgo, dokler odločitev ne bo sprejemljiva za vse. Zlasti v velikih skupnostih in skupinskih organizacijah, ki morajo učinkovito hitro in odločno, je dogovarjanje težko izvedljivo. Odločanje v skupini tu navadno temelji na vodenju.

»Za vodenje je značilno, da imajo določeni posamezniki (lahko je tudi samo eden) več možnosti, da vplivajo na odločitev, kakor drugi. Take posameznike označujemo z izrazom vodja«

(Musek 1994: 64). Vodenje skupine je sporno vprašanje za mnoge skupine in je pogosto v središču problemov. Dejansko vodstvo v skupini lahko sovпада s formalnim vodstvom ali pa tudi ne – to je, z osebo, ki ima naziv direktor, predsedujoči ali kaj podobnega. »Vodstvo v ustvarjalni skupini si prizadeva povezati delovni cikel, želje ljudi in produkcijo nečesa novega ali koristnega. Vodenje preide k tistim, ki lahko v določeni fazi kar največ pripomorejo k procesu in ki imajo spretnosti in znanje za konkretno fazo« (Randall 1988: 24).

Vodenje ima tri različne aspekte. Del vodenja se nanaša na organizacijo, drugi del na proizvodnjo in tretji na emocije. Včasih lahko vse tri aspekte vodenja v določeni fazi združuje ista oseba: organizacijo, proizvodnjo in vzdušje v skupini. Pogosto lahko vidimo, da ena oseba vodi fazo negovanja, druga fazo energiziranja, tretja pa fazo sproščanja. V majhni skupini je taka delitev vodenja najverjetnejša. Včasih bodo različni ljudje prevzeli različne vrste vodenja. Včasih pa se bo na primer zgodilo, da bo kdo iz vloge produkcijskega vodje prešel v organizacijskega vodjo ali iz organizacijskega vodje v emocionalno vodjo. Vse je odvisno od takratnih potreb v skupini. Za pojasnitev pojma vodstvene učinkovitosti poskuša Ovsenik in Ambrož (2000: 57) opredeliti pojem spoznavne sposobnosti, ga umestiti v družbeni prostor in pri tem uporabiti *načelo auto-poiesis*. Človek je bitje, ki je hkrati avtonomno in odvisno od svojega okolja. Avtonomno oblikuje lasten svet zaznav, lasten model razumevanja sveta, ki je pogojen z njegovo strukturo. V tem smislu je človek zaprt sistem. Ker pa se odziva na perturbacije, ki jih sproža okolje, je hkrati odprt sistem, ki je še vedno pogojen s svojo strukturo. To socialno in strukturno spajanje z okoljem mu omogoča, da si zgradi lasten svet zaznav, ki je pogojen z njegovo strukturo in hkrati s kulturo okolja, v katerem živi.

Proces iskanja sporazuma je mogoče razčleniti tako z vsebinske kot z metodološke strani, zato ga v teoriji različni avtorji precej različno opredeljujejo. Z vsebinske strani gre za dokazovanje, oblikovanje predlogov različnih stopenj, za posredovanje teh predlogov, presojanje predlogov nasprotni strani, za povezovanje posameznih predlogov v pakete, za mešetarjenje (»dam, če daš«) in končno za oblikovanje sporazuma. Po metodološki strani pa gre za prepričevanje, za popuščanje oziroma dajanje koncesij, za spraševanje, uporabo taktik itn. V nadaljevanju bomo

opisali dokazovanje in prepričevanje s kombiniranjem vsebinskih in metodoloških strani, kakor to vidi Kavčič (1992: 106). Pogajanja lahko zastanejo že povsem na začetku. Zato je prvo vprašanje, kako spraviti stranke v gibanje v smeri sporazuma. Izhod iz te situacije je nakazovanje novih možnosti.

(a) Nakazovanje novih možnosti je sredstvo premoščanja argumentov ali dokončnih predlogov, o katerih se ni mogoče pogajati. Dejansko gre za namig nasprotni strani, da smo pripravljeni popuščati, ni pa še popuščanje. Je nekakšno testiranje, kaj bi naredila nasprotna stran, če bi mi ...

(b) Zdravilo za zastoje v pogajalskem procesu je predlog. Če ne pričakujemo, da bomo kaj dobili, ne da bi kaj dali, potem moramo predlagati. Posredovanje naših predlogov dokazuje našo iniciativo, našo pripravljenost na rešitev konflikta. Brez predlogov v pogajanjih ni napredka, več predlogov pa omogoči napredovanje v pogajanjih. Začetni predlogi so navadno podani že v otvoritveni predstavitvi začetnih pozicij vsake stranke. Pravilo je: nič dati, če za to nič ne dobim. Popuščanje (dajanje) brez pogojev praviloma ni sprejeto kot znak dobre volje, ampak kot znak slabosti, pomanjkanja argumentov, nesposobnosti ipd. Tako popuščanje nima prave vrednosti.

(c) Krajše ali tudi daljše prekinitev pogajanj so pogosto dobrodošle in so pomemben del pogajalskega procesa. Prekinitev omogoča: pregled in predelavo novih informacij; ponoven premislek o lastnih stališčih; ohladitev glav, če so pogajanja postala prevroča; uskladitev v naši skupini, če so se pokazali znaki razcepitve; če želimo dati nasprotni strani čas, da premisli in pretehta naše predloge; če želimo nasprotni strani povedati, da smo s svojim »ne« mislili resno; če pričakujemo spremembo okoliščin, ki bi pomembno vplivale na pogajanja.

(d) Naša uspešnost pri pogajanjih se kaže tudi v tem, koliko uspemo prepričati nasprotno stran v pravilnost naših stališč, zahtev, predlogov. Pri tem so bistvenega pomena seveda utemeljitve, argumenti, dejstva. Vendar ne samo to. Prepričevanje je tudi spretnost, način obnašanja, ki ga nekateri že po naravi obvladujejo bolj kot drugi. Vendar se prepričevalnega ravnanja da v veliki meri naučiti.

Zaupanje ustvarjamo na eni strani z aktivnim poslušanjem nasprotni strani, z izraženim interesom za njene interese in potrebe (z življenjem

v »njihovo kožo«, na drugi strani pa z našimi utemeljitvami in celotnim vedenjem. To seveda ne pomeni, da bomo vedno uspešni. Če nasprotna stran ne sprejema naše iniciative za skupno iskanje skupnih rešitev, morda dejansko ne želi sporazuma. Potem nam ne preostane drugega, kot da pogajanja prekinemo. Kjer se pogajata dve strani, je treba računati na potrebe ene in druge. Nierenberg (1991: 69) je glede na stopnjo rizika in stopnjo kontrole situacije izdelal model šestih aplikacij teorije potreb v pogajanjih:

1. pogajalec dela za zadovoljitev potreb nasprotne strani;
2. pogajalec pusti nasprotno stran, da dela za zadovoljitev njegovih potreb;
3. pogajalec dela za zadovoljitev lastnih potreb in potreb nasprotne strani;
4. pogajalec dela proti lastnim potrebam;
5. pogajalec dela proti potrebam nasprotne strani;
6. pogajalec dela proti lastnim potrebam in potrebam nasprotne strani.

Od 1. do 6. stopnje se povečuje tveganje, manjša pa pogajalčeva kontrola dogajanja. Informacije nam omogočajo pravilno ravnati med pogajanjem. Informacije so moč (Strniša 1994: 26). Tisti, ki je bolje obveščen o predmetu pogajanj, ima prednost pred slabše obveščenim. Zato je treba obveščenosti pri pogajanjih posvetiti veliko pozornosti. Informacije, ki jih koristno uporabimo, ne zbiramo le pred pogajanjem. Veliko lahko izvemo tudi med pogajanjem, zlasti od nasprotne strani. Poslušamo in opazujemo, kaj govori, kakšen jezik uporablja, kako se vede, kakšna je njena neverbalna komunikacija. Glede na vsebino, ki jo je treba zbrati pred pogajanjem, ločimo naslednje informacije: informacije o predmetu pogajanj, o nasprotni strani, o pristojnosti pogajalskih partnerjev in o prejšnjem odnosu med pogajalskima stranema. Nierenberg (1991: 13) poudarja osnovne elemente pogajanja. Ljudje, soočeni drug z drugim, reagirajo na svojstven način, zato je poznavanje človeškega vedenja izredno pomembno za vsako pogajanje. Pogajalci, ki so se pripravili na pogajanje, so opravili svojo domačo nalogo in zato imajo prednost v igri. Uspeh pogajanj je odvisen od osebnih izhodišč pogajalca in od ocen izhodišč nasprotne strani. Tu v igro vstopijo tehnike in strategije pogajanja. Prepoznavanje in zadovoljevanje potreb je bistven element metode pogajanj. Vsaka pogajalska stran ima potrebe, direktne in indirektne, ki jih želi zadovoljiti. Pogajanje je

uspešno, kadar ugotovi tudi potrebam nasprotne strani. Če so te potrebe zanemarjene, so pogajanja neresna, pri čemer eden dobi in drugi zgubi – tako zgubita obe strani. Možnost posredništva v pogajanjih je tako pomembna, da se predstavlja kot posebna strateška točka. Včasih je učinkoviteje prepustiti posredniku, da se pogaja v vašem imenu. Tako se lahko izognete zadržkom človeškega faktorja in so pogajanja resnično osredotočena samo na posel. Težko se je pogajati s človekom, s katerim niste v dobrih odnosih. Posrednik to premosti, in ker ni vpleten v problem, se lahko pogaja bolj sproščeno in trezno.

Obnašanje skupin je lahko popolnoma kaotično, lahko pa ga z organiziranjem povzdignemo do popolne urejenosti, ki zagotavlja uspeh. Vse bolj postaja očitno, da so skupine najuspešnejše, če jih uspemo oblikovati v produktivnejše enote, ki jih imenujemo time. Nekateri vodje z enakim številom ljudi, ki opravljajo podobne naloge, in z enako tehnologijo bistveno zvečajo produktivnost dela tako, da ustvarijo delovno ozračje, v katerem so ljudje pripravljeni dati od sebe maksimum, ker delajo skupaj z drugimi v timih.

Lastnosti, ki označujejo tim, je Maddux (1992: 11) opisal takole: Člani spoznavajo svojo medsebojno odvisnost in vedo, da so osebni in tematski cilji najuspešnejše doseženi z vzajemno pomočjo. Ne izgubljajo časa s prepiri o tem, kam spada določeno »specializirano« delo, niti se ne poskušajo osebno okoristiti na račun drugih. Člani sprejmejo delo za svojo »last« in združijo svoje moči, ker so zavezani istemu cilju, ki so ga sami pomagali postaviti. K uspešnosti organizacije prispevajo z izvirnostjo, talentom in znanjem, kar omogoča boljše doseganje ciljev tima. Delajo v ozračju zaupanja, drug drugega spodbujajo, da prosto izrazijo svoje mnenje, predloge, občutke ali nesoglasja. Vprašanja so dobrodošla. Člani si prizadevajo za odprto in pošteno komunikacijo. Trudijo se, da bi razumeli stališče drugih. Spodbujajo druge, da razvijajo svojo usposobljenost in da tisto, kar so se naučili, uporabljajo tudi pri delu. Tim jih pri tem povsem podpira. Člani priznajo konflikt za normalen pojav v medčloveških odnosih (Ovsenik: 1991). V takih primerih vidijo priložnost za nove rešitve in kreativnost. Trudijo se hitro in konstruktivno razrešiti konflikt. Sodelujejo pri odločitvah, pomembnih za tim. Razumejo, da mora vodja sam sprejeti končno odločitev, če se tim ne more odločiti ali če je treba hitro ukrepati. Cilj je vedno le uspešnost tima in nikoli

skladnost z mnenjem šefa. Če vodja sam timskega dela ne vrednoti visoko, se mu ga ne bo posrečilo vpeljati. Koncept timskega dela terja od nas zavesten trud, preden ga v praksi razvijemo, in ne prestando skrb, da stvar teče; toda skrb in trud se bogato obrestujeta. Flaker (1997: 5) trdi, da so timi brez dvoma ena bolj konkretnih in razširjenih oblik interdisciplinarnega sodelovanja. Pri tem gre prav za to, da se ljudje zberejo in poskusijo kaj početi skupaj, se vprežejo v delo, da bi dosegli skupni cilj. Možina (1994: 601) pravi, da lahko skupino enostavno opredelimo kot dva ali več posameznikov, ki se srečujejo zaradi pomembnih zadev. Če pet ljudi čaka na vstop na igrišče, še ne moremo reči, da gre za skupino, četudi morda izmenjajo nekaj besed. Če teh pet začne pripravljati teren za igranje in si pri tem razdelijo delo, pa že lahko rečemo, da so skupina. Če bi sestavili moštvo, npr. za košarkaško tekmo proti drugemu moštvu, in bi začeli igrati, pa bi lahko dejali, da gre za tim. Tim je skupina, za katero je značilno, da njeni člani sodelujejo pri odločanju in v medsebojni pomoči pri opredeljevanju in doseganju ciljev. Iz tega izhaja, da so vsi timi skupine, niso pa vse skupine timi. Ferjan (1996: 55) definira tim kot »delovno skupino, sestavljeno iz dveh ali več oseb, ki ima opredeljeno specifično delovno nalogo ali cilj; za izvedbo te naloge oziroma za doseganje tega cilja so člani tima skupno odgovorni na podlagi notranje samokontrole in vzpostavljanja posebne notranje klime, ki jo karakterizira visoka pripadnost skupnemu cilju, visoka kooperativnost in visoki delovni standardi«. Brajša (1991: 87) prek sedmih lastnosti celovito in natančno opiše pojem tima: (a) Tim je formalna skupina, kar pomeni, načrtno formirana skupina, ki svojim članom nalaga določene naloge in meje, zahteva ukazano delo – disciplino. (b) Tim je mala primarna skupina z omejenim številom članov, ki omogoča direktno komunikacijo. Skupina je tudi zaprta, kar pomeni, da jo skozi člani, izbrani ob formiranju tima. (c) Struktura tima je usklajena z naravo postavljenega problema. V timu sodelujejo strokovnjaki različnih profilov, osebnih in drugih potencialov. Tim je harmonično uglasen orkester strokovnjakov komplementarnih znanj, ki so potrebna za reševanje problema. (d) Tim je k skupnemu cilju usmerjena skupina strokovnjakov. Jasno definiran in od članov postavljen skupni cilj je »prvi organizator«, ki združuje posamezne in skupne dejavnosti. (e) Osebna zavzetost članov tima kaže na dejstvo, da v timu ne sodelujejo

brezosebni profesionalci, ampak predvsem ljudje – osebnosti. Medsebojni odnosi ključno zaznamujejo tudi učinkovitost tima. (f) Posebna kvaliteta interpersonalnih odnosov, ki sestavljajo »dušo tima«. (g) Tim izraža enotnost: skupnost duha in akcije.

Zakaj bi hoteli svoje delo na področju socialnega dela opravljati kolektivno? Flaker (1997: 5) odgovarja z dvema odgovoroma. Prvi je, da so timi v korist uporabnikom, saj zadovoljujejo zelo kompleksne potrebe. Službe socialnih storitev lahko razgrnejo kompleksne življenjske situacije, s katerimi se ne more ukvarjati en sam strokovnjak; pri tem moramo upoštevati še naraščajočo specializacijo strokovnih služb. Drugi odgovor je, da so timi v prid tudi strokovnjakom. Time potrebujemo zaradi delitve dela in porazdelitve moči. Ko tim multidisciplinarno oceni posameznega uporabnika, se kaj lahko pokaže, da bi bil čas, potreben za vse oblike zdravljenja in obravnav, predolg. Timsko delo je torej priložnost za strokovnjake, da se soočijo z dejstvom, da je uporabnikov čas omejen, in to ugotovitev koristno uporabijo – določijo prioritete in uskladijo svoje dejavnosti. Še ena prednost timskega dela za strokovnjake se kaže v odnosih moči med različnimi poklici. Različni poklici vstopajo v time z različnimi stopnjami moči, tako glede na zakonske kompetence kot tudi glede na status in usposobljenost. Tim deluje kot ekipa enakopravnih članov (strokovnjakov). Treba je paziti, da ne pride do dominiranja ene od strok, ki bi tim izrabila kot orodje za kolonizacijo drugih poklicev. Še slabše pa je v primeru, da je stranka tista, ki je obsojena na največjo nemoč. Vodje timov imajo drugačen stil vodenja kot vodje, ki se zadovoljujejo z delom skupin. Stilu vodenja dajejo pečat življenjske izkušnje in z leti pridobljene vrednote. Madduxovo (1992: 13) primerjavo skupinsko usmerjenega vodenja in timske usmerjenega vodenja predstavlja tabela.

Kralj (1999: 177) vidi prednosti timskega odločanja v večjem znanju, različnih načinih dela, sprejemljivosti za skupne rešitve in boljšem razumevanju odločitev. Slabe strani pa v morebitni konformnosti (skupinsko mišljenje – *group thinking*), prevladi vpliva posameznika (zlasti vodje), prezrtju ciljev in preveliki porabi časa za problem, ki ga more rešiti posameznik. Nastanejo pa lahko tudi težko obvladljivi spori (konflikti). Pogoj za reševanje konflikta je ustvarjanje ustrezne klime. Konflikt namreč nima le negativnih lastnosti, temveč tudi pozitivne, in zavedati bi se morali

Skupinsko in teamsko usmerjeno vodenje

SKUPINSKO USMERJENO VODENJE

Neprestana skrb vodje za doseganje operativnih ciljev zaviralno vpliva na razmislek o tem, kako bi pri organiziranju dela še pospešili prispevek članov k uspehu skupine.

Vodja občutljivo reagira predvsem na stališča višjih in enakovrednih delavcev. Zdi se mu, da je najlažje, če ukrepa tako, kot misli večina.

Vodja je le v določeni meri pripravljen vključiti člane v načrtovanje in jih pritegniti k reševanju problemov.

Ima odklonilno stališče in ne zaupa sodelavcem, ki delo poznajo bolje od njega.

Skupinsko reševanje problemov ima za zgubo časa, kar naj bi za vodjo pomenilo tudi odpoved odgovornosti za delo drugih.

Preverja informacije in komunicira s člani le toliko, kolikor je treba in kolikor želijo sami vedeti. Ne meni se za konflikte med člani skupine in z drugimi skupinami.

Včasih počasi priznava tudi uspehe posameznika ali skupine.

Včasih spremeni skupinski dogovor, da bi ustregel osebnemu interesu.

predvsem teh. Lipičnik (1998: 264) navaja kar sedem pozitivnih lastnosti konflikta, ki bi jih kazalo izkoristiti kot priložnosti pri ustvarjanju prihodnosti: kaže na probleme, zahteva rešitve, izhaja iz različnih interesov, je izhodišče za spremembe, utrjuje skupino, vodi do novih spoznanj, odpravlja stagnacijo. Kralj (1999: 177) opredeli konflikt kot situacijo, v kateri si udeleženci ali skupine udeležencev nasprotujejo. To je sprva normalna posledica interakcij. Spet pa smo pri različnih interesih udeležencev. Spori nastajajo v timu zaradi različnih interesov in na njih zasnovanih ciljev. To lahko pripelje tudi do razlik, kako naj bodo cilji doseženi.

Klimo v skupini Ovsenik in Ambrož (2000: 228) opredelita kot vzdušje, v katerem člani sku-

TEAMSKO USMERJENO VODENJE

Operativne cilje poskušajo presegati. Gre za vizijo o tem, kaj lahko ljudje kot tim dosežejo. Vse prežema isti pogled in primerno temu tudi operativno deluje.

V večini odnosov s sodelavci se vodja zelo angažira. Goji osebni stil in spodbuja osebno pobudo in delovanje. Člane zna navdušiti za timsko delo in vzajemno pomoč.

Ljudi zelo lahko vključuje v delo in jih angažira. Zato drugi zelo lahko spoznajo priložnost, ki se jim ponuja s timskim delom. Članom dovoli, da delo samostojno opravijo.

Išče ljudi, ki želijo odlično opravljati svoje delo in so s sodelavci pripravljeni konstruktivno sodelovati. Sam je pobudnik in pospeševalec takega obnašanja.

Timsko reševanje problemov ima za odgovornost vseh članov tima.

Komunicira vsestransko in odprto. Vprašanja so dobrodošla. Hkrati dovoli, da člani tima informacije tudi po svoje »prefiltrirajo«. Posreduje v konfliktu, preden postane za tim škodljiv.

Zelo se trudi, da se uspeh posameznika ali skupine predstavi v pravem času na primeren način.

Drži obljubo in to pričakuje tudi od drugih.

pine delajo in sledijo skupnim ciljem. Klima ima svojo osnovo v čustvih, zato je hitro spremenljiva in težko obvladljiva. Dobra klima v skupini je v podporo vodji, skupnim ciljem in daje ustvarjalni naboj za reševanje problemov. Dobra klima ne pomeni, da so vsi srečni in zadovoljni. Pomembnejše je to, da so skupni cilji dovolj jasni vsem, da jih sprejemajo in da poznajo svoje sposobnosti in sposobnosti svojih sodelavcev. Vodja ima pri tem dejavno vlogo, zlasti pri pojasnjevanju skupnih ciljev in pri motivaciji sodelavcev za skupni cilj. Za občutek vodje, da ima okoliščine pod nadzorom, sta pomembna dva dejavnika: (a) pripadnost članov skupine skupnemu cilju in (b) podpora nadrejenemu vodji. Dobro klimo v skupini zaznamo kot doseganje ciljev skupine, ko vodji

ni treba uporabiti formalne avtoritete ali ko formalno avtoriteto člani skupine sprejemajo kot nekaj samoumevnega.

Carnegie (1995: 81) pravi, da je za uspešnost tima potrebna sodelujoča skupina in sposoben voditelj. Ne moremo na vrat na nos združiti nekaj posameznikov – čeprav so izjemno nadarjeni – in pričakovati, da bodo sijajno sodelovali. Skupina, v kateri so zbrani sami izjemni talenti, je zelo redko izjemno uspešna. V njenih članih je preveč egoizma. Ko morajo ti talenti sodelovati kot del celote, jim pogosto spodleti.

Kakšno vlogo imajo vodje na informativnih in posvetovalnih sestankih, ter na sestankih, kjer skupno odločajo, nam okvirno ponazarja tale skica (Valentinčič 1974: 13):

informiranje	posvetovanje	odločanje
delež vodje		
		delež skupine

Rozman (1993: 212) trdi, da je vodenje tima predvsem usmerjanje delovanja članov tima k doseganju postavljenega cilja. Pri vodenju tima moramo biti pozorni zlasti na oblikovanje komunikacij, motiviranje in nadzor. Ovsenik (2000: 266) ugotavlja, da vsi vodstveni modeli gradijo kompleksno podobo vodenja: vpliv osebnosti (osebnostne teorije), vpliv vedenja (vedenjske teorije), vpliv osebnosti v socialnem spoju z okoljem (kontingenčne teorije), vpliv kognitivne in osebnostne zrelosti (situacijske teorije), vpliv motivov in pričakovanj (motivacijske teorije), vpliv sodelovanja v odločanju (participativne teorije), vpliv osebne privlačnosti in sposobnosti (transakcijske teorije), vpliv legitimnosti in ugleda vodje (teorije pripisanih lastnosti). Tako je učinkovitost vodenja odvisna od potreb, motivov, vrednot, osebnosti, vedenja, samopodobe, privlačnosti (karizme), sposobnosti, legitimnosti in ugleda. Seveda pa na končni sinergetični učinek vplivajo tudi okoliščine. Pomembna je vloga vsakega člana, ključna vloga pa pripada vodji, ki mora najti načine, da bodo člani čimbolj sinergično sodelovali. Sinerģija pomeni, da člani drug drugemu pomagajo, tako da je končni dosežek več kot goli seštevek prispevkov posameznih članov. Sinerģija

je skupno delovanje, sodelovanje, dajanje pomoči, medsebojno razumevanje in zaupanje pri usklajevanju prispevkov posameznih članov v neki dejavnosti k postavljenim ciljem in želenim rezultatom. Tim, ki je sinerģičen, poveča učinkovitost, ker globoka medsebojna prepletenost članov pripelje k večji moralni odgovornosti za uspeh pri delu.

Za kakovost delovne skupine Kavar Vidmar (1995, 31) pravi, da je najbolj odločilno delo, ki ga člani opravljajo; gre za izziv vsebine dela. Delo je v dvojnem smislu sredstvo in cilj. Cilj je v objektivnem smislu obvladovanja narave kot produkta (ustvarjena narava) in družbenih (medosebnih) odnosov, v subjektivnem smislu pa je osebna (ostna) samoafirmacija in samorealizacija, t. j., obvladovanje lastne narave.

Timska oblika organizacije dela ni oblika, ki morda kar avtomatično zagotavlja učinkovitost. Take oblike organizacije dela sploh ni. Timsko delo je bolj razvita, bolj zahtevna in zato tudi bolj občutljiva oblika. Veliko je dejavnikov, ki delujejo proti uspešnosti timov, zato je potrebna nenehna zavestna skrb za ohranjanje in razvoj tima. Preučevanje delovanja uspešnih timov je odkrilo nekaj dejavnikov, ki odločajo o učinkovitosti timov. Različni avtorji jih nekoliko različno opredeljujejo, vendar so ključni naslednji: (1) jasen in navdušujoč cilj, (2) struktura, ki ustreza nalogi, (3) kooperativna klima, (4) usposobljeni člani, (5) spodbudno vodenje in (6) zunanja podpora in priznanje. Tri vrste pričakovanj so, ki so tipična za uspešne time, in sicer: (a) Kaj člani tima pričakujejo od vodje? (b) Kaj lahko vodja pričakuje od članov tima in člani drug od drugega? (c) Vzdušje, v katerem poteka odločanje v timu, mora biti podporno.

Vila (1994: 124) navaja tri faktorje, ki vplivajo na uspešnost skupine:

(1) Faktorji, povezani z ljudmi: osebno zadovoljstvo pri delu, medsebojno zaupanje in timski duh, dobra komunikacija, malo nerešenih konfliktov in bojov za moč, malo groženj, varnost zaposlitve.

(2) Faktorji, povezani z organizacijo: organizacijska stabilnost in varnost zaposlitve, angažirano in podpirajoče vodstvo, ustrezna nagrada in priznanje za uspehe, stabilni cilji in prioritete.

(3) Faktorji, povezani z nalogo: jasni cilji in direktive, jasni plani izpeljave, ustrezno tehnično usmerjanje in vodenje, avtonomija in profesionalni izziv, izkušeno in kvalificirano osebje tima,

angažiranje tima in jasnost projekta.

Rezultat vsega tega bi moral biti: uspešno izvajanje delovne naloge, inovativne ideje, doseženi cilji, prilagodljivost spremembam, visoka osebna in timska pričakovanja, visoke ocene s strani vrhovnega vodstva organizacije.

Možina (1994: 612) pravi, da je značilno za učinkovito skupino, ki deluje in dosega rezultate, naslednje:

- (a) Člani vedo, zakaj je bila skupina formirana.
- (b) Člani se strinjajo s postopki za odločanje.
- (c) Člani si zaupajo in so odkriti v medsebojnih odnosih.

(d) Člani so se naučili, da dajejo in sprejemajo pomoč v znanju in podobnem.

(e) Člani imajo občutek, da so samostojni, hkrati pa, da so povezani drug z drugim.

(f) Člani sprejemajo nasprotja in so jih pripravljeni reševati.

(g) Člani pristajajo na možnost, da se delovanje skupine nenehno izboljšuje.

(h) Člani so skupaj z vodjo usmerjeni k ciljem, rezultatom.

Če katera ali več teh značilnosti manjka, je večja verjetnost, da bo skupina bolj ali manj neučinkovita.

Pri ustanavljanju tima Rozman (1993: 211) navaja vprašanja, s katerimi želimo zagotoviti lastnosti članov tima, ki bodo pozitivno vplivale na delovanje tima:

(a) Ciljna usmerjenost. Ali si kandidat pri delu prizadeva doseči določen cilj ali pogosto menjava poklic in službe. Kakšne ciljne predstave ima.

(b) Samozavest. Kakšen je njegov pristop - aroganten ali ponižen. Kako se odziva na nenavadna vprašanja. Ali se precenjuje ali podcenjuje. Ali je realist, ali postavlja razumne pogoje.

(c) Sposobnost komuniciranja. Ali ima sposobnost poslušanja, postavlja vprašanja. Kako se izraža - pisno, ustno.

(d) Sposobnost integracije. Ali je individualist ali član društev. Kakšni so njegovi odnosi s sodelavci, prijatelji in nadrejenimi. Ali je družaben.

(e) Delavnost in energija. Ali je pripravljen tudi v prostem času prevzeti dodatne naloge. Zakaj želi sodelovati v timu. Kakšne obveznosti je do sedaj sprejemal.

(f) Zunanji videz. Kako je oblečen. Kako se obnaša.

(g) Zdravstveno stanje. Kakšno je njegovo zdravstveno stanje. Ali se ukvarja s športom.

(h) Lojalnost in pokončnost. Kako se izraža o

svojem dosedanjem nadrejenem. Ali izdaja poslovne skrivnosti. Ali zanika svoje potrebe.

(i) Prenašanje psihične obremenitve. Kako rešuje večje probleme. Kako se odziva na kritiko. Kako sprejema poraze.

(j) Pripravljenost za mnenje. Ali se udeležuje izobraževalnih oblik, kaj bere. Katere interese ima, ali sega njegov interes tudi zunaj stroke.

Pri izbiri članov postaja vse pomembnejše tudi njihovo medsebojno dopolnjevanje. Ovsenik in Ambrož (2000: 228) navajata naslednje dejavnike, ki vplivajo na uspešnost skupine: klima v skupini, s pravili podprta delovna naloga in položajna moč vodje. Možina (1994: 535) pa poudarja naslednje situacijske dejavnike, ki vplivajo na uspešno vodenje timov: osebne značilnosti vodje, zrelost članov v skupini, potrebe članov, odločanje v skupini, odnosi med člani in vodjo, vir moči vodje, zapletenost dela in nalog.

Pojma moderacija in moderator danes poznajo vsi: na televiziji, radiu, na prireditvah. Moderacija pa je prodrla tudi v vsakdan podjetij, zavodov, ustanov. V zadnjih desetletjih so nastale nove predstave, kako je treba voditi ljudi in kako ljudje želijo biti vodeni, pa naj gre za sodelavce v delovni skupini, za člane projektne skupine ali za udeležence posvetov (razreševanje problemov). Od vodje danes ne pričakujemo, da bo povedal, kaj je prav in kaj ne, ne da bi za mnenje vprašal tudi tiste, ki jih ta njegova odločitev zadeva. Narobe, v skupini mora dopustiti, da sama odloča; najmanj, kar lahko stori, je to, da v svoje odločitve vključuje njeno znanje, predstave in zamisli. Metoda, ki vsakemu vodji pripomore k izpolnitvi te zahteve, je moderacijska metoda. V prvotnem smislu pomeni moderacija umerjanje, uravnavanje. V moderacijski metodi je sinonim za (a) značilno vedenje voditelja/moderatorja, (b) delo po določeni metodologiji, (c) uporabo posebnih pripomočkov in materialov. Moderacijska metoda (Seifert 1996: 76) se danes uporablja za kvalitetno delo krožkov, za delo v učnih skupinah, za delo v skupinah sodelavcev, pa tudi pri izvedbi delavnic, sestankov projektnih skupin, posvetov in podobno. Seifert (1996: 76) opredeljuje moderatorja kot

vodja ali vodja skupine. Za njegov stil vodenja skupine je značilno posebno vedenje, ki ga poseduje ali si zanj prizadeva. Sebe vidi v vlogi pomočnika skupine. Ne izraža tega, kaj je po njegovem mnenju prav in kaj ne, kaj je treba

narediti in kaj ne, temveč skupini pomaga, da dela z lastno odgovornostjo. To pomeni, da rešitve problemov in vprašanj najde skupina sama in tudi sama odloča o primernih ukrepih za rešitev problema. Vodja tudi ve, da ne ve vsega najbolje. Moderator je strokovnjak za metode, ne pa strokovnjak za vsebine. Njegova naloga je skrb za to, da je skupina zmožna delati in bo to tudi ostala. Odgovoren je za to, da skupino pripelje do rezultata, ne pa za njegovo vsebinsko kvaliteto. Poleg obvladavanja tehnik/metodike moderacije mora moderator obvladati še vodenje skupinskega procesa.

Pri tem je pomembno upoštevati tole: (a) zavedati se svojega delovanja na druge, (b) biti strokovnjak za metodiko, ne za vsebino, (c) če je mogoče, moderirate v dvoje, (d) izjema potrjuje pravilo. Za uspeh moderacije je dobra priprava odločilnega pomena. Za temeljito delo je treba upoštevati naslednje štiri vidike: vsebinsko pripravo, metodično pripravo, organizacijsko pripravo in osebno pripravo.

Jus (2000: 69) opredeli moderatorja takole:

Moderator je človek, ki obvlada metodo vrednostne analize, uživa zaupanje upravnega in strokovnega vodstva podjetja, med člani delovne skupine nima nadrejenih ali direktno podrejenih sodelavcev, obvladuje tehnike vodenja razprav, zna ustvariti potrebne pogoje za uspešno skupinsko delo in navadno ni profesionalno vezan na eno izmed področij, iz katerih so člani delovne skupine.

Pomembna moderatorjeva naloga je ustvariti vzdušje, kjer se sprošča ustvarjalnost. Običajno je delovna skupina sestavljena iz petih do devetih članov. V delovno skupino moderator izbere take ljudi, od katerih lahko pričakuje kooperativnost, konkretno razmišljanje, abstraktno razmišljanje, delavnost in zavzetost, brezkompromisnost v izražanju idej in sposobnost realnega in objektivnega odločanja. V delovni skupini je treba organizirati ustvarjalno mišljenje in omogočiti, da lahko člani popolnoma izkoristijo svoje sposobnosti reševanja problemov. Kakor se človek uči, tako je navajen tudi kreativno razmišljati in svobodno delati. Tako učence kakor ustvarjalce je mogoče razporediti v štiri tipične skupine: izvrševalec, sanjač, mislec in postavljalec odločitev.

Mayer (1991: 71) in raziskovalci nizozemskega

Philipsa, s katerimi je raziskoval uporabnost ugotavljanja Kolbovega stila mišljenja, so v tem sodelovanju tudi izkustveno potrdili naslednje klasifikacije mišljenjskih tipov ljudi:

(1) Odločevalec (*accomodator*). Osebnostne lastnosti: usmerjenost v strokovno delo, ožji strokovni interesi, čustvena zadržanost, smisel za vodenje. Prednosti: deduktivno mišljenje, načrtovanje in odločanje, usmerjenost k tveganju. Slabosti: rešuje tudi neustrezne probleme. Če ga ni v skupini, delo ni ciljno usmerjeno, udeleženci se ukvarjajo z nepreverjenimi idejami. Tipični predstavniki med poklici so socialni poklici, managerji.

(2) Sanjač (*diverger*). Osebnostne lastnosti: usmerjenost k ljudem, čustvena ekspresivnost, pestrost interesov. Prednosti: žive predstave, bujna domišljija, zavedanje pomenov in vrednot, divergentno mišljenje, sposobnost animiranja skupine. Slabosti: neodločnost. Če ga ni v skupini, je problem slabo definiran, ni vizije, ni velike produkcije idej, skupina se začne nagibati k negativnemu razmišljanju. Tipični predstavniki so umetniki.

(3) Mislec (*assimilator*). Osebnostne lastnosti: usmerjenost vase, čustvena impresivnost. Prednosti: induktivno mišljenje, tvorba teoretskih modelov, učinkovito logično sklepanje. Slabosti: irelevantnost prakse. Če ga ni v skupini, ni pravega koncepta razmišljanja, skupina se vrača na neustrezna izhodišča. Največ jih najdemo med naravoslovnimi znanstveniki, matematiki.

(4) Izvajalec (*converger*). Osebnostne lastnosti: kooperativnost, neučakanost. Prednosti: usmerjenost v prakso, konvergentno mišljenje, usmerjenost k cilju. Slabosti: aktivnost tudi v napačni smeri. Če ga ni v skupini, je delo počasno, ni opravljeno pravočasno in ni izrazito usmerjeno k cilju. Tipični predstavniki so tehnični poklici, inženirji ipd.

Moderacijo delimo na več delov. Klasičen potek je sestavljen iz šestih korakov: pristop, zbiranje tem, izbor tem, obravnavanje tem, načrtovanje ukrepov in zaključek. Moderator je strokovnjak za metode. Njegova naloga je, da skrbi za aktivno delo skupine. Moderator odgovarja za to, da skupina »pridela« rezultat. Poleg vizualizacije, ki je osrednja metoda moderacije, je na prvem mestu tudi tehnika spraševanja. Umetnost spraševanja sodi namreč k »osnovni opremljivosti« moderatorja. Moderator ni strokovnjak za vsebine. Svoje naloge zato tudi ne more obvladati z dajanjem izjav in odgovorov, temveč s spraševanjem. Vprašanja omogočajo: vključevanje vseh udeležencev, raz-

krivanje vedenja članov skupine, usklajevanje delovnih korakov, razjasnjevanje razpoloženja in vzpostavljanje skupinskega dogovora. Za moderatorja je osnovnega pomena, da obvlada najpomembnejše vrste vprašanj, da bi lahko sam dobro spraševal in samozavestno obvladal vprašanja iz skupine. Moderator je strokovnjak za metodiko in vodenje procesa. Njegova naloga je vodenje skupine. Pomaga ji, da postane aktivna in taka ves čas srečanja tudi ostane. To lahko doseže tako, da vodi metodično brezhibno in da večje usmerja emocionalni proces skupine. Emocionalno dogajanje ni odvisno le od korakov moderacijskega cikla, temveč sledi svoj lastni ritem, ki nevidno poteka »pod površino«. Naloga moderatorja je, da skupini pomaga sinhronizirati faze moderacijskega cikla z emocionalnimi fazami. Fazam moderacijskega cikla (pristop, zbiranje tem, izbor tem, obravnavanje tem, načrtovanje ukrepov in zaključek) se priključijo emocionalne faze: faza orientacije, delovna faza, zaključna faza.

vpliva na oceno *inventure* skupine, ki jo opredeljujejo doživljanje, podoba, sodelovanje in vizija skupine. Obstaja statistično pomembna razlika med višino ocen o inventuri skupine domske skupnosti pred in po uvajanju timskega načina dela domske skupnosti.

H_2 : Moderacija domske skupnosti vpliva na večjo *uspešnost* skupine, ki se kaže v namenu, pooblastilih, komunikaciji in odnosih, fleksibilnosti, optimalni produktivnosti, prepoznavanju in sprejemanju ter morali skupine. Obstaja statistično pomembna razlika med višino ocen o uspešnosti domske skupnosti pred vpeljavo timskega načina dela domske skupnosti in po njej.

METODOLOGIJA

Osnovni pristop je pretežno akcijsko raziskovanje in deloma evalvacijsko raziskovanje. Akcijsko raziskovanje rešuje problem prenašanja znanja v

Faze moderacijskega cikla in emocionalne faze (Seifert 1996: 86):

1	2	3	4	5	6
pristop	zbiranje	izbor	obravnavanje	načrtovanje	zaključek
orientacija			delo		zaključek

PROBLEM

S ciljnim timskim vodenjem konkretne delovne skupine (domske skupnosti) in z usposabljanjem članov za proizvodnjo idej ter vodenje in izvajanje akcij lahko pričakujemo večje zadovoljstvo vseh dijakov v domu. Preizkušali smo uspešnost vpljave timskega dela kot oblike metode dela socialnega dela. Rezultati naj bi prispevali k uveljavljanju te oblike animacije prostega časa v drugih dijaških domovih in v širšem družbenem okolju, utrjevali uveljavljanje timskega dela v socialnem delu in prispevali k izboljšanju sodelovanja socialnih delavcev v raznih delovnih timih, kjer se srečujemo z drugimi strokovnimi delavci.

Pri oblikovanju hipotez smo se opirali na teoretska izhodišča, svoja opažanja in predvidevanja in na prakso dela v konkretnem dijaškem domu:

H_0 : Pred in po moderaciji (učenje in vodenje) domske skupnosti ni razlik v ocenah *inventure* in uspešnosti skupine.

H_1 : Moderacija domske skupnosti ugodno

prakso, to je, spremljanja praktičnega ravnanja pod vplivom novih spoznanj. Med moderacijo domske skupnosti gre predvsem za procese sistematičnega načrtovanja, učenje za načrtovanje, za proizvodnjo novih idej, za uvajanje metod ustvarjalnosti, za motiviranje in učenje sposobnosti vodenja, za utrjevanje organizacijskih veščin itn. članov domske skupnosti. Prav tako nas je zanimalo doživljanje skupine s strani članov med usposabljanjem. V tem okviru smo evalvacijsko primerjali skupino pred vpeljavo timskega načina dela (moderaciji) domske skupnosti in po njej. Spremljanje in analiza učinkov je kvalitativna in kvantitativna.

(a) Neodvisna spremenljivka je:

- Moderacija domske skupnosti, ki obsega učenje in vodenje.

(b) Posredne spremenljivke so:

- *Spol*: moški, ženski.
- *Zaporednost rojstva otroka v družini*: edino-rojenec, prvorojenec, drugorojenec, tretjerojenec, četrtorojenec, peti otrok ali več.

• *Letnik* srednje šole, ki ga obiskujejo: 1., 2., 3., 4.

• *Učni uspeh* v preteklem šolskem letu: 1 (nzd), 2 (zd), 3 (db), 4 (pd), 5 (odl).

(c) Odvisne spremenljivke so:

• *Inventura skupine*: število točk na ocenjevalni lestvici »Inventura skupine«. Vprašalnik vsebuje naslednje sklope trditev: doživljanje, podoba, sodelovanje in vizijo skupine.

• *Uspešnost skupine*: število točk na ocenjevalni lestvici »Uspešnost skupine«. Uspešnost je sestavljena iz rubrik: namen, pooblastila, komunikacija in odnosi, fleksibilnost, optimalna produktivnost, prepoznavanje in sprejemanje, morala.

MERSKI INSTRUMENTI IN POPULACIJA

Uporabljeni so bili naslednji merski instrumenti:

(a) Ocenjevalni lestvici »Inventura skupine« in »Uspešnost skupine« zajemata merjenje karakteristik delovne skupine in sta se uporabili med člani domske skupnosti. Lestvici sta sestavljeni iz trditev, katere je mogoče rangirati od 1 do 5: 1 - nikakor se ne strinjam, 2 - se ne strinjam, 3 - se ne morem odločiti, 4 - se strinjam in 5 - popolnoma se strinjam.

Poleg splošne inventure, ki zajema doživljanje članov skupine, nas je še posebej natančno zanimal segment uspešnosti v delovni skupini. Obe lestvici sta sestavljeni iz trditev, ki jih je mogoče rangirati od 1 do 5, glede na to, koliko se izpolnjevalec strinja s posamezno trditvijo. Trditve so združene po sorodnosti. V vprašalniku »Inventura skupine« so trditve združene v naslednja področja: doživljanje, podoba, sodelovanje in vizija skupine. Vprašalnik je sestavljen in prilagojen na podlagi testa za inventuro skupine, ki ga opisuje Bajzek (1989: 119). Vprašalnik »Uspešnost skupine« je sestavil Blanchard (1995: 24). Trditve v njem so združene po naslednjih značilnostih skupine: namen, pooblastila, komunikacija in odnosi, fleksibilnost, optimalna produktivnost, prepoznavanje in sprejemanje, morala.

(b) Dnevnik za spremljanje dogajanja v skupini »Kvalitativno opazovanje delovne skupine - KODS«. Dnevnik je namenjen opisu nekaterih osnovnih značilnosti razvoja skupinskega dela domske skupnosti. Bili smo hkrati v vlogi udeleženca in opazovalca. Spremljali smo naslednja dogajanja v skupini: potek, vsebine, verbalna in

neverbalna komunikacija, emocionalni vidik, struktura, sodelovanje, rezultati, vzdušje. KODS smo sestavili in prilagodili na podlagi metod kvalitativnih opazovanj (Mesec 1987: 44-57).

Raziskavo smo opravili v Jegličevem dijaškem domu v Ljubljani. Domske dijake so bili razdeljeni na 11 vzgojnih skupin, od tega po tri skupine 2., 3. in 4. letnika in dve skupini 1. letnika. Domska skupnost (DS) sestavlja po en predstavnik dijakov iz vsake vzgojne skupine in vzgojitelj-mentor. Torej skupaj 12 članov. Predstavniki so delegati vzgojne skupine in je izvoljen za mandat enega šolskega leta. Zastopa mnenja in pobude svoje skupine. Po drugi strani pa prenaša in uveljavlja sklepe DS, uresničuje naloge DS in spodbuja pozitivno klimo ter iskanje novih rešitev. Namen DS je aktivno spremljanje in oblikovanje poteka življenja v domu.

ANALIZA PODATKOV

Srečanja smo pripravljali s pomočjo miselnega vzorca, kjer smo povzeli obliko skupinskega energetskega ciklusa, ki ga je vpeljala Randall (1988: 6): negovanje, energiziranje, vrh in sproščanje. Na podlagi tega smo si pripravili temeljno strukturo srečanja za moderacijo, ki ustreza šestim fazam moderacijskega cikla, kot ga opredeljuje Seifert (1996: 86): pristop, zbiranje tem, izbor tem, obravnavanje tem, načrtovanje ukrepov in zaključek (gl. vrh naslednje str.).

Iz kvalitativne evalvacije je razvidno, da se je pri zorenju skupine pokazal napredek v uspešnosti skupine, čeprav ta ni potekala linearno navzgor, ampak je skupina med moderacijo tudi nazadovala na določenih področjih in pozneje zopet napredovala. Predvsem na področju strukture skupine, na razmerju vlog in oblikovanju interesnih podskupin v DS. Rezultati spremljanja emocionalnega vidika skupine so zelo različni, ker so nanje vplivali tudi zunanji dejavniki in razvojne značilnosti populacije. Izvedba načrtovanih vsebin je potekala po načrtu, le da smo želeli posredovati še nekaj vsebin, vendar zaradi časovne omejitve (konec šolskega leta) to ni bilo mogoče. Največji napredek smo zabeležili na področju komunikacije in sodelovanja. To je verjetno rezultat drugačnega načina dela v DS, kar je razbilo ustaljeni vzorec strukture skupine in ustvarilo nove možnosti komuniciranja ter sodelovanja.

Sinteza ustvarjalno energetskega in moderacijskega ciklusa:

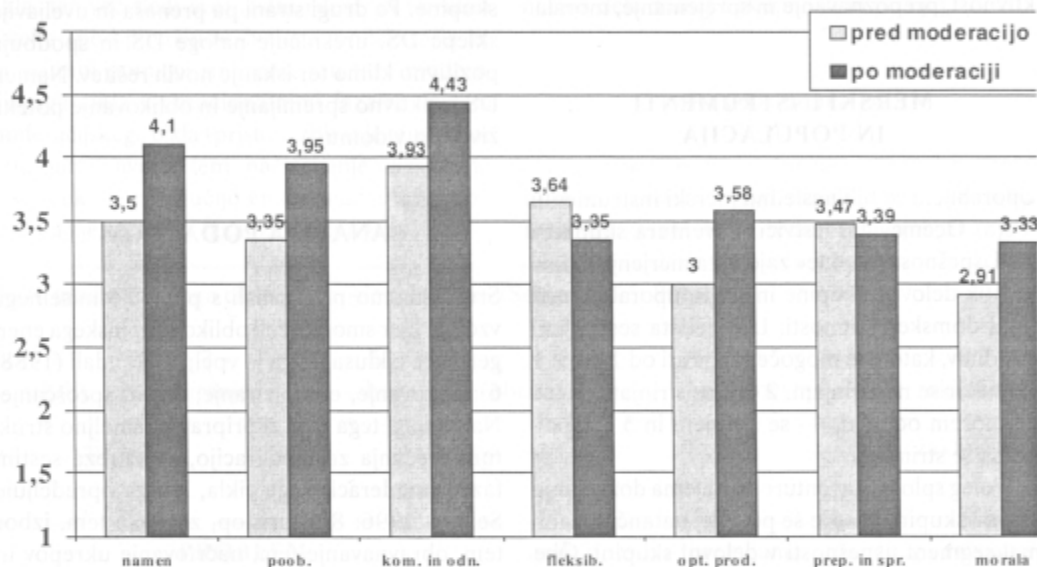
1 pristop	2 zbiranje	3 izbor	4 obravnavanje	5 načrtovanje	6 zaključek
negovanje	učenje		akcija		sproščanje

Kvantitativno analizo najnazorneje prikažemo z grafi. Tu je primer ocen uspešnosti skupine po segmentih pred in po moderaciji:

Gre za male odvisne vzorce, zato smo za ocen-

po moderaciji DS izboljšala ocena inventure, pri tem pa tvegamo manj kot 1 odstotek, da se motimo. Ker so vse razlike med ocenami aritmetičnih sredin doživljanja, podobe, sodelovanja

Uspešnost skupine po segmentih:

jevanje razlike aritmetičnih sredin uporabili t-distribucijo in *metodo difference* (Petz 1997: 151). Je enostavna in praktična, ker v samem postopku vključuje korelacijo obeh variabl. Princip metode difference temelji na tem, da se individualne razlike parov smatrajo kot vzorec, katerega analiziramo kot vsak drug vzorec. Izračunamo aritmetično sredino, standardno deviacijo in standardno napako. Glede na to, da je to vzorec razlik, standardna napaka aritmetične sredine tega vzorca pomeni standardno napako razlike izmed obeh aritmetičnih sredin.

Razlika med aritmetičnima sredinama populacije je statistično pomembna pri stopnji tveganja $\alpha = 2P = 0,01$. Normirani odklon razlike med aritmetičnima sredinama je torej $t = 7,44$, to pa je več od 3,10, kolikor je tabelirana vrednost t pri stopnji tveganja 0,01 dvostransko in pri stopinjah prostosti $sp = 11$. To pomeni, da se je

in vizije pozitivne, lahko prvo hipotezo v celoti potrdimo. Na podoben način smo lahko v splošnem potrdili tudi drugo hipotezo.

VLOGA MODERATORJA V TIMU

Moderator mora biti zmožen helikopterskega pogleda. Poleg tega, da se mora znati vživeti v skupino, se mora dvigniti nad skupino in videti skupino kot celoto. Prav tako mora tudi videti skupino v kontekstu organizacije, kjer deluje. Moderator delegira naloge, deli naloge in tako porazdeljuje odgovornost med vse člane tima. Skrbi za tak razvoj sodelovanja, da vsi člani tima skupaj iščejo ključ do rešitve. Moderator usmerja delovanje članov v cilj, ki si ga je tim zastavil in s tem uresničuje vizijo tima. Preprečuje zunanje vplive, ki bi lahko negativno vplivali na člane in

PROSTI ČAS IN MODERACIJA DELOVNE SKUPINE

Metoda difference za inventuro DS:

INVENTURA					
oseba	x_1	x_2	$x_2 - x_1$	d	d^2
1	3,56	4,03	+ 0,47	- 0,23	0,0529
2	3,50	4,20	+ 0,70	0	0
3	3,50	4,03	+ 0,53	- 0,17	0,0289
4	2,80	4,06	+ 1,26	+ 0,56	0,3136
5	3,60	4,00	+ 0,40	- 0,30	0,0900
6	3,63	4,23	+ 0,60	- 0,10	0,0100
7	3,16	4,03	+ 0,87	+ 0,17	0,0289
8	3,76	3,96	+ 0,20	- 0,50	0,2500
9	3,00	4,30	+ 1,30	+ 0,60	0,3600
10	3,13	4,00	+ 0,87	+ 0,17	0,0289
11	3,16	3,83	+ 0,67	- 0,03	0,0009
12	3,50	4,06	+ 0,56	- 0,14	0,0196
$\Sigma_{dif} = + 8,43$				$\Sigma_d^2 = 1,1837$	

delovanje tima. Moderator vzdržuje model delovanja tima, odgovoren je za procese dela. Če je delo blokirano in ni nobene ideje, moderator ponudi alternativo, da delo steče. Prizadeva si, da bi tim dosegel stopnjo sinergije in s tem presegal vsoto prispevkov posameznikov. Ustvarja ugodno klimo za delo in tako zagotavlja konstruktivno reševanje konfliktov. Izobražuje člane in omogoča razvoj vsakega posameznika.

SKLEPI

Ničelno hipotezo lahko v celoti zavrnamo, to pomeni, da so nastale razlike ocenah inventure in uspešnosti skupine pred moderacijo in po njej. Kakor ni mogoče ne-komunicirati, tako tudi ni mogoče, da skupina ne bi bila v interakciji. Skupina je nenehno spreminjajoča se organizacija, kjer se vedno kaj »dogaja« na zavedni in nezavedni ravni. To nenehno spreminjanje skupine v času zaznamuje enkratnost človeka, odnosa in situacije.

Potrdimo lahko prvo hipotezo, da učenje in vodenje domske skupnosti vpliva na izboljšanje doživljanja, podobe, sodelovanja in vizije skupine. Obstaja statistično pomembna razlika med višino ocen inventure članov skupine domske skupnosti pred moderacijo in po njej. Danes se človeka v njegovi organizacijski vpetosti vedno bolj obravnava kot ustvarjalno bitje, ki ima poleg rok in možganov tudi srce. Splača se vlagati v »razmerja

med ljudmi«.

Drugo hipotezo lahko v splošnem potrdimo, saj obstaja statistično pomembna razlika med višino ocen uspešnosti pred in po moderaciji. Višje ocene aritmetičnih sredin po moderaciji so se pokazale v naslednjih segmentih uspešnosti: namen, pooblastila, komunikacija in odnosi, optimalna produktivnost in morala. V segmentih fleksibilnosti in prepoznavanja ter sprejemanja so bile ocene nižje. Razmerja med ljudmi v skupinski dinamiki niso linearna in premo sorazmerna, temveč so raznolika in nihajoča. Vendar z načrtno spodbudo lahko vplivamo na pozitivne spremembe v skupini.

Način timskega dela v delovni skupini v tej nalogi se je izkazal za uspešnega. Uspešnost se ne odraža le v skupini kot celoti (sinergija), ampak tudi v posameznikih, ki razvijajo in širijo svoje znanje, delovne navade in gradijo osebnost (osebni razvoj). Moderacija skupine ugodno vpliva na kakovost delovnih odnosov in na socialno klimo. Moderacija ne temelji na avtoritarnem vodenju, ampak vsebuje »umetnost« izvajanja najboljšega iz ljudi, da sodelujejo z vso ustvarjalnostjo, ki jo premorejo. To presega tisto, kar »morajo«, in dosega, da ljudje delajo tisto, kar »zmorejo«. Tako ravnanje z ljudmi v socialnem delu prebuja energijo v ljudeh tako za razvijanje bolj kvalitetnega življenja kakor tudi za reševanje težav.

PREDLOGI

Za stroko socialnega dela je izjemno pomembno ravnanje z ljudmi (*human resources management*). Tako se lahko samo potrdi upravičenost izobraževanja socialnega managementa v sklopu programa Visoke šole za socialno delo.

Moderacijo delovne skupine lahko po Lussijevem konceptu šestih temeljnih socialnodelavskih načinov ravnanja v socialnem delu uvrstimo k pogajanju, ki ima po Lussiju prednost pred drugimi ravnanji: naloga socialnega delavca je, da vzpostavi pogoje za pogajanje med vsemi udeleženi v problemu in kot posrednik (*moderator*) omogoča, da pride do rešitve. Tako lahko uporabimo elemente ravnanja z delovno skupino tudi pri reševanju socialnih in ekonomskih problemov ljudi. Pomembno pri tem je, da se zavedamo, da je naloga socialnega delavca zlasti v omogočanju optimalnih pogojev za doseganje rešitev oziroma ciljev.

Način timskega vodenja lahko preprečuje sindrom pomaganja in sindrom izgorevanja socialnih

delavcev pri delu s skupinami. Koncept timskega dela v sklopu moderacije skupine poudarja, da so za doseganje ciljev oziroma rešitev odgovorni vsi člani skupine, vodja-socialni delavec pa je odgovoren za vzpostavljanje ozračja alternativ v skupini, ki omogoča, da ljudje rešijo svoj problem.

Način timskega ustvarjalnega dela lahko socialni delavci uporabimo povsod, kjer smo člani ali vodje majhnih skupin. Tako lahko ustanovljamo »skupine za kvalitetnejše odnose in zdravo življenje«, v katerih delo poteka v obliki delavnic in pogovorov. V profitnih organizacijah pa tudi »krožke za izboljšanje kvalitete izdelkov, delovnih procesov in odnosov«, »tečaj uspešnosti« ipd.

Ustvarjalna moderacija tima pride v poštev tudi pri oblikovanju in spremljanju vodilnih delavcev v organizacijah, kjer je pomen socialnega managementa toliko večji, npr. »trening ravnanja z ljudmi«. Tako lahko socialni delavec veliko prispeva k organizacijski kulturi in oblikovanju samopodobe organizacije. Uresničuje poslanstvo organizacije in s prebujanjem človeških virov širi uspešnost organizacije.

LITERATURA

- BAJZEK, J. (1989). *Mladostno zorenje v skupini*. Koper: Ognjišče.
- BLANCHARD, K. (1995). *Enominutni vodja oblikuje učinkovito delovno skupino*. Ljubljana: Taxus.
- BRAJŠA, P., ĐURAD, S. (1991). *Timski rad*. Zagreb: Socijalna zaščita.
- DEKLEVA MODIC, M. (1968). *O domski vzgoji*. Celje: Državna založba Slovenije.
- FERJAN, M. (1996). *Skrivnosti vodenja šole k znanju, uspehu in ugledu*. Radovljica: Didakta.
- FLAKER, V. (1997). Timi kot način interdisciplinarnega sodelovanja. *Socialno delo*, 36, 1: 3-11.
- JUS, B. (2000). *Želja*. Ljubljana: Lisac k Lisac.
- KAVAR VIDMAR, A. (1995). *Kakovost delovnega življenja*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- KAVČIČ, B. (1992). *Kako se uspešno pogajati*. Ljubljana: Gospodarski vestnik (Zbirka Manager).
- KRALI, J. (1999). *Temelji managementa in naloge managerjev*. Koper: Visoka šola za management.
- LIPČNIK B. (1998). *Ravnanje z ljudmi pri delu (Human Resources Management)*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- MADDUX, R.B., (1992). *Oblikovanje tima: Vaja v vodenju*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MAKSIMOVIČ, Z. (1991). *Mladinske delavnice: Psihološki primarno preventivni program, namenjen mladostnikom zgodnjega obdobja*. Ljubljana: Sekcija za preventivno delo pri Društvu psihologov Slovenije.
- MAYER, J. (1991). *Ustvarjalno mišljenje in delo*. Kranj: Moderna organizacija.
- MESEC, B. (1987). *Raziskovanje v socialnem delu II*. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- MOŽINA, S. (1994). *Management*. Radovljica: Didakta.
- MUSEK, J. (1994). *Psihologija: Človek in družbeno okolje*. Ljubljana: Educy.
- NIERENBERG, G. I. (1991). *Umetnost pregovarjanja*. Beograd: Privredni pregled.
- OVSENIK, M., AMBROŽ, M. (2000). *Ustvarjalno vodenje poslovnih procesov*. Portorož: Turistica, Visoka šola za turizem.
- PETZ, B. (1997). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- RANDALL, R., SOUTHGATE, J. (1988). *Skupinska dinamika v skupnosti*. Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Višja šola za socialne delavce.
- ROZMAN, R., KOVAČ J., KOLETNIK F. (1993). *Management*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- SEIFERT, J.W. (1996). *Vizualizacija, prezentacija, moderacija*. Maribor: Doba.
- STRNIŠA, M. (1994). *Poslovna pogajanja*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.
- VALENTINČIČ, J. (1974). *Priprava in vodenje sestankov*. Ljubljana: Dopolna delavska univerza.
- VILA, A. (1994). *Organizacija in organiziranje*. Kranj: Moderna organizacija.
- ZALOKAR DIVIAK, Z. (1996). *Vzgoja JE ... NI znanost*. Ljubljana: Educy.

Mojca Urek

VODIČ ZA PREŽIVETJE SKOZ SOCIALNOVARSTVENE SLUŽBE IN SLUŽBE DUŠEVNEGA ZDRAVJA ZA LEZBIJKE IN GEJE

— Hmm. Morda se vam je v preteklosti zgodilo kaj, kar je ostalo skrito v podzavesti in vam brani, da bi imeli zdravo spolno razmerje s pripadnikom nasprotnega spola. S trdim delom in ob profesionalni pomoči bi vam verjetno uspelo odkriti te zavore in najti pot h globokemu, zadovoljujočemu odnosu z moškim.

Zajela je sapo in se uradno nasmehnila.

— Ste kdaj razmišljali o otrocih, Molly?

— Nikoli.

To pot ni mogla skriti nelagodja. — Tako torej. Draga moja, uredila sem, da se boste trikrat na teden dobivali z našim psihiatrom. Seveda boste tudi k meni prihajali na redne pogovore enkrat na teden. Držala bom pesti, da bi uspešno premagali svoje težave. Želim, da me imate za prijateljico.

Pršla sta dva varnostnika in me spremila do oddelka za norce. Medicinska sestra mi je vzela prstne odtise. Najbrž so jih pogledali pod mikroskopom, da bi našli kužne bakterije. Odpeljali so me v prazno sobo s posteljo v kotu in mi odvzeli vsa oblačila. V zameno sem dobila smrdljivo haljo, v kateri bi bila tudi Marilyn Monroe videti kot beračica. Zaprli so vrata in jih zaklenili. Od neonske luči so me bolele oči in njeno brnenje me je spravljal v norost vsaj toliko kot terapija. Čez nekaj ur se je pojavil turški psihiater dr. Demiral, da bi se pogovoril z mano. Vprašal me je, ali sem motena. Odgovorila sem, da v tistem prostoru prav gotovo in da hočem ven. Rekel je, naj se pomirim in da me bo izpustil čez nekaj dni. Do takrat me bodo za moje lastno dobro obdržali na opazovanju. Šlo naj bi za ustaljen postopek, nič posebnega. V naslednjih dneh sem si prislužila oskarja za igro. Bila sem mirna in dobre volje. Pretvarjala sem se, da se

veselim srečanj z zamaščenim in zaraščenim dr. Demiralom. Pogovarjala sva se o mojem otroštvu, gospe Marni in o tlečem sovraštvu, ki sem ga zatirala v sebi. Bilo je zelo preprosto. Pozorno poslušaj, kaj ti rečejo, resno pokimaš in odgovoriš z »da« ali »o« tem nisem premišljevala«. Izmišljala sem si božjastne zgodbe, da bi z njimi opravičila napade besa v preteklosti. Pomembno je, da si izmisliš sanje. Nori so nanje. Vse noči sem prebedela in si izmišljala sanje. Bila sem izčrpana. Po tednu dni so mi dovolili, da se vrnem v relativno spokojnost Broward Hilla. (Rita Mae Brown, Granatno jabolko: 84-86.)

Svetovna zdravstvena organizacija je leta 1991 izpisala homoseksualnost iz registra duševnih bolezni, potem ko je imela ta status od 19. stoletja dalje. Še pred tem je srednjeveška cerkev grmela na ljudi iz prižnic, swareč jih pred hudičem, ki ima veliko obrazov in lahko med drugim obsede ljudi tudi tako, da imajo nenaravna nagnjenja do ljudi istega spola. Hudiča so potem strokovno usposobljeni preganjali na številne iznajdljive načine, ki jim ne gre oporekati učinkovitosti, npr. sežiganje na grmadah in podobno. Podobno učinkovit je bil Hitler, ko mu je uspelo v krematorijih koncentracijskih taborišč spremeniti v pepel zavidljivo število osebkov, ki so grozili, da bodo s svojim izprijenim vedenjem pokvarili zdravo jedro arijskih družin. Psihijatrija sicer ni nadaljevala tradicije vsesplošnega navdušenja nad požiganjem, a je od svojega nastanka dalje gojila v koreninah isto naravnost, in sicer, da je homoseksualnost simptom, ki ga je treba odstraniti. Elektrošok, lobotomijo, hormonsko terapijo in kar je bilo podobnega so pozneje zamenjale mehkejša metode – npr. behavioristična terapija in psihoterapija. Otrokom, za katere je kazalo,

da se ne razvijajo v skladu s svojimi spolnimi vlo-gami, so to poskušali priskutiti na ta način, da so jih npr. obenem s stikom z njihovimi priljublje-nimi igračami, oblekami, identitetnimi simboli izpostavili telesnim ali psihičnim neprijetnostim in bolečinam, kar naj bi imelo posledični učinek, da bo otrok nezaželeno vedenja opustil. In tako naprej. Znanost je s svojimi izsledki tovrstna pri-zadevanja podpirala. Že zgodaj so homoseksual-cem merili obsege glav, da bi dokazali njihovo biološko različnost (manjvrednost). Pozornost na zunanje znake je pozneje zamenjalo zapletenejše raziskovanje notranjosti: specifične psihe, družin-skih predispozicij in – v zadnjem času spet zasuk k biologiji – skrivnostnega gena za homoseksual-nost.

Lezbijke in geji, četudi ne več označeni za du-ševno bolne, veljajo za nesrečne ljudi. Nesrečni so bojda, ker niso našli ustreznega partnerja ali partnerke nasprotnega spola in so se v homosek-sualnost zatekli kot k zasilnemu izhodu, nesrečni, ker jih »nekaj« – kar koli že – sili k takim občutjem in si ne morejo sami pomagati, nesrečni zaradi nesrečnega neravnovesja hormonov, nesrečni, ker nimajo svojih otrok, sicer pa so njihova partner-stva itak po definiciji nesrečna. Nesreča jim je tako rekoč imanentna. O tem, da je to čista res-nica, se lahko prepričamo v skorajda vseh filmih s to tematiko, ki so recimo starejši od deset, pet-najst let. Koliko filmov poznate, v katerih lezbijka ali gej ne konča s kakšnim hudim zločinom na grbi, navadno z umorom partnerke ali partnerja, če že pred tem ne naredi samomora ali pristane v norišnici? Zgodovina homoseksualnosti pozna tudi nekaj srečnih obdobij, ko so imeli moralni dušebrižniki vseh vrst precej drugega dela in tako istospolna razmerja vsaj za tisti čas niso veljala za družbeni greh ali osebno tragedijo, kar nam daje nekaj upanja, da je sreča kljub vsemu precej odvisna od določene družbene klime. Sicer pa za seksualnost podobno kot za norost velja, da jo smejo manj nadzorovano prakticirati le višji sloji ali kako drugače izbrani krogi (npr. umet-niški). Lezbično in gejevsko gibanje od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje postavi vprašanje homoseksualnosti v kontekst boja za enakoprav-nost in prepoznavnost v vseh sferah življenja. Ta-ko so tudi na televizijske zaslone prišle privlačnej-še, pa tudi bolj vsakdanje podobe homoerotične ljubezni, ki se čedalje pogosteje srečno izide.

Tako kot še zmeraj po malem prevladuje pre-pričanje, da so homoseksualci nesrečni, velja tudi

nekakšno vsesplošno mnenje, da je družba danes strpnejša do homoseksualcev, kot je bila nekoč. Strpnost je zanimiv pojem. Mene spominja na to, da stisneš zobe in malo potrpiš, da bo mir v hiši. Večina ljudi, ki se opisuje kot strpne, prav-zaprav tudi govori o svojem odnosu do homose-k-sualnosti na ta način: naj bodo, mene ne motijo, zanimajo pa tudi ne; v redu, dokler mene pustijo na miru; naj delajo med sabo, kar hočejo, samo ne na javnih prostorih, tega nam res ni treba gle-dati; in ne, otrok jim pa ne bi smeli dati. Mediji to raven strpnosti podpirajo, ko še po petnajstih letih gejevskega in lezbičnega gibanja pri nas v javnomnenjskih anketah postavljajo mimoidočim vprašanja tipa: »Ste za ali proti homoseksualno-sti?« Tako formulirano vprašanje daje vprašanim vtis, da gre za zadevo, o kateri se dejansko morejo in smejo odločati. Na ekranu potem gledamo posameznike, ki si čisto zares vzamejo čas za raz-mislek, da bi pojasnili svoj zapleten odnos do tega vprašanja, v smislu: »Ja, že že, ampak ...« Nekateri so bolj neposredni, enostavno bruhnejo v kamero, da je to bilo, je in bo bolno, ter pojasnijo, kaj vse bi naredili svojim otrokom, če bi jih zalotili pri čem takem. Pretepli, poslali v vzgojni zavod ali k psihiatru, pika konec, kaj pa je treba tu komplici-rati. Predreferendumske razprave letošnjo pom-lad, ki so presojale tudi o tem, ali je dopustno, da bi imele lezbijke otroke, so izzvale podoben uč-inek. Pravzaprav je že samo referendumsko vprašanje legitimiziralo način, na katerega je bilo mo-goče razpravljati. Tako je lahko vsak Francelj, ki si je vzel pet minut časa, izlil na papir svoje stra-hove, kako so samske ženske egoistične kurbe, lezbijke pa čarovnice, ki bi vse svoje napore pri vzgoji otrok vložile v snovanje načrtov o uničenju moških. Slovenija je namreč demokratična dežela, v kateri imajo vsi pravico izraziti svoje mnenje (bolj ko je mnenje ekstremistično in se približuje Rugljevemu vrelišču, bolj je super). Pri nas se narod sam odloča, kaj je prav in kaj ne, koga želi gledati v svoji bližini in koga bi bilo treba iztrebiti.

Težko je oceniti, do katere mere smo priprav-ljeni »trpeti« (beri: biti strpni) socialni delavci in delavke. Študentska organizacija univerze je maja 2000 izvedla mnenjsko anketo o istospolnem star-ševstvu med socialnimi delavkami in delavci. Na anketo je sicer odgovorila manj kot polovica cen-trov za socialno delo (24 od 62), pa vendar smo lahko kar zaskrbljeni nad rezultati. 75% socialnih delavk in delavcev, ki so na anketo odgovorili, se je v uvodnem vprašanju izjasnilo, da ne podpira

ideje legalizacije istospolnega starševstva. Ko so bila respondentom postavljena natančnejša vprašanja, so bili odgovori enakomernejše porazdeljeni in nekoliko manj skrajni, kar je po svoje tudi tipično. Tako se isti respondenti, ki ideje sicer ne podpirajo, takoj v naslednjem vprašanju v skoraj 42% strinjajo, da bi morali pri dodelitvi otroka istospolnim staršem upoštevati iste kriterije kot pri dodelitvi staršem različnega spola. In kar naenkrat se jih le nekaj čez 20% ne strinja, da bi do dodelitve sploh prišlo. Pomemben je podatek, da je samo ena socialna delavka doživela, da se je nanjo obrnil istospolni par za informacije o dodelitvi otroka, kar pomeni, da iz anketnih odgovorov govorijo predsodki, ne pa izkušnje v praksi. Kakor koli, na zadnje vprašanje je 83% vprašanih odgovorilo, da zase meni, da nima predsodkov do homoseksualcev. Socialna delavka, ki dela na področju posvojitev, se je na okrogli mizi, na kateri je ŠOU predstavila omenjene rezultate raziskave, podobno ocenila, namreč, da nima nobenih predsodkov. Svojo nehomofobično držo je uspela takoj tudi dokazati. Posvojitev otrok istospolnim parom ne odobrava in ne bi podprla. Svoje stališče je tudi pojasnila, in sicer s tem, »da tako ali tako ni dovolj otrok niti za heteroseksualne pare«. »Veste,« je pozneje svoje mnenje še dodatno strokovno podprla, »že dolgo delam na področju posvojitev. Težko rečem, zakaj, ampak nekaj mi govori, da to ne bi bilo dobro za otroka.« Vprašala sem jo, s katerimi strokovnimi argumenti, teorijami ali praktičnimi izkušnjami lahko podpre svoje izjave, pa sem jo s tem samo razjezila. Tako sem lahko bila še bolj prepričana, da tisto »nekaj«, kar ji govori, ni ne znanje ne izkušnje ne kakšen nezmotljiv notranji glas, pač pa nerefektiran predsodek.

V nasprotju z prevladujočim zdravorazumskim mnenjem o gejih in lezbijkah pa ti sebe opisujejo kot razmeroma srečne. Bolj ko je lahko njihova ljubezen odkrita in sprejeta, bolj so v resnici srečni. Še najbolj so srečni, ko jih nihče ne požiga, priključuje na električni tok, pretepa, meče iz lokalov ali služb ali opravlja za hrbtom. Srečni so zelo verjetno pod podobnimi pogoji kot drugi ljudje. Svoje zadovoljstvo utemeljujejo tudi z občutkom, da so si svoj način življenja na neki način izbrali, zato ga doživljajo kot nekaj posebnega. Večina nesrečnosti, ki se pripisuje naravi njihove spolne orientiranosti, vendarle izvira iz diskriminacije v vsakdanjem življenju in predsodkov okolice.

Dr. Theo Sandfort je v intervjuju v *Delu* (R. Kuhar, 21.7.2001) predstavil izsledke raziskave o duševnem zdravju med geji in lezbijkami na Nizozemskem. Ugotovil je, da zelo veliko gejev in lezbijk nima nikakršnih duševnih problemov. Na drugi strani pa v primerjavi s heteroseksualno populacijo pogosteje iščejo pomoč v svetovalnih službah ter v celotnem življenjskem obdobju zanje obstaja trikrat večja verjetnost, da bodo zapadli v motnje razpoloženja, dvakrat večja verjetnost, da bodo doživljali tesnoba stanja, in dvakrat večja verjetnost za zlorabo dovoljenih in nedovoljenih substanc. Razlogi za to so, da mora oseba, preden sprejme svojo homoseksualnost, predelati vrsto negativnih stališč družbe, ki vplivajo nanjo. Pogosteje je pod nenehnim pritiskom, kako ga ali jo bodo ljudje videli, ocenjevali ali prepoznali kot geja ali lezbijko. To pomeni, da je oseba ves čas na preži, kar je zelo stresno.

Pri nas nimamo sistematično zbranih podatkov o gejih in lezbijkah kot uporabnikih socialnih ali svetovalnih služb ali služb duševnega zdravja. Od »specializiranih« svetovalnih služb obstaja danes Galfon – telefon za lezbijke in geje. Pred nekaj leti je v Ženskem centru Metelkova mesto delovala še lezbična svetovalnica društva Kasandre. Večina lezbijk in gejev, ki iščejo pomoč, se torej obrača na običajne službe. Iz zgodb znancev in znank lahko povzamem nekaj tipičnih odzivov služb na gejevsko in lezbično problematiko. Odzivi služb so odvisni zlasti od osebne razgledanosti in širine profesionalke in profesionalcev oz. na drugi strani od njihovih predsodkov in ne od kakšne načelne naravnosti, ki bi si jo te službe posebej vpisale v svoj kodeks (z izjemo nekaterih nevladnih organizacij, ki se glede tega jasneje deklarirajo). Tako nobena lezbijka ali gej ne more vedeti, kaj lahko tozadevno pričakuje, če se bo obrnil/a na profesionalno službo. Pozitiven odziv na njeno, njegovo spolno orientacijo ni samoumeven. Informacije o dobrih in slabih svetovalkah in svetovalcih potem krožijo od ust do ust po neformalni mreži, v smislu: »Ti, a poznaš koga, ki s tem nima problema?« Že tako se je namreč težko odločiti, da boš razprla, razprl svoje intimne probleme popolnemu tujcu, tujki; toliko težja je odločitev, če sploh ne veš, na kakšno mino lahko stopiš, ko prideš čez prag ustanove.

Lezbijke in geji, ki so v določenem obdobju svojega življenja iskali pomoč, pripovedujejo o zelo dobrih izkušnjah, in teh je kar veliko, pa tudi o precejšnjem nerazumevanju in nesprejemanju.

Med dobre izkušnje so šteli, če so po razkritju pred strokovno delavko, delavcem doživeli občutek sprejetosti, nezavrženosti, neodtegnjene bližine, zanimanje in podporo svojim prizadevanjem. Med slabe izkušnje so uvrstili odzive v razponu od obupne zadrege do poskusov spreobrnjanja. Zadrega strokovnjaka, strokovnjakinje ob razkritju zna biti neprijetna, pa vendar človeška in ni nujno znak, da se v nadaljevanju srečanje ne bo dobro izšlo. Nekateri so doživeli na prvi pogled pozitiven odziv, ki pa se je pozneje razvil v vse sorte hudih stvari, npr. v napad »vsiljive radovednosti«. Očitno neseznanjena profesionalna oseba je srečanje z gejem vzela kot eksotično obogatitev svoje prakse. »Ah, hvala, da ste bili odkriti, še nikogar do zdaj nisem srečala v svoji praksi. Vas lahko nekaj vprašam?« V tem duhu je usmerila vanj artilerijo vseh mogočih vprašanj, od zelo stereotipnih do perverznh, na primer, kako zgleda seks med dvema lezbijkama? ali res zmeraj ena igra moško, druga pa žensko spolno vlogo? ali njegova mati nosi hlače v hiši? se sam na skrivaj preoblači v ženske cunje? Tako oblegana oseba se je kaj kmalu začela počutiti kot zajček sredi pomembne raziskave, ki osebno z njo ali njenimi problemi nima nobene zveze.

Med hujše odzive profesionalnih služb sodi patologizacija homoseksualnosti, se pravi, praksa, ki se opira na prepričanje, da je homoseksualnost problem ali odklon. Med najpogostejše in najpopularnejše načine aplikacije tega prepričanja sodijo napor, usmerjeni v iskanja osebnih vzrokov, da se ti je v življenju to pripetilo. Če se že ne moreš spremeniti, potem vsaj nenehno razmišljaj o tem, zakaj si tak, kakršen si. Poglobi se v to, do kdaj si lulal v plenice, do katerega leta te je mama dojila in kaj še vse groznega se ti je dogajalo z ženskami, da ne moreš spati z njimi. Si prepričana, da bi še mislila, da si lezbijka, če bi srečala »pravega«? V srčiko tega prepričanja je vsajeno vedno znova dejavno staro upanje, da se da homoseksualnost pozdraviti. Samo potruditi se je treba. Procesi poskusov korekcije iz homoseksualnosti v heteroseksualnost so lahko bolj ali manj razvidni, včasih pa tudi povsem zakriti. Profesionalna oseba lahko npr. pozitivno, v prijateljskem tonu spodbuja geja ali lezbijko, naj vendarle poskusi najprej tudi v heteroseksualnem odnosu, da bo lahko pozneje povsem prepričan/a. Prijateljsko prepričevanje postane učinkovitejše, če v geju ali lezbijki prebudi občutke slabe vesti, krivde in čustva izgube, ki jih morda še ni predelal/a. Ste

res dobro premislili, da si ne želite imeti otrok in družine? Ni se vam treba dokončno odločiti. Mogoče je bolje, če v tej fazi ne poveste staršem. Mogoče je res bolje, ampak homoseksualna oseba bo po takih sporočilih odvela s sabo skupaj s svojimi še nepotrebno breme tujih dvomov in strahov.

V posameznih psihiatričnih službah pa se še zmeraj dogajajo bolj odločni korekcijski poskusi. Ljudje, ki so v nekem obdobju svojega življenja uporabljali psihiatrične službe ali pa so na njihovo pomoč vezani dalj časa, so lahko zlasti v času kriz ranljivejši in bolj dovzetni za dobronamerne strokovne nasvete. Recimo, lezbijki v globoki depresiji je psihiatrinja pojasnila, da je v takem stanju zelo verjetno zaradi tega, ker živi v partnerstvu z žensko. Ne glede na to, da je bila partnerka njen glavni vir podpore, se je psihiatrinji zdelo prav, da ji pojasni, da taki odnosi nikamor ne vodijo, ker ljudje tega ne sprejemajo in bo najbolje za vse, da se razideta. Mlajši moški, ki je imel veliko odprtih vprašanj o svoji spolni identiteti, je obiskoval terapevtsko skupino v bolnišnici, kjer je dobil navodilo, naj o svojih homoseksualnih izkušnjah raje ne govori, ker bi to znalo vznemiriti druge paciente. Lezbijki, ki je v času bivanja v bolnišnici hodila tudi na individualne razgovore k psihiatru, je ta vedno znova zagotavljal, da so njena lezbična nagnjenja začasna, saj so posledica duševne bolezni. Da bi bil bolj prepričljiv, je navajal primere svojih bivših pacientk, ki so imele podoben problem, vendar se je ta sčasoma rešil sam od sebe, ko so se enkrat poročile in rodile otroke. Pogosto postane homoseksualnost psihiatričnega uporabnika bistven podatek, ko se ugotavlja njegova diagnoza, in pomemben predmet razprav okoli njegovega stanja. Koliko pozornosti pa namenjajo zdravniki heteroseksualnosti pacientk in pacientov? Še nisem slišala, da bi komu napisali v kartoteko: R. Š., diagnoza: shizofrenija; pri osebi smo opazili znake heteroseksualnega obnašanja.

Ker v nekaterih strokovnih službah, bodisi socialnih, svetovalnih ali psihiatričnih, še vedno dojemajo homoseksualnost kot duševno motnjo, ker je preživetje lezbijkam in gejem že tako oteženo (komu pa je sploh lahko?) in ker so izkušnje šola, iz katere naj bi se tudi drugi kaj naučili, se mi je zdelo, da ne bo škodilo nekaj dobronamernih nasvetov za vse, ki kdaj uporabljamo ali ponujamo profesionalno pomoč.

VODIČ SKOZ PROFESIONALNO POMOČ

ZA GEJE IN LEZBIJKE

1. Strokovnjaki so zato, da vas podprejo v vaših življenjskih izbirah. Zahtevajte to od njih.

2. Dobro premislite, preden strokovni osebi zaupate, da ste gej ali lezbijka. Preverite na zvit način, kakšne predsodke bi utegnili imeti. Ni vam treba biti že takoj iskreni, nikomur niste dolžni tega razlagati ali se zato še opravičevati.

3. Če zaslutite, da vas hočejo prepričati, da se spreobrnite, zamenjajte terapevta, prejšnjega pa prijavite varuhu človekovih pravic.

4. Ni vsak, ki daje vtis, da vas je sprejel, tudi zares strpna oseba; včasih prav tiste, ki priznajo, da o tem ne vedo veliko, v resnici osebno bolj zanimajo kakor prve.

5. Če ste v brezizhodnem položaju, odvisni od pomoči, pred vami pa so okrepljene vrste homofobičnih strokovnjakov, si poiščite zagovornika.

6. Če verjamete, da vas ni prinesla štorclja, potem mirno verjemite, da tudi shizofrenije ali depresije niste staknili, ker ste se poljubljali z osebo istega spola.

7. Velika verjetnost je, da niste zato lezbijka ali gej, ker je bila vaša mama gospodovalna, pa tudi če bi bilo tako, kaj to koga briga. Če čutite, da vas to vprašanje preveč obremenjuje, se vprašajte, kaj vse vpliva na to, da postane kdo heteroseksualen. Kakšne tipične družinske razmere, kateri tip matere ali poseben gen? Postavite to vprašanje svojemu terapevtu na naslednji seansi.

8. Če dvomite o svoji spolni usmerjenosti, imate pravico, da se strokovnjaki z vami o teh dvomih pogovarjajo, vendar bodite pazljivi, da ne bodo dvomili bolj od vas. Zelo hitro se vam lahko zgodi, da boste svoje dvome o sebi zamenjali z njihovimi dvomi o homoseksualnosti nasploh.

9. Zavedajte se, da se v vas nenehno projicira veliko nezaupanja, zaradi česar morda že sami dvomite, ali ste ustrezna oseba. Ne dopustite, da vas z nezaupanjem obsipa še oseba, ki ste si jo izbrali kot zaupno.

10. Če obžalujete, da kot gej ali lezbijka ne morete imeti otrok, in če vam še ni ubilo želje po starševstvu, ko ste dojeli, da vsi okoli vas mislijo, da bi začeli svojega otroka isto minuto, ko bi ga dobili, na vse mogoče strašljive načine zlorabljati,

potem nikar ne dopustite, da vas zgrabi malodušje; razglejte se po možnih darovalcih, pobrskajte po internetu, najdete način, kako to narediti. Ljudje so se od zmeraj in najpogosteje oplojevali izven bolnišnic.

ZA PROFESIONALNE DELAVKE IN DELAVCE

1. Ne bojte se lezbijk in gejev – večina jih ne grize, pa tudi homoseksualnosti se ne morete nalesti ob stiku z njimi. Če ste to že vedeli, potem se začnite tako tudi obnašati.

2. Za osebo, ki se vam je razkrila kot gej ali lezbijka, je bilo najverjetneje to premišljeno dejanje, ki je zahtevalo veliko naporov in premagovanja strahu. Če tega ne morete sprejeti, ji to odkrito povejte, preden se vam ne zgodi, da boste začeli projicirati vanjo, vanj svoje lastne strahove.

3. Če to velja, torej, če ste čisto zares ugotovili, da vas je homoseksualnosti strah, si nemudoma najdete terapevta. V nasprotju s homoseksualnostjo se predsodke da pozdraviti.

4. Kako ugotovite, ali ste podvrženi homofobiji in ali so vaše predstave o homoseksualcih stereotipne? Se vam zdi, da se povsod okoli vas množijo homoseksualci, ki vam nekaj hočejo in vas osebno nadlegujejo? Znete naštetih presenetljivo veliko dogodkov, ko so vas ali vaše znanke ali znance poskušale zapeljati perverzne mozače ali osladni tipi? Čutite nelagodje v telesu, ko ste v stiku s homoseksualno osebo? Začutite v takih trenutkih potrebo, da morate jasno definirati, da ste sami heteroseksualni? Se vam naježi koža ob misli, da bi lahko geji in lezbijke vzgajali otroke? Vas začne skrbeti za prihodnost sveta ob misli, da bi homoseksualni starši vzgojili homoseksualne otroke? Se vam zdi vaša spolna usmerjenost naravna? Ste prepričani, da so homoseksualci praviloma nesrečni in tragični liki?

5. Homoseksualnost boste najbolje razumeli, če se boste poglobili v svojo seksualnost. Začnite razmišljati o tem. Kdaj ste npr. prvič začutili, da ste heteroseksualni? Raziščite, kaj je vse vplivalo na to, da ste postali heteroseksualni.

6. Zanesljivo in popolnoma podprite homoseksualno osebo, s katero ste v stiku. Ne potrebuje vaših dvomov, verjetno jih je morala sama pri sebi že veliko premagati.

7. Nikjer ne piše, da ima homoseksualna oseba zaradi svoje homoseksualnosti kakršne koli

probleme. Podprite ga, jo v tistem, zaradi česar se je obrnil/a na vas.

8. Če ne morete pomagati, potem vsaj ne škodite.

Na koncu še skromno priporočilo kolegicam in kolegom na Visoki šoli za socialno delo. Anketa je med drugim pokazala tudi to, da so socialne

delavke prepuščene sebi in lastni pobudi, kar se tiče informiranja in izobraževanja na področju homoseksualnosti. To mora biti pomemben podatek za vse, ki smo vključeni v izobraževanje socialnih delavk in delavcev. Razbijajmo tabuje, pohodimo stereotipe in čimveč govorimo o tem. Zaradi prepogoste uporabe besede gej ali lezbijka se nam – preverjeno – ne bo posušil jezik.

LITERATURA

BROWN, Rita Mae (1994), *Granatno jabolko*. Ljubljana: ŠKUC Lambda

KUHAR, Roman (2001), Duševno zdravje homoseksualcev: večja verjetnost motenj (Intervju z dr. Theom Sandfortom). *Delo*, 21.7.2001: 28-29

ŠTUDENSKA ORGANIZACIJA UNIVERZE – RESOR ZA SOCIOLO (2000), *Istospolno starševstvo: Analiza ankete za centre za socialno delo*. <http://www.geocities.com/slogayportal>

OBOGATITEV ZNANJA V BARCELONI

MEDNARODNA IZMENJAVA SOCRATES/ERASMUS

V študijskem letu 1999/2000 mi je Socrates/Erasmus, mednarodna služba za izmenjavo študentov znotraj EU, omogočila semester študija na Univerzi v Barceloni (Escuela universitaria de treball social de Barcelona).

V Barcelono sem odpotovala 15. 2. 2000 in tam ostala do 30. 5. 2000. Študentsko sobo sem si morala poiskati sama, na dokumentih za izmenjavo sem dobila priložen le naslov nepremičninske agencije, ki pomaga študentom v Barceloni pri najemanju sob in stanovanj. Sobo sem začela iskati kar nekaj mesecev pred odhodom, saj je Barcelona ciljno študentsko mesto mnogih študentov iz celega sveta in je treba čakati na sobo tudi po pol leta. Agencija me je tik pred dogovorjenim odhodom obvestila, da imam sobo v stanovanju, ki ga bom morala deliti s tremi študenti. Ob prihodu v mesto sem se oglasila na agenciji, kjer je bilo treba podpisati vse potrebne dokumente in pogodbe za najem sobe. Uslužbenka agencije me je nato odpeljala v stanovanje. Četrto, kjer sem bila nastanjena, se imenuje Les Corts in leži na severozahodu mesta. V njej se nahajata tudi Zona Universitaria in vsem ljubiteljem nogometa znan Nou camp FC Barcelone. Stanovanje sem delila z res pisano družino študentov iz celega sveta; Vangelis je bil študent medicine iz Krete, ki je prišel v Barcelono na prakso po programu Socrates/Erasmus. Pier Luigi je bil študent meteorologije iz Cosenze in tam prav tako po programu Socrates/Erasmus. Maria del Carmen, Urugvajka, ki živi in dela v Braziliji (v državi Rio Grande du Sul), pa v Barceloni še vedno piše doktorat iz zgodovine glasbe. Je univerzitetna profesorica v mestu Santa Maria in del leta preživi v Braziliji, del pa na fakulteti v Barceloni. Med nami so se spletle resnične prijateljske vezi, še zlasti med Pierom, Carmen in menoj. Še vedno smo v stikih.

Dan po prihodu v Barcelono sem se javila na Fakulteti za socialno delo, kjer mi je prof. Teresa Rossell, koordinatorka študentov Socrates/Erasmus, predstavila delovanje fakultete in mi pove-

dala, kakšne možnosti izobraževanja imam na njihovi šoli. Razkazala mi je šolo, ki leži v spodnjem delu Gracie v bližini Plaze de Catalunya. Ker je bil program tretjega letnika v večji meri tak, kakršnega smo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani že opravili v predhodnih letih študija, sem izbrala tri predmete, ki so se izvajali v večernih urah, da sem v dopoldnevih lahko opravljala prakso. Psihologijo okolja (*psicologia ambiental*) je predaval J. Mansilla. O alkoholizmu (*l'alcoholismo*) je predavala Marta Escudero. Socialno delo v delovnem okolju (*trabajo social en el empresa*) pa je predavala R. M. Ferrer. Prof. Mansilla je Kastiljec, tako da so bila njegova predavanja vedno v kastiljščini. Prof. Escudero je Katalonka in kot večina katalonskih profesorjev predava v katalonščini (*català*), vendar je zaradi mojega obiska na fakulteti predavala v kastiljščini (*castellano*). To pa ni veljalo pri prof. Ferrer, ki mi je prvo uro predavanj povedala, da smo v Kataloniji in da se tukaj govori katalonsko. Seveda se dveh jezikov v štirimesečnem obdobju nisem uspela naučiti, vendar sem ob odhodu iz Barcelone lahko brala katalonščino in razumela bistvo prebranega. Žal pri predavanjih profesorice Ferrer nisem imela takega uspeha. Predmet socialno delo v delovnem okolju, ki ga je predavala, je bil obvezen predmet na moji študijski smeri v Sloveniji v tretjem letniku, zato sem se odločila za opravljanje izpita iz tega predmeta. Zaradi jezikovne pregrade sem izpit opravljala na drugačen način kot ostali študentje. Prav tako kot oni sem morala prebrati literaturo, ki nam jo je dala profesorica, nato pa sem napisala (v kastiljščini) seminar o zlorabi drog in alkohola v delovnem okolju. Seminar in vsebino prebrane literature sem nato ustno zagovarjala. Prof. Escudero je bila pravo nasprotje prof. Ferrer, trudila se je predavati kar se da razločno in je govorila primerno počasi, da sem lahko vse razumela. Velikokrat se je med predavanjem ustavila in me vprašala, ali sem razumela. Tudi prof. Mansilla je bil izredno

pozoren. Pri vajah me je vključil v skupino starejših študentk, ki so mi bile v veliko pomoč pri razumevanju zapletenih tekstov. Na fakulteti sem imela dostop do interneta in do knjižnice, ki je približno enake velikosti kakor naša. Glede na to, da sem v prvih dveh letih opravljala prakso na področju zasvojenosti, sem tudi v tretjem letniku želela nadaljevati v isti smeri. Prof. Escudero me je povabila na prakso v Cas Sants, v delavnice aktivnosti. Tam sem sodelovala s tremi praktikantkami iste fakultete. Pozneje se nam je pridružila še praktikantka psihologije Ana. Z obema praktikantkama moje šole sem v času prakse obiskala dnevni center za rehabilitacijo zasvojenцев Centro de dia občine Barcelona. Center je po namenu in strukturi zelo podoben Projektu Človek. Obiskale smo tudi zasebno komuno v mestu Lerida, ki je eno izmed večjih mest Katalonije. Tudi ta komuna, čeprav zasebna, se ne razlikuje veliko od komun Don Pierina. Delavnice aktivnosti vodi Nuria, ki je tudi koordinatorka delavnic. Pri vodenju delavnic ji pomaga Esther (dipl. pedagoginja), ki je vzgojiteljica v centru Cas Sants. Nuria in Esther vodita vzgojne aktivnosti. Vse ostale aktivnosti – kulturne, telesne, umetnostne – pa prostovoljci, ki so profesionalci na teh področjih: profesor likovne umetnosti, študent AGRFT, upokojene profesorice katalonščine in književnosti, profesorji dramaturgije in igre, inštruktorja joge, kiropraktiki in inštruktorji reikija. Velikokrat so v delavnice aktivnosti prišli opazovat dinamiko delavnic različni strokovnjaki, psihologi, psihiatri, socialni delavci, defektologi ... Moje delo v delavnicah aktivnosti je bilo spremljanje uporabnikov pri različnih aktivnostih, aktivno sodelovanje pri njih, suport, pomoč, svetovanje uporabnikom ob morebitnih problemih, pogovor z njimi, spremstvo v bolnišnico ali ambulanto na preglede, spremstvo med odmorom na malico. Tam sem imela vlogo nadzornika, saj sem morala paziti, da uporabniki med malico ne pijejo alkohola ali ne kadijo trave, si ne izmenjavajo pomirjeval ali kakšne druge droge. Če je prišlo do take situacije, sem morala obvestiti koordinatorko ali vzgojiteljico. Lahko pa sem se najprej pogovorila z uporabnikom in mu predlagala, da sam pove odgovornim, kaj je storil. Uporabnike so ob manjših kršitvah pravilnika kaznovali s prepovedjo obiskovanja delavnic za določen čas, glede na težo kršitve. Tega so se uporabniki zelo bali, saj so vedeli, da jim nekaj dneвно postopanje doma in na ulici daje veliko priložnosti za recidivo. Vsako leto na

koncu aprila center organizira nastop uporabnikov in ostalih, ki sodelujejo v centru kot prostovoljci ali praktikantje, z imenom Juegos florales (igre cvetja). Nastop je namenjen predstavnikom občine Barcelone in drugim donatorjem. Z njim poskušajo zaposleni centra in njihovi uporabniki pokazati, kaj so dosegli v preteklem letu. Na nastopu uporabniki berejo lastne spise in pesmi ali recitirajo na letno temo Unicefa. Lani je bila Unicefova tema mir. Prostovoljka Teresita, upokojena profesorica književnosti, je vsakemu uporabniku in praktikantu dodelila dve vrstici pesmi F. G. Lorce Marianita Pineda, ki smo jo skupaj recitali pred omenjenim občinstvom. Nastop je posnela barcelonska televizija in pozneje nastop predvajala na TV Barcelona. Praktikantje, uporabniki in prostovoljci smo aktivno sodelovali pri pripravi in izvedbi nastopa na Juegos florales, kar nas je še dodatno povežalo, tako so se tudi uporabniki čutili »del normalnega sveta«, zmožni biti ustvarjalni in kreativni. Uporabnikom je bilo velikokrat lažje zaupati probleme praktikantom in prostovoljcem, ki smo bili nekakšna vez med njimi in profesionalci delavnic. Enkrat tedensko smo imeli praktikantje sestanek s koordinatorko in vzgojiteljico, kjer smo se pogovorili o morebitnih problemih in kritičnih situacijah v delavnicah. Velika večina praktikantk je imela probleme z vzpostavitvijo mej in avtoriteto. Če pa je prišlo do kakšne nezgode že med tednom oz. pred predvidenim sestankom, smo po koncu delavnic aktivnosti imele individualen sestanek z vzgojiteljico ali koordinatorko.

Delavnice aktivnosti se nahajajo v Centru za pomoč odvisnikom Sants, ki je del plana za pomoč odvisnikom Občine Barcelone. Namenjen je vsem odvisnikom, ki so vključeni v programe zlorabe drog ali odvisnosti od drog v katerem koli centru za pomoč odvisnikom, ki se nahaja v Kataloniji.

Delavnice delujejo vsak dan od ponedeljka do petka med 9. in 14. uro. Odvisnike poskušajo vzgajati tako, da bi potencirali zdrave navade, ki oddaljujejo človeka od zlorabe droge in pripomorejo k socialni integraciji.

Aktivnosti se izvajajo v treh različnih prostorih. Prostor A se nahaja v spodnjem nadstropju centra v neposredni bližini ostalih strokovnjakov, zaposlenih v centru (dveh zdravnikov, medicinske sestre, psihologov, vzgojiteljev, socialnih delav-

cev). Največ aktivnosti se izvaja prav v tem prostoru, zlasti skupinski pogovori. Tukaj se srečujejo uporabniki, prostovoljci, praktikantje in zaposleni strokovnjaki. Prostor B se nahaja ob prostoru A. Tam se izvajajo delavnice, ki vključujejo fizično aktivnost (joga, refleksologija, kiropraktika, reiki). Prostor C se nahaja v zgornjem nadstropju. Tam se izvajajo delavnice šivanja, vazenja knjig, oblikovanje revije in audiovizualne delavnice.

Intervencijsko ekipo sestavljata dve vzgojiteljici, ena izmed njih je tudi koordinatorka delavnic. Koordinatorica načrtuje urnik in aktivnosti, ki se bodo izvajale, vodi supervizijo pedagoške strukture delavnic (postavi cilje in oceni rezultate), koordinira, izbira in nadzoruje prostovoljce, ki sodelujejo v različnih aktivnostih, sestavlja register resursov, sestavlja poročila o napredovanju uporabnikov, opravlja pogovore s kandidati za vstop v delavnice, koordinira med delavnicami aktivnosti in domačim okoljem uporabnikov ter vodi sestanke o koordinaciji delavnic.

Vzgojiteljica sodeluje pri aktivnostih delavnic in skrbi za dinamiko skupine, opazuje obnašanje uporabnikov in opažanja posreduje koordinatorki delavnic, vodi vzgojne skupine za socialne veščine, prevencijo na področju ponovnih recidiv in zdravstveno vzgojo ter se udeležuje tedenskih sestankov koordinacije delavnic aktivnosti.

Delavnice aktivnosti so namenjene tistim, ki imajo probleme z zlorabo ali so odvisni od katere koli droge, so zaprosili za pomoč v katerem centru za odvisnike v Kataloniji in pristajajo na to, da ne bodo uporabljali drog v času, ko so v delavnicah, ki nimajo takih psihiatričnih težav, da bi jim onemogočale slediti aktivnosti delavnic ali bi motile dinamiko delavnic. Vsi vstopajo prostovoljno in morajo poznati pravilnik delavnic.

Odvisnike napotijo v delavnice aktivnosti profesionalci, ki delajo na področju zasvojenosti v različnih ustanovah: v centrih za pomoč odvisnikom, na oddelkih detoksikacije bolnišnic, na centrih za socialno delo ... Nekateri obtoženci zoper zlorabe in uporabe drog lahko po odločitvi sodnika prestajajo alternativno kazen v delavnicah aktivnosti. Za njih je potreben le telefonski dogovor med koordinatorko delavnic in zastopnikom obtoženega.

Za ostale pa velja, da morajo osebno na pogovor s koordinatorko delavnic. Na pogovoru kandidatu koordinatorka pojasni, kakšni so njegovi individualni cilji, kako sodelovati v delavnicah, kakšen je pravilnik in kakšna je dinamika

delavnic. Po prvem skupnem pogovoru skupaj načrtujeta prevzgojni načrt.

Delavnice aktivnosti omogočajo opustitev slabih navad in ponovno osvojitve nekoč že pridobljenih, pa zaradi načina življenja zasvojenca opuščenih. Delavnice aktivnosti pripomorejo k boljšemu odnosu s sočlovekom, k ponovnemu vrednotenju življenja brez drog in k spoštovanju osnovnih norm sobivanja.

Bistveni cilji za posameznika pa so: pospešiti uporabnikovo sprejemanje lastnega zdravljenja, potencirati navade, ki olajšujejo in pospešujejo socialno vključitev in potencirati odgovornost za lastno zdravje.

Po pravilniku ni dovoljena uporaba nikakršnih drog (razen dovoljenih z zakonom – kave in tobaka). Vsakdo, ki je na zdravljenju, se mora do sovrstnikov spoštljivo obnašati. Vse predmete in prostore, ki jih ima v uporabi v času delavnic, mora odgovorno uporabljati in jih po uporabi pospraviti in počistiti.

Dinamika, ki poteka v delavnicah, je zasnovana na učenju prek različnih aktivnosti. Aktivnosti so grupirane v štiri skupine: vzgojne, kulturne, telesne in umetnostne aktivnosti.

Vzgojne aktivnosti vodijo profesionalci, vse ostale pa prostovoljci. Poglavitna značilnost delavnic aktivnosti je sodelovanje med njimi, prostovoljci (profesorji različnih strok, kiropraktiki, igralci ...) in praktikanti – študenti različnih profilov (socialnimi delavci, socialnimi pedagogi, psihologi, psihiatri). Ta konstanten stik z ljudmi, ki niso »člani narkomanske scene«, je eden izmed opornih stebrov, ki olajšuje osvajanje novih, zdravih vrednot, saj se uporabnik nenehno srečuje z drugačnimi načini obnašanja od tistih, ki jih je sam uporabljal v času zlorabljanja drog.

Vsak uporabnik ima poleg skupinske terapije tudi individualno. Ta se načrtuje za vsakega posameznika posebej. Individualna intervencija ima dva cilja: pomagati pri situacijah in težavah, kjer se skupinska dinamika ne izkaže kot dovolj učinkovita, in izpeljati posameznikove cilje in pričakovanja, kakor si jih je zastavil.

Vzgojne aktivnosti obsegajo tri področja: zdravo življenje, socialne veščine in preprečevanje recidive. Vse vzgojne aktivnosti vodita vzgojiteljici.

Cilji vzgojnih aktivnosti na zdravstvenem področju so tile: pospeševati in usmerjati že osvojene navade v smeri prevencije oz. zdravljenja bolezni; pospeševati osvajanje navad samooskrbe, inter-

vencije pri najpogostejših boleznih zasvojeencev; zmanjšati ali odpraviti nezdrave navade na zdravstvenem področju.

Te cilje uporabniki osvojijo na delavnicah o varni spolnosti, kjer se učijo, kako pravilno uporabljati kondome, o mitih in tabujih, povezanih s spolnostjo, ter kateri so načini preprečevanja okužbe z virusom HIV, in delavnicah o zdravih navadah, kjer se učijo o potrebni količini spanca, o zobni higieni, o zdravi prehrani, o športu, o virusu HIV in o priboru za intravenozno uporabo droge.

Delavnice aktivnosti potekajo vsak dan od ponedeljka do petka od devetih zjutraj do dveh popoldan.

Intervencijska ekipa delavnic aktivnosti se sestaja enkrat tedensko za 90 minut, kjer obravnavajo vsak teden tri različne primere uporabnikov, imajo intervizijo, pogovorijo se o morebitnih kritičnih dogodkih, ki so se pripetili v delavnicah, pogovorijo se tudi o delu praktikantov in prostovoljcev.

* *Barcelonska intervencija*

Med študijem v Barceloni sem se poskušala čim bolj približati španski in katalonski kulturi. Obiskala sem veliko muzejev in drugih kulturnih ustanov, ki so pričale o bogati kulturi španskega in katalonskega naroda. Teresita me je navdušila za špansko literaturo in mi tako olajšala pot do znanja španščine. Med drugim sem imela priložnost za druženje s študenti iz različnih držav, s katerimi sem preživljala prosti čas ter izmenjavala izkušnje o življenju in načinu študija drugod po svetu.

Študij v Barceloni me je izredno navdušil, seznanil me je z novo kulturo in z drugačnim načinom življenja. Barcelona ponuja širok spekter možnosti na vseh področjih, prav tako barcelonska državna univerza (Universitat de Barcelona). Zaradi vsega tega in bogatih izkušenj, ki sem si jih pridobila, priporočam študentom tako obliko študija in strokovnega izpopolnjevanja.

Maša Široka

P O V Z E T K I

Srečo Dragoš SOCIALNI KAPITAL

DRAGOCENA, NEJASNA IN NEVIDNA DOBRINA

Doc. dr. Srečo Dragoš je predavatelj na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Socialni kapital je dragocena, premalo jasna in težko vidna dobrina. Dragocena je zato, ker so s količino te dobrine povezane mnoge spremembe na najrazličnejših področjih in nivojih družbene strukture. Z množico raziskav o socialnem kapitalu pa se kopičijo tudi zadrege, obravnavane v tem prispevku. Pri konceptu socialnega kapitala so največji problemi na naslednjih področjih: razumevanje socialnega kapitala (kaj spada vanj in kaj sploh pomeni), opredelitve ključnih terminov (definicije), razlikovanje vzrokov in učinkov (dati prednost kavzalnim ali hermenevtičnim pristopom), lokacija ključnih dejavnikov socialnega kapitala (kje in kako nastaja) in evalviranje njegove koristnosti (kdaj je dis/funkcionalen in za koga). Dodatna težava je tudi z vidnostjo (transparentnostjo) socialnega kapitala, ki bo ostala resen metodološki izziv tudi v primeru, če bomo prej našteje probleme razrešili. Ker socialni kapital nastaja in se obnavlja v socialnih omrežjih, je njegova količina zelo težko ugotovljiva že zaradi kompleksnosti tega interakcijskega medija. Kljub temu avtor opozarja, da omenjeni problemi niso razlog za zavrnitev samega koncepta socialnega kapitala, ampak za odpravljanje pomanjkljivosti. Gre za koncept, ki ni zgrešen, ampak pomemben, še zlasti za socialno delo.

Ključne besede: socialne mreže, solidarnost, zaupanje, prostovoljno delo.

Gabi Čačinovič Vogrinčič KONCEPT DELOVNEGA ODNOSA V SOCIALNEM DELU

Izr. prof. dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič je predavateljica na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Avtorica predstavlja koncept delovnega odnosa v socialnem delu in znotraj koncepta raziskuje posebnosti procesa pomoči oziroma iskanja rešitev za kompleksne socialne probleme ljudi. Vzpostavljen delovni odnos, ki je strankam ali udeležencem in strokovnjaku razviden, ker je dogovorjen in pojasnjen, šele omogoči socialnodelavsko ravnanje, učinkovit dialog in sodelovanje. Delovni odnos vzpostavi socialni delavec, delavka, ko sklene dogovor, oblikuje instrumentalno definicijo problema in rešitev (P. Lussi) in pri tem ravna v skladu s konceptom osebnega vodenja (de Vries). Koncept dodatno pojasnijo perspektiva moči D. Saleebeya, etika participacija L. Hofmann, ravnanje s sedanjostjo T. Andersona in znanje za ravnanje Lussija in Rosenfelda.

Ključne besede: pomoč, delovni odnos, dogovor, instrumentalna definicija problema, osebno vodenje.

Miran Jurko, Mara Ovsenik PROSTI ČAS IN MODERACIJA DELOVNE SKUPINE PRIMER »DOMSKE SKUPNOSTI« V DIJAŠKEM DOMU

Miran Jurko je zaposlen kot vzgojitelj v Jegličevem dijaškem domu (eni od štirih enot Zavoda sv. Stanislava). Izr. prof. dr. Mara Ovsenik je predavateljica na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Članek je poročilo o akcijski raziskavi, ki je na podlagi timskega dela oblikovala »domsko skupnost«, moderirano delovno skupino v dijaškem domu. Moderator v skupini je bil socialni delavec. Moderacija je obsegala vodenje in učenje članov skupine za ustvarjalno delo ter za to, da zastopajo mnenja in

predloge skupine. V času moderacije smo se osredotočili predvsem na oblikovanje ponudbe prostočasnih dejavnosti za boljšo klimo v domu. V tej raziskavi smo za bogatejše preživljanje prostega časa dijakov v dijaškem domu uredili in opremili nov skupni prostor za druženje, priskrbeli avtomat za tople napitke in ročni nogomet, izobesili slike po stenah ipd. V nalogi je bila pred moderacijo in po njej izvedena evalvacija inventure in uspešnosti domske skupnosti. Uvajanje timskega načina dela je pokazalo pozitivne rezultate. Spretnost obvladovanja timskega dela pomaga socialnim delavcem pri vodenju manjših skupin samopomoči in pri sodelovanju v strokovnih timih, ki rešujejo eksistenčne probleme ljudi.

Ključne besede: timsko delo, kvaliteta življenja, dijaški dom.

Mojca Urek

VODIČ ZA PREŽIVETJE SKOZI SOCIALNO-VARSTVENE SLUŽBE IN SLUŽBE DUŠEVNEGA ZDRAVJA ZA LEZBIJKE IN GEJE

Mag. Mojca Urek je asistentka na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Avtorica v eseju obravnava odnos med homoseksualnostjo in duševnim zdravjem. Čeprav homoseksualnost ne velja več za duševno bolezen, je v praksi različnih služb, ki ponujajo profesionalno pomoč, še živo prepričanje, da gre za motnjo, ki jo je treba popraviti, pozdraviti ali odstraniti na kakšen drug način. Avtorica predstavi nekaj tipičnih izkušenj lezbijk in gejev s socialnimi in svetovalnimi službami ali službami duševnega zdravja, ki govorijo prav o tem. Na podlagi teh izkušenj sestavi kratek »vodič« za preživetje skozi profesionalne službe za lezbijke in geje, ki iščejo pomoč, in seznam napotkov za strokovnjake, da bi se otresli morebitne homofobične drže.

Ključne besede: homoseksualnost, homofobija, nestrpnost, duševno zdravje.

A B S T R A C T S

Srečo Dragoš
SOCIAL CAPITAL

A PRECIOUS, UNCLEAR AND INVISIBLE GOOD

Dr. Srečo Dragoš is a senior lecturer at University of Ljubljana School of Social Work.

Social capital is a precious good, since many changes in many fields and levels of social structure are related to its amount. With the growing research on social capital, however, the difficulties discussed in this paper grow as well. The concept presents problems in these areas in particular: understanding social capital (what it consists of and what it means at all), definitions of key concepts, distinctions of causes and effects (whether to give precedence to causal or hermeneutic approaches), location of its crucial moments (where and how it emerges), and evaluation of its use (when and for whom it is dis/functional). An additional difficulty is presented by its transparency, which may remain a serious methodological challenge even if the other problems are solved. Since social capital emerges and reproduces in social networks, which are complex interactional media, it is difficult to assess its quantity. Nevertheless, the author maintains that the presented problems cannot be the reason to reject the concept of social capital; they should rather lead to deal with its deficiencies.

Keywords: social networks, solidarity, trust, voluntary work.

Gabi Čačinovič Vogrinčič
CONCEPT OF WORKING RELATION IN SOCIAL WORK

Dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič is associate professor at University of Ljubljana School of Social Work.

The paper presents the concept of working relation in social work and within it explores the particularities of the process of help or of seeking solutions for complex social problems of individuals. It is only by establishing a working relation, transparent to both clients and professionals because it is agreed upon and explained, that social work practice is made possible, along with efficient dialogue and co-operation. Working relation is established by the social worker, when he or she makes an agreement, forms an instrumental definition of the problem and its solution (P. Lussi), and acts in accordance with the concept of personal guidance (de Vries). The concept is additionally elucidated by D. Saleebey's perspective on power, L. Hofmann's ethic of participation, T. Anderson's dealing with the present, and Lussi and Rosenfeld's 'knowledge for action'.

Keywords: help, agreement, instrumental definition of the problem, personal guidance.

Miran Jurko, Mara Ovsenik
FREE TIME AND THE MODERATION OF A WORK GROUP
THE BUILDING OF COMMUNITY IN A STUDENT HOSTEL

Miran Jurko is tutor in Jeglič' student hostel (St. Stanislas Establishment). Dr. Mara Ovsenik is associate professor at University of Ljubljana School of Social Work.

The paper is a report on an action research in a student hostel, where a moderated community - a work-group - on the basis of teamwork was formed. The moderator of the group was a social worker. Moderation encompassed guidance of group members and their own learning for creative work and representing the group. Moderation aimed mainly at offering new free time activities for a better atmosphere in the hostel. As part of the research a new room for socializing was created and furnished, a (non-alcoholic) hot drink machine was brought in as well as a table football, pictures were hung on the walls, etc. Before and after moderation an evaluation of inventory and the effectiveness of hostel community was carried out. The introduction of teamwork showed good results. Team-

ABSTRACTS

work skills help social workers lead smaller self-help groups and participate in professional teams.

Keywords: team work, quality of life, student hostel.

Mojca Urek

SURVIVAL GUIDE THROUGH SOCIAL CARE AND MENTAL HEALTH SERVICES FOR LESBIANS AND GAYS

Mojca Urek, M.A., is assistant lecturer at University of Ljubljana School of Social Work.

The essay treats the relation between homosexuality and mental health. Even though homosexuality is no longer considered a mental illness, various services that offer professional help still nourish, in their practice, a conviction that it is a disorder that needs to be mended, cured or removed. This is evident from the presented experiences of lesbians and gays with social, counselling, and mental health services. On their basis she composed a short 'survival guide' through professional services for lesbians and gays who seek help, and a list of directions for professionals to get rid of their possibly homophobic attitude.

Keywords: homosexuality, counselling, homophobia, intolerance.

Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani
in
Društvo socialnih delavcev Slovenije
pripravljeta

1. KONGRES SOCIALNEGA DELA
z delovnim naslovom

lokalno - globalno - socialno

Portorož 17.–19. oktobra 2002

Izhodišča

Socialno delo je znanost in stroka, ki se ukvarja z neizmerno široko paletto ljudi, ki doživljajo različne socialne, duševne, ekonomske, zdravstvene in druge stiske (otroci, mladi, stari, brezdomci, nezaposleni, reveži, povratniki iz zaporov, uporabniki psihiatričnih služb, ljudje, ki imajo težave, povezane z uživanjem prepovedanih drog, alkohola, ki so gibalno ovirani, z nalepko duševno prizadetih, z družinami in njihovimi problemi itn.). Socialno delo je umeščeno v razne sisteme in sektorje, poleg še vedno prevladujočega javnega tudi v prostovoljnega in privatnega, delujejo v socialnih službah (centri za socialno delo, socialni zavodi, zavodi za zaposlovanje), v šolstvu (osnovne, srednje šole, šole s prilagojenim programom, vzgojne ustanove, varstveno delovni centri, vrtci), v zdravstvu (psihiatriji, pediatriji, onkologiji itn.), v pravosodnih organih (sodišča, zapori), v policiji, v upravi, industriji. Izhajajo iz različnih izročil (psihodinamsko, humanistično, radikalno, sistemsko, vedenjsko, v nalogi usmerjeno, kontekstualno reflektivno itn.) in uporabljajo veliko različnih metod, svetovanje (posamezniku ali posameznici, družini skupini, po telefonu, na terenu, v pisarni itn.), terapijo, skupinsko delo, asertivnostno usposabljanje in usposabljanje v socialnih spretnostih, individualno načrtovanje, ocenjevanje tveganja, zagovorništvo, zagotavljanje storitev, dajatev in informacij, ulično, skupnostno delo, delo v soseski itn. Kongres ni samo priložnost za predstavitev vsaj dela teh izkušenj in dosežkov znotraj posameznih vej socialnega dela, temveč je tudi priložnost za proslavljanje raznolikosti in socialnega dela nasploh.

Prvi slovenski kongres socialnega dela z mednarodno udeležbo bo odprl številne aktualne dileme in predstavil pasti in vizije sedanje prakse socialnega dela in njegovega razvoja.

Socialno delo se sooča z velikimi družbenimi, ekonomskimi, političnimi, kulturnimi, demografskimi premiki, pa tudi s pomembnimi spremembami vsakdanjega življenja in življenjskih stilov, s tehnološkimi inovacijami, identitetnimi spremembami, drugačnimi načini komunikacije itn., ki so značilne za začetek tretjega tisočletja. Socialno delo se ukvarja s temi obćimi vprašanji z vidika socialne pravičnosti, pa tudi zmanjševanja škodljivih posledic družbenih preobrazb, z vidika vsakdanjih potreb in okolišćin vsakega človeka, še zlasti pa tistih, ki jih družbene in druge razmere spravijo v stisko, z vidika globalnih procesov in strukturnih sprememb, z znanstveno disciplino in epistemološko refleksijo, hkrati pa z akcijsko, dejavno naravnanoostjo. Socialno delo zaradi svojega mesta in načina spoznavanja stvarnosti ljudi z manjšo družbeno moćjo razvija občutljivost za družbene probleme, kot jih doživljajo konkretni ljudje.

Ti premiki zahtevajo, da v socialnem delu razvijamo vse večjo samorefleksivnost in samozavedanje, ki vplivata na teorijo, prakso in interdisciplinarnost socialnega dela. Zahtevajo ustvarjalno sooćanje in dialog z drugimi strokami, ki mejijo na socialno delo.

Z diskusijo imamo namen prispevati h konceptualni trdnosti socialnega dela v Sloveniji, omogoćiti vrednostno orientacijo. S predstavitvijo teoretskih in praktičnih novosti afirmirati nove in učinkovite pristope, hkrati pa ne le spodbuditi udeleženke k inovacijam, temveć tudi k refleksiji obstojećih oblik in usmeritev socialnega dela.

1. KONGRES SOCIALNEGA DELA

lokalno - globalno - socialno

17. -19. oktober 2002 Avditorij Portorož

PRIJAVNICA ZA UDELEŽBO

Ime in priimek:.....

Organizacija:.....

Naslov:.....

Pošta in kraj:.....

Telefon:..... Fax:.....

E-mail:.....

Plačnik: Organizacija Oseba

Davčni zavezanec: da ne

Naslov plačnika:

Davčna številka:.....

Kotizacija

Kotizacija za udeležbo..... 40.000 SIT

Kotizacija za članice in člane Društva socialnih delavk in delavcev Slovenije30.000 SIT

Kotizacija za brezposelne, upokojence, študente10.000 SIT

(Navedene cene vključujejo 20% davek na dodano vrednost.)

Uveljavljam popust (največ 30%):

Udeležba s prispevkom..... -25%

Trije ali več iz iste organizacije..... -15%

Prijava in plačilo do 31. 5. 2002..... -15%

Nevladne - neprofitne organizacije..... -15%

Kotizacijo nakažite na Društvo socialnih delavk in delavcev Slovenije, Topniška 33, 1000

Ljubljana, žiro račun (NLB) št. 02011-0053800482, sklic 171002

Prijavnica velja v primeru plačane kotizacije.

Datum Žig

Podpis odgovorne osebe:.....

OBRAZEC ZA PRIJAVO PRISPEVKA

Svoj prispevek na kongresu prijavite z izpolnjenim obrazcem za prijavo prispevka in z abstraktom prispevka. Če želite imeti več prispevkov, prijavite vsakega posebej.

Vaša prijava (obrazec in abstrakt) mora prispeti na naš naslov do 31. maja 2002.

Vsak abstrakt bodo pregledali kompetentni recenzenti in recenzentke in presodili njegovo relevantnost za kongres, aktualnost in trdnost metode oz. argumentov. O tem, ali je vaš prispevek za kongres sprejet ali zavrnjen, boste dobili pisno obvestilo do 15. 7. 2002.

Osební podatki vodilnega avtorja/avtorice

Ime in priimek:

Naziv:

Organizacija:

Oddelek:

Naslov:

Poštna številka: Pošta:

Tel.: Fax:

E-mail:

Drugi avtorji/avtorice

Ime in priimek: naziv: organizacija:

.....

.....

.....

.....

.....

Oseba, ki bo predstavila prispevek

Ime in priimek:

Okvirna vsebinska uvrstitev prispevka (odkljukaj — glej navodila)

☐ Socialno delo kot paradigma nove interdisciplinarnosti

☐ Socialno delo v tokovih globalizacijskih sprememb

☐ Razvijanje skupnostnih socialnih služb

☐ Nova izključevanja

☐ Dileme in novi izzivi socialnega varstva

Formalna uvrstitev prispevka (odkljukaj — glej navodila)

- ☐ znanstveno raziskovanje
- ☐ politika in praksa
- ☐ pogled in komentar

Tip prezentacije (odkljukaj)

- ☐ ustni
- ☐ delavnica*
- ☐ okrogla miza**
- ☐ predstavitev na podlagi posterja
- ☐ prikaz na posterju
- ☐ multimedijiski
- ☐ osebna pripoved
- ☐ drugo:.....

* Če prijavljate delavnico, priložite prosim naslednje informacije: za koliko udeležencev, predviden potek delavnice in njeni predvideni cilji.

** Če prijavljate okroglo mizo, priložite prosim seznam vabljenih udeležencev, predviden potek okrogle mize in njene predvidene cilje.

Za predstavitev potrebujem:

- ☐ grafoskop
- ☐ LCD projektor (MS Powerpoint Windows 2000)
- diaprojektor: ☐ enojen ☐ dvojen ☐ karusel
- video: ☐ PAL ☐ SECAM ☐ NTSC ☐ SVHS(PAL)

Priložite list z besedilom abstrakta!

Navodila za prijavo prispevka

Obrazec za prijavo prispevka pošljete po pošti ali v elektronski obliki. Najdete ga na domači strani Visoke šole za socialno delo (<http://www.vssd.uni-lj.si/kongres/>).

Poleg obrazca morate poslati abstrakt tudi posebej, in sicer v elektronski obliki. Napisan mora biti v programu Word. Datoteko lahko pošljete po elektronski pošti na naslov kongres.vssd@uni-lj.si ali na disketi (3,5-inčni, formatirani za PC) na naslov Univerza v Ljubljani, Visoka šola za socialno delo, Topniška 33, 1000 Ljubljana, "kongres". V drugih oblikah poslani abstrakti (npr. na listu po pošti ali po faksu) ne bodo upoštevani.

NAVODILA ZA PRIPRAVO ABSTRAKTA

Abstrakt mora biti kratek povzetek prispevka, ki ga predlagate, in ne sme imeti več kakor 350 besed. Napisan mora biti v slovenščini.

Naslov prispevka mora biti napisan z velikimi črkami in ne sme imeti več kakor 70 znakov.

Pod naslovom mora pisati ime avtorja, avtorice oz. avtorjev, avtoric. Vodilni avtor, avtorica je naveden(a) na prvem mestu. Ime avtorja, avtorice, ki bo prispevek predstavil(a), naj bo podčrtano. Pred priimkom naj piše začetnica avtorjevega, avtoričinega imena - brez akademskih nazivov.

Abstrakt mora biti napisan v enem odstavku in brez vsakih slik.

Pod abstraktom mora biti tri do šest ključnih besed.

Upoštevali bomo samo popolno prijavo (v celoti izpolnjen obrazec za prijavo prispevka in pravilno sestavljen abstrakt).

Abstrakt bo pred objavo lektoriran.

Vsebina abstrakta glede na formalno kategorijo

Poglavitne formalne kategorije so znanstveno raziskovanje, politika in praksa, pogled in komentar.

Za predstavitev veljajo tale splošna pravila:

Znanstveno raziskovanje

Abstrakt naj izrecno predstavi izvirne ugotovitve in ne vsebuje formulacij kakor "v prispevku bodo predstavljeni rezultati" ipd. Predstavi naj:

- opis problema in cilje raziskave;
- uporabljene metode;
- rezultate;
- sklepe.

Politika in praksa

Sem sodi opis politik, programov, projektov, intervencij in drugih aktivnosti. Abstrakt naj predstavi:

- problem;
- okoliščine;
- projekt oz. aktivnost;
- posledice, ugotovitve.

Pogled in komentar

Sem sodi teoretski pregled, kritična analiza ali diskusija, kjer avtor, avtorica predstavi svoj pogled ali komentar na kakšno temo. Abstrakt naj predstavi:

- problem, do katerega se avtor, avtorica opredeljuje;
- metodo analize;
- ključne poante;
- povzetek implikacij in sklepov.

Na koncu preverite, ali ste:

- napisali naslov prispevka;
- priložili imena vseh avtorjev in avtoric (in podčrtali ime osebe, ki predstavlja);
- izpolnili vse rubrike v obrazcu za prijavo prispevka;
- sledili vsebinskim pravilom predstavitev;
- upoštevali omejitev na 350 besed;
- dodali ključne besede;
- jasno izrazili svoje misli, gradivo in sklepe;
- prosili kolega, kolegico, da prebere vaš abstrakt in vam pove svoj vtis.

Vabljeni prispevki

Vabljeni avtorje, avtorice prosimo, da predložijo abstrakt na enak način.

Pomembno!

S prijavo prispevka se še ne prijavite na kongres. Posebej prosimo, izpolnite obrazec za udeležbo na kongresu. Plačilo kotizacije velja tudi za vas.

IZDAJE VISOKE ŠOLE ZA SOCIALNO DELO

Srna MANDIČ (ur.), *Pravica do stanovanja: Brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (2.160 SIT)

Tanja LAMOVEC, *Kako misliti drugačnost* (2.160 SIT)

Tanja LAMOVEC, *Psihosocialna pomoč v duševni stiski* (2.160 SIT)

Blaž MESEC, *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu* (2.160 SIT)

Ellen BASS, Laura DAVIS, *Pogum za okrevanje: Priročnik za ženske, ki so preživele spolno zlorabo v otroštvu* (razprodano)

Mojca NOVAK, *Razvoj evropskih modelov države blaginje* (2.160 SIT)

Judith LEWIS HERMAN, Carol-Ann HOOPER, Liz KELLY, Birgit ROMMELSPACHER, Valerie SINASON, Moira WALKER (Predgovor Darja ZAVIRŠEK), *Spolno nasilje: Feministične raziskave za socialno delo* (2.160 SIT)

Naročila: Knjižnica VŠSD, Topniška 33, 1000 Ljubljana, nika.cigoj.kuzma@uni-lj.si

Nove knjige sodelavcev VŠSD, ki so izšle pri drugih izdajateljih

Darja Zaviršek, *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba /* cf.

Marija OVSENIK, Milan AMBROŽ, *Neprofitni avtopoietični sistemi*. Škofja Loka: Inštitut za samorazvoj

Srečo DRAGOŠ, *Katolicizem na Slovenskem: Socialni koncepti do druge svetovne vojne*. Ljubljana: KRT.

Vito FLAKER, *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: /* cf. (3.650 SIT)

Nove knjige, zanimive za naše bralce

Pascal DIBIE, *Etnologija spalnice*. Ljubljana: /* cf. (3.888 SIT)

Michel FOUCAULT, *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Ljubljana: /* cf.

Albert MRGOLE, *Malopridna mladež med zaščitniki in preganjenci k nastajanju mladinskega prava*. Ljubljana: /* cf. (3.456 SIT)

David ŠALAMUN, *Dobrodošli v Dializiju, potovanje na svojo odgovornost*. Ljubljana: /* cf. (1.026 SIT)

Založba /* cf., Slomškova 15, 1000 Ljubljana, (061) 1344431, zoja.skusek@guest.arnes.si

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo

- Besedilo je treba oddati hkrati v izpisu in na disketi ali po e-pošti. Izpis naj ima dvojen razmak med vrsticami. Besedilo naj bo zapisano v formatu RTF.
- Besedilo na disketi naj bo neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov ali naslovov. Za citate, opombe, naslove ipd. bomo uporabili naš standardni tisk.
- Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte samo za poudarjeno besedilo, v referencah za naslove knjig in revij in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove razdelkov v besedilu ipd. Krepke (**bold**) pisave ne uporabljajte.
- Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Le v citatih pustite izvirno obliko zapisa.
- Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene na konec besedila. Ne uporabljajte računalniškega formata opomb (ne pod črto ne na koncu). V glavnem besedilu označite opombo z zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript* («nadpisano»). V tej pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe.
- Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črn-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom. Ne uporabljajte internih grafičnih modulov (npr. MS Word), temveč le grafične programe.
- Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden).

Primeri za navajanje knjig:

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, men and ethnography*. London: Routledge.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

Primeri za navajanje poglavij v zbornikih in člankov v revijah:

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo*, 32, 1-2: 54-60.

Če se avtorjevo ali urednikovo ime ponovi, ga zaznamujete z dvema črticama (–) namesto imena. Podnaslov se piše za dvopičjem po glavnem naslovu. Pri revijah in zbornikih obvezno navedite strani, kjer se nahaja besedilo, pri reviji za dvopičjem, pri zborniku v oklepaju.

• Reference v besedilu naj bodo urejene po naslednjem zgledu: ... (Čačinovič Vogrinčič 1993; prim. tudi Miller 1992)..., in sicer enako, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, navedite tudi stran v viru, npr. ... (Benjamin 1962: 111)... Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. ... (Miller 1984: 111; 1992: 87)... Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ... po Millerjevi (1992: 32) je... Kadar je referenca edina ali bistvena vsebina opombe pod črto, oklepaja ne pišite. Če navajate zaporedoma isti vir na isti strani, uporabite ... (*ibid.*)..., če pa isti vir na drugi strani, uporabite »op. cit.«, npr.: ... (op. cit.: 121)...

• Ne uporabljajte več kot tri stopnje vmesnih naslovov (1, 1.1, 1.1.1).

• Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [play]...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo...«, »... vse tuje besede [...] in latinske...«.

• Druga datoteka naj vsebuje povzetek v 10-15 vrsticah in 3 do 7 ključnih besed. Omembe avtorja naj bodo v tretji osebi. Dodajte kratko informacijo o avtorju (v tretji osebi), npr.: Dr. X Y je docentka za sociologijo na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce. Obvezno pripišite tudi svoj naslov in telefonsko številko.

social work

Vol. 41, April 2002, Part 2

Published by University of Ljubljana School of Social Work

All rights reserved

Editorial Advisory Board

Vika Bevc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Vito Flaker

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Anica Kos

Editor

Bogdan Lešnik

Associate Editors

Darja Zaviršek (book reviews)

Srečo Dragoš (research)

Jo Campling (international editor)

Address of the Editors

Topniška 33, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 43-77-615, fax 43-77-122

e-mail socialno.delo@uni-lj.si

www.vssd.uni-lj.si/sd

Editorial Advisory Board (cont.)

Blaž Mesec

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Pavla Rapoša Tajnšek

Tanja Renner

Bernard Stritih

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

selected contents

Srečo Dragoš

SOCIAL CAPITAL: A PRECIOUS, UNCLEAR AND INVISIBLE GOOD

71

Gabi Čačinovič Vogrinčič

CONCEPT OF WORKING RELATION IN SOCIAL WORK

91

Miran Jurko, Mara Ovsenik

FREE TIME AND THE MODERATION OF A WORK GROUP: THE BUILDING OF COMMUNITY
IN A STUDENT HOSTEL

97

Mojca Urek

SURVIVAL GUIDE THROUGH SOCIAL CARE AND MENTAL HEALTH SERVICES
FOR LESBIANS AND GAYS

113

ENGLISH ABSTRACTS

125

članki

- Srečo Dragoš
SOCIALNI KAPITAL: DRAGOCENA, NEJASNA IN NEVIDNA DOBRINA 71
- Gabi Čačinovič Vogrinčič
KONCEPT DELOVNEGA ODNOSA V SOCIALNEM DELU 91
- Miran Jurko, Mara Ovsenik
PROSTI ČAS IN MODERACIJA DELOVNE SKUPINE: PRIMER »DOMSKE SKUPNOSTI«
V DIJAŠKEM DOMU 97
- Mojca Urek
VODIČ ZA PREŽIVETJE SKOZ SOCIALNOVARSTVENE SLUŽBE
IN SLUŽBE DUŠEVNEGA ZDRAVJA ZA LEZBIJKE IN GEJE 113

poročilo

- OBOGATITEV ZNANJA V BARCELONI: MEDNARODNA IZMENJAVA SOCRATES/ERASMUS
• MAŠA ŠIROKA 119

povzetki

- SLOVENSKI 123
ANGLEŠKI 125